

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การศึกษารูปแบบการใช้พิธีกรรมและความเชื่อ ของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งผลการศึกษา ตามขอบเขตของเนื้อหา ได้ดังนี้

- 4.1 บริบทของชุมชน
- 4.2 พัฒนาการการใช้ป่าชุมชนของชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก
- 4.3 พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน
- 4.4 การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน

4.1 บริบทของชุมชน

ในส่วนนี้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษารูปแบบชุมชน เพื่อทำความเข้าใจกับพื้นที่ที่ทำการศึกษากล่าวคือ ชุมชนหมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก โดยการศึกษาบริบทชุมชนนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับชุมชน รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุมชนหมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก ได้ผลการศึกษาดังนี้

4.1.1 ประวัติของหมู่บ้าน

หมู่บ้านตลาดจี้เหล็กเป็นชุมชนเก่าแก่อายุประมาณ 300 – 400 ปี ก่อตั้งอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. 2420 เดิมมี 5 บ้าน คือ บ้านตลาดจี้เหล็ก บ้านท่ามะกัม บ้านห้วยก้า บ้านปางเรียบเรือ และบ้านแม่ฮ่องไคร้ ต่อมาได้มีการรวมกันเป็นบ้านตลาดจี้เหล็ก หมู่ที่ 1 ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

จากคำบอกเล่าของพ่อหนานศรีมูล เทพบุญ ได้เล่าให้ฟังถึงชื่อของหมู่บ้านที่ชื่อว่าบ้านตลาดจี้เหล็ก ที่เมื่อก่อนเรียกว่า บ้านกาจี้เหล็ก มีที่มาแบ่งออกได้เป็น 2 กระแส คือ

กระแสที่หนึ่ง มาจากก่อนตั้งหมู่บ้านเคยมีพ่อค้าคนหนึ่งเป็นไทยใหญ่มาจากอำเภอท่าจี้เหล็ก ประเทศพม่า ได้เข้ามาค้าขายในหมู่บ้านและตั้งรกรากที่นี่ ซึ่งผู้เฒ่าผู้แก่บอกว่ามีป่าช้าของไทยใหญ่สร้างไว้เป็นหลักฐาน ดังนั้น คนในสมัยนั้นอาจเอาคำว่าท่าจี้เหล็กมาเป็นชื่อหมู่บ้านก็ได้

กระแสที่สอง ในหมู่บ้านมีลำคลองไหลผ่าน ซึ่งเส้นทางที่น้ำไหลผ่านมาจากต้นน้ำทั้งสองฝั่งของลำคลองจะมีต้นจี้เหล็กขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก นี่อาจเป็นสาเหตุที่ชาวบ้านนำมาตั้งเป็นชื่อ

หมู่บ้าน เพราะว่าคุณไทยสมัยก่อนจะตั้งชื่อของหมู่บ้านตามลักษณะของสิ่งของ หรือ ต้นไม้ที่เป็นสัญลักษณ์ของหมู่บ้าน

4.1.2 ลักษณะทั่วไปของชุมชน

1) สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน

หมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก เป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะทางกายภาพต่างๆ คล้ายคลึงกันกับพื้นที่หมู่บ้านป่าชุมชนทั่วไป โดยหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กตั้งอยู่ในตำบลแม่โป่ง มีประชากรทั้งหมด 78 ครัวเรือน จำนวนประชากรทั้งหมู่บ้าน 293 คน เป็นชาย 142 คน เป็นหญิง 151 คน ข้อมูลจากรายงานสรุปข้อมูลสำคัญ ปี พ.ศ. 2552 ของหมู่ที่ 1 บ้านตลาดจี้เหล็ก พบว่าสิ่งหนึ่งที่แสดงออกให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของพื้นที่หมู่บ้านตลาดจี้เหล็กที่มีความแตกต่างจากหมู่บ้านป่าชุมชนอื่นๆ คือที่ตั้งของหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กนั้นอาศัยอยู่ใกล้เคียงกับเมือง ซึ่งอยู่ใกล้กับตัวอำเภอคอดอยสะเก็ด รวมถึงใกล้กับเส้นทางผ่านไปยังจังหวัดอื่นๆ ลักษณะสำคัญดังกล่าวจึงเป็นส่วนสำคัญเป็นอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของพื้นที่ เช่น การเกิดขึ้นขององค์กรเอกชน อันได้แก่ โรงงานโมหิน โรงงานแปรรูปกระเทียม รวมทั้งองค์กรของรัฐ อันได้แก่ ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 และศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

2) ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์

พื้นที่ตำบลแม่โป่ง อำเภอคอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ มีระยะทางห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ บนทางหลวงจังหวัดสาย 1019 (เชียงใหม่ – เชียงราย) ประมาณ 29 กิโลเมตร และมีระยะทางห่างจากที่ว่าการอำเภอคอดอยสะเก็ดไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 13 กิโลเมตร เนื่องจากพื้นที่แถบนี้อยู่ใกล้ศูนย์กลางความเจริญ และมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกในการเข้าถึงได้หลายทาง จึงได้รับผลกระทบจากพลังภายนอกชุมชนค่อนข้างสูง อาทิ การขยายบทบาทของรัฐในด้านการปกครอง การบังคับใช้กฎหมาย การเก็บภาษี การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การดำเนินโครงการพัฒนาในรูปแบบต่างๆ การถ่ายทอดเทคโนโลยี ตลอดจนการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบการค้าความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสังคมภายนอกเป็นไปในระดับสูง

หมู่บ้านตลาดจี้เหล็กและหมู่บ้านอื่นๆ อีก 9 หมู่บ้านในตำบลแม่โป่งตั้งอยู่ในที่ราบเล็กๆ ของลำห้วยแม่โป่ง หมู่บ้านส่วนใหญ่ในตำบลแม่โป่งนี้ตั้งอยู่บนที่ราบ แต่หมู่บ้านตลาดจี้เหล็กและหมู่บ้านแม่ฮ่องไคร้กลับตั้งอยู่ในรอยต่อระหว่างที่ดอนและที่ราบลุ่ม โดยมีกลุ่มบ้าน เล็กๆ กระจัดกระจาย 5 กลุ่ม ได้แก่ ตลาดจี้เหล็ก ท่ามะกัม ปางเรียบเรือ ห้วยก้ำและแม่สะลุคบ้านเรือนตั้งเรียงรายอยู่สองข้างถนน เรังรัดพัฒนาชนบท สายแม่กะ – แม่โป่ง – ห้วยฮ่องไคร้ และถนน เรังรัดพัฒนา

ชนบท สายป่าป๋อง – แม่โป่ง ซึ่งเชื่อมต่อระหว่างตำบลแม่โป่งกับตำบลอื่นๆ ของอำเภอคอยสะเก็ด ตลอดจนเชื่อมกับอำเภอสันกำแพงด้วย

บ้านตลาดจี้เหล็กตั้งอยู่พิกัดที่ 47 QNA 220830 ของแผนที่ภูมิประเทศ กรมแผนที่ทหาร มาตราส่วน 1: 50,000 มีขอบเขตการปกครอง 4.8 กิโลเมตร หรือ ประมาณ 3,000 ไร่ คือ ประมาณ ร้อยละ 8 ของพื้นที่ตำบลแม่โป่ง (เนื้อที่ 37,551 ไร่) โดยมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่อื่น ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับสวนป่าห้วยหลวง หมู่ 1 ต.เชิงคอย อ.คอยสะเก็ด
ทิศใต้	ติดต่อบ้านแม่ฮ่องไคร้ หมู่ 8 ต.แม่โป่ง อ.คอยสะเก็ด
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ต.แม่โป่ง อ.คอยสะเก็ด
ทิศตะวันตก	ติดต่อบ้านป่าไผ่ หมู่ 2 อ.คอยสะเก็ด

ปัจจุบัน หมู่บ้านตลาดจี้เหล็กได้มีพื้นที่สัมพันธไมตรีเคียงกับหน่วยงานต่างๆ เช่น ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่มีการขยายผลการศึกษาของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ และศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 ที่มีส่วนในการพัฒนา และให้ความรู้แก่ชุมชนในการปลูกพืช และการจัดการป่าชุมชน นอกจากนี้บริเวณใกล้เคียงหมู่บ้านมีการก่อตั้งโรงโม่หินของเอกชน ซึ่งมีคนในหมู่บ้านส่วนหนึ่งเข้าไปทำงาน รวมไปถึงบ้านตลาดจี้เหล็กได้ใช้ประโยชน์จากเขื่อนแม่กวง ซึ่งตั้งอยู่บริเวณใกล้เคียงหมู่บ้าน ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรน้ำในการอุปโภค บริโภค แต่ในปัจจุบันการจัดการน้ำจากเขื่อนแม่กวงยังไม่สามารถให้หมู่บ้านตลาดจี้เหล็กใช้ประโยชน์ได้ หมู่บ้านตลาดจี้เหล็กยังคงใช้น้ำจากอ่างห้วยก้า ประปาหมู่บ้าน และน้ำจากศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริเป็นส่วนใหญ่ ในส่วนของแหล่งท่องเที่ยว หมู่บ้านตลาดจี้เหล็กยังตั้งอยู่ใกล้กับบ่อน้ำพุร้อนสันกำแพง ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ช่วยเพิ่มรายได้แก่ชาวบ้านอีกประการหนึ่ง

จากการกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างบ้านตลาดจี้เหล็ก และพื้นที่บริเวณ ใกล้เคียงจะเห็นได้ว่ามีส่วนในการเปลี่ยนแปลงและก่อให้เกิดการพัฒนาของชุมชนในหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กเป็นอย่างมาก กล่าวคือ ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 เป็นหน่วยงานที่สังกัดกรมป่าไม้ ซึ่งตั้งอยู่ก่อนทางเข้าหมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก เป็นหน่วยงานที่สำคัญในการให้ความรู้ สนับสนุน ในการจัดการป่าชุมชน สถานที่ท่องเที่ยว และสถานประกอบการเอกชนเป็นแหล่งรายได้ และจ้างงานแก่ชุมชน รวมไปถึงแผนงานการพัฒนาทรัพยากรในหมู่บ้านที่มีผลจากการศึกษาของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

3) การคมนาคม

การเดินทางเข้าสู่หมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก เส้นทางหลักเดินทางจากอำเภอเมืองเชียงใหม่ ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 118 สายเชียงใหม่ - คอยสะเก็ด - เชียงราย เป็นถนนลาดยาง กว้าง 4 เลน ถึงกิโลเมตรที่ 18 เลี้ยวขวาไปตามถนนเลียบบคลองชลประทานประมาณ 10.4 กิโลเมตร ถึงบ้านตลาดจี้เหล็ก รวมระยะทางจากอำเภอเมืองเชียงใหม่ไปหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กประมาณ 29 กิโลเมตร

4) ลักษณะทางกายภาพ

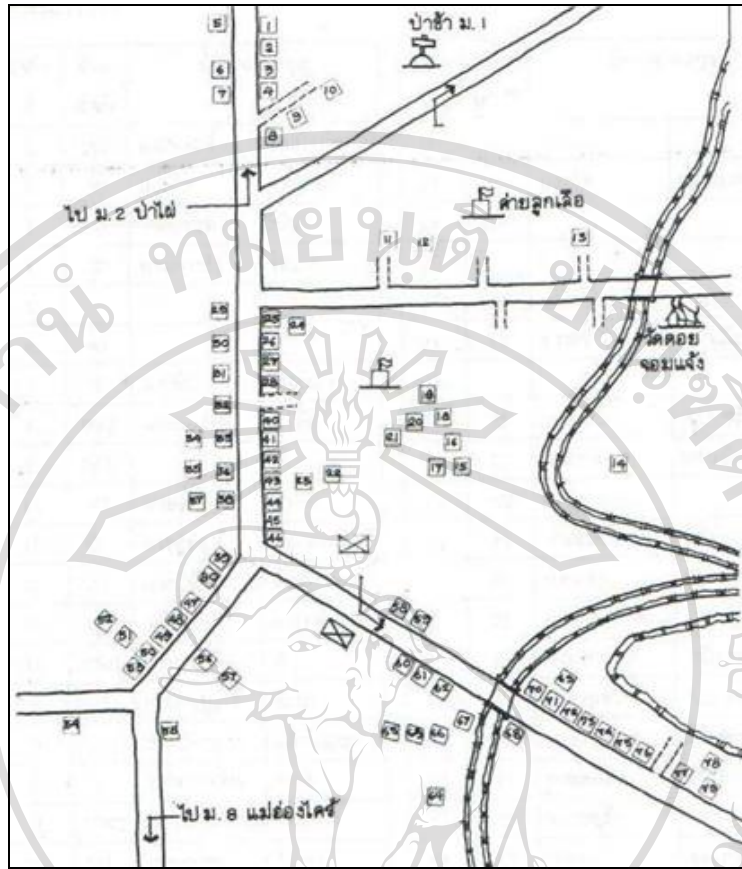
พื้นที่ตำบลแม่โป่งส่วนใหญ่เป็นภูเขา นอกนั้นเป็นพื้นที่ลูกคลื่นลอนชันและที่ราบลุ่มน้ำ ระหว่างหุบเขา พื้นที่โดยส่วนรวมมีความลาดเอียงจากเหนือลงใต้ และจากแนวเขาทาง ด้านตะวันออกมาสู่ด้านตะวันตก ลาดเทลงสู่ลำห้วยแม่โป่งซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของพื้นที่ ยอดเขามี ความสูงประมาณ 530 - 750 เมตรจากระดับน้ำทะเล ส่วนพื้นที่ราบลุ่มมีความสูงประมาณ 340 เมตร จากระดับน้ำทะเล (สถิติฯ กาญจนพันธุ์, 2540)

5) ลักษณะภูมิอากาศ

อุณหภูมิต่ำสุดในเดือนมกราคม เฉลี่ย 9.9 องศาเซลเซียส อุณหภูมิสูงสุดในเดือนเมษายน เฉลี่ย 39.6 องศาเซลเซียส ความชื้นสัมพัทธ์ต่ำสุดในเดือนมีนาคมมีค่าเฉลี่ย 19 เปอร์เซ็นต์ และ ค่าความชื้นสัมพัทธ์สูงสุดอยู่ในเดือนกันยายน โดยมีค่าเฉลี่ย 98 เปอร์เซ็นต์ ปริมาณน้ำฝนสูงสุดอยู่ เดือนกันยายน โดยมีค่าเฉลี่ย 198.18 มิลลิเมตร (สถิติฯ กาญจนพันธุ์, 2540)

6) การตั้งถิ่นฐาน

หมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก ตั้งอยู่บนที่ดอน ติดถนนลูกรังที่ผ่านกลางหมู่บ้าน รูปแบบ การกระจายของบ้านจึงมีลักษณะแคบยาว เรียงรายอยู่สองฟากถนน ดังแสดงในภาพ 2

ภาพ 2 แผนผังการตั้งบ้านเรือนของชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก
ที่มา: ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1

ที่ดินบริเวณหมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก เป็นพื้นที่ที่อยู่ติดกับป่าสงวนแห่งชาติขุนแม่งวง ลักษณะที่ดินถือครองส่วนใหญ่เป็นเอกสารสิทธิประเภท น.ส. 3 และโฉนดพื้นที่บ้านพักอาศัยและที่นาเป็นพื้นที่มีโฉนดที่ไร่ส่วนใหญ่มี น.ส. 3 และ น.ส. 3ก ซึ่งได้รับในปี พ.ศ. 2521 และปี พ.ศ. 2528 ที่ไร่บางส่วนอยู่ในเขตป่าจำแนกและยังมีที่ไร่อีกส่วนหนึ่งอยู่ในป่าสงวน ที่ไร่จำนวนนี้มีเอกสาร สทก. 2 ซึ่งได้รับเมื่อปี พ.ศ. 2529 และปี พ.ศ. 2530 สำหรับการเก็บภาษีบำรุงท้องที่ในช่วงปี พ.ศ. 2534 – ปี พ.ศ. 2537 หมู่บ้านตลาดจี้เหล็กมีจำนวนผู้ที่ต้องเสียภาษีบำรุงท้องที่ 70 ราย คิดเป็นเงิน ภาษีที่เก็บได้ปีละ 5,397 บาท เงินที่เสียภาษีบำรุงท้องที่มีตั้งแต่ 5 บาท ไปจนถึง 1,892 บาท

ในช่วงปี พ.ศ. 2532 มีการกว้านซื้อที่ดินแก่งกำไรและพัฒนาที่ดินกันอย่างแพร่หลายใน จังหวัดเชียงใหม่ พื้นที่อำเภอคอกยอบมั่ง ก็ได้รับผลกระทบเช่นกันในปี พ.ศ. 2533 มีนายทุนจาก กรุงเทพฯ เข้ามากว้านซื้อที่นาและที่สวนผืนใหญ่ๆ ในอำเภอคอกยอบมั่ง แม้ว่าพื้นที่ใกล้เคียงกับ หมู่บ้านตลาดจี้เหล็กจะได้รับผลกระทบจากการกว้านซื้อที่ดินอย่างมาก แต่หมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก

ได้รับผลกระทบต่อก่อนข้างน้อยกว่าที่อื่น มีการขายที่ดินไปไม่มากเท่ากับที่อื่นๆ และยังไม่มีกรรมนำที่ดินไปพัฒนา (สันฐิตา กาญจนพันธุ์, 2540)

ในปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2552) การถือครองที่ดินของชุมชน ส่วนใหญ่จะเป็นโฉนดที่ดิน แต่จะมีบริเวณที่ห่างไกลจากหมู่บ้านก็จะเป็นเอกสารสิทธิประเภทสิทธิทำกินในบางพื้นที่ และบริเวณที่อยู่ใกล้กับเขตแนวป่า บางพื้นที่ไม่มีเอกสารสิทธิ ซึ่งเอกสารสิทธิที่เป็นโฉนดที่ดินส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ในตัวหมู่บ้านตลาดจี่เหล็กเท่านั้น

4.1.3 โครงสร้างพื้นฐาน และสาธารณูปโภค

โครงสร้างพื้นฐานต่างๆของชุมชน

โรงเรียน

โรงเรียนบ้านตลาดจี่เหล็ก โดยศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ตั้งอยู่ หมู่ที่ 1 บ้านตลาดจี่เหล็ก ต.แม่โป่ง อ.คอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ บนเนื้อที่จำนวน 14 ไร่ ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2482 จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ก่อนประถมศึกษาถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 เป็นโรงเรียนที่อยู่ในโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระเทพฯ สยามบรมราชกุมารี ได้รับผลงานต่างๆ มากมาย เช่น

- ปี พ.ศ. 2540 ได้รับรางวัลโรงเรียนสิ่งแวดล้อมดีเด่น จากสำนักงานประถมศึกษาจังหวัดเชียงใหม่
- ปี พ.ศ. 2544 ได้รับรางวัล Best School Botanical Garden จากองค์การอาหารและเกษตรกรรมของสหประชาชาติ (FAO)
- ปี พ.ศ. 2539 ได้รับรางวัล Most Outstanding School Botanical Garden Contest จากองค์การอาหารและเกษตรกรรมของสหประชาชาติ (FAO)

นอกจากนี้โรงเรียนบ้านตลาดจี่เหล็กยังเป็นศูนย์การเรียนรู้วนศาสตร์ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ให้เยาวชนมีความรู้เกี่ยวกับพืชพรรณต่างๆ รวมไปถึงการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่า เช่น การสร้างแนวกันไฟ ในช่วงวันหยุด วันเสาร์ และวันอาทิตย์ เป็นต้น

วัด

วัดคอยจอมแจ้งเป็นวัดเก่าแก่มียุคเดิมในเขตป่าสงวนแห่งชาติ เดิมมีเนื้อที่ 6 ไร่ 1 งาน 50 ตารางวา ตามหลักฐานเอกสาร สค.1 เลขที่ 171 ลงวันที่ 27 พฤษภาคม ปี พ.ศ. 2498 ปัจจุบันได้มีการขยายพื้นที่ของวัดออกไป เนื่องจากรัฐต้องการให้วัดเป็นศูนย์ในการจัดการป่าชุมชน โดยมีเนื้อที่

ประมาณ 10 ไร่ ตั้งอยู่บนยอดเขาตอยจอมแจ้งเวดล้อมไปด้วยป่าไม้ เป็นต้นน้ำลำธารของห้วยก้ำ และห้วยป่าไร่ เชิงเขาด้านตะวันออกเป็นอ่างเก็บน้ำห้วยก้ำ

วัดพระธาตุตอยจอมแจ้งมีประวัติมายาวนานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2438 นับจากที่มีชาวบ้านตลาดจี้เหล็กไปหาของป่า ได้พบศิลาแลงก่อกองไว้บนยอดเขา มีลักษณะเหมือนคนเอามากองไว้ จึงนำไปบอกเล่าให้คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงทราบ ต่อมามีการก่อสร้างบูรณะ หลายครั้งหลายครา และเป็นที่พักบิณฑบาตของสงฆ์และฆราวาสเรื่อยมาจนปี พ.ศ. 2482 จึงมีการแต่งตั้งพระภิกษุยุ้นเป็นเจ้าอาวาสวัดคนแรก และมีการประกาศเป็นวัดตามพระราชกิจจานุเบกษาเมื่อปี พ.ศ. 2491 โดยเขตขณะนั้นกว้าง 40 เมตร ยาว 80 เมตร วัดตอยจอมแจ้งเป็นที่เลื่อมใสศรัทธา และเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจในวันสำคัญเรื่อยมา มีพระอธิการมานพ กิตติญาโนเป็นเจ้าอาวาสมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 จนถึงปัจจุบัน เป็นผู้ซึ่งชาวบ้านให้ความเลื่อมใสศรัทธามากเพราะเป็นคนบ้านตลาดจี้เหล็กและได้บวชเรียนตั้งแต่ยังเป็นเณร เห็นการเปลี่ยนแปลงของป่าในหมู่บ้านและริเริ่มความคิดที่จะอนุรักษ์ไว้ มีบทบาทในการประสานความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้เรื่อยมา โดยนำศรัทธาทางศาสนาของชาวบ้านมาเชื่อมโยงกับกิจกรรมด้านป่าชุมชน

กลุ่มหรือองค์กรภายในและภายนอกชุมชน

ตลาดจี้เหล็กเป็นหมู่บ้านชนบทเล็กๆ ในเขตตำบลแม่โป่ง มีองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นผู้พิจารณางบประมาณในการพัฒนาหมู่บ้านที่เสนอ โดยคณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งบ้านตลาดจี้เหล็กมีคณะกรรมการหมู่บ้านอยู่ 16 คน มีนายสมบุญ ไทยยันโต เป็นผู้ใหญ่บ้านและประธานคณะกรรมการ ดำรงตำแหน่งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 จนถึงปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2552) คณะกรรมการหมู่บ้านประกอบด้วย พระอธิการมานพ กิตติญาโน เจ้าอาวาสวัดตอยจอมแจ้งรวมอยู่ด้วย ประธานคณะกรรมการหรือผู้ใหญ่บ้าน มีวาระการทำงานคราวละ 5 ปี คณะกรรมการหมู่บ้านนี้จะเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนด้วยเช่นกัน โดยมีการทำงานร่วมกับหน่วยงานของกรมป่าไม้ ในการวางแผนและจัดการด้านป่าชุมชน

กลุ่มอาสาพัฒนาหมู่บ้านจัดตั้งเพื่อดำเนินงานตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายตามคำสั่งของผู้ใหญ่บ้าน มีสมาชิกรวม 40 คน วาระการทำงาน 5 ปี

นอกจากองค์กรที่ค่อนข้างเป็นทางการดังกล่าวแล้ว ภายในชุมชนยังมีองค์กรชาวบ้านแบบไม่เป็นทางการอีกหลายกลุ่ม ซึ่งในอดีตจะมีกลุ่มที่ไม่เป็นทางการเกิดขึ้นหลายกลุ่ม ปัจจุบันบางกลุ่มก็ได้ล้มเลิกไปบ้าง ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

กลุ่มผู้ใช้น้ำ

กลุ่มผู้ใช้น้ำ เป็นการรวมตัวกันของชาวบ้านในหมู่บ้านที่ทำการเกษตร ซึ่งมีความจำเป็นในการใช้น้ำเพื่อกิจกรรมทางการเกษตร ซึ่งส่วนใหญ่ น้ำที่ใช้จะมาจากอ่างห้วยก้า และน้ำจากศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จึงได้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อดูแลรักษาแหล่งน้ำ เช่น ในหน้าฝนมักจะมีตะกอนทับถมในแหล่งน้ำ ชาวบ้านกลุ่มนี้ก็จะรวมตัวกันเพื่อขุดลอกคลองคองให้น้ำสามารถนำมาใช้ประโยชน์ทางการเกษตรได้ รวมไปถึงการดูแลป้องกันการปนเปื้อนของสารพิษที่มีในน้ำ เช่น การทิ้งขยะของชุมชน การใช้สารเคมี ก็จะมีผู้ดูแล และแจ้งเตือนภายในชุมชน

กลุ่มเพาะเห็ด

เป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นมาได้ในช่วงปี พ.ศ. 2546 โดยมีจุดประสงค์ที่สำคัญในการสร้างอาชีพและสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน โดยให้คนในชุมชนที่สนใจในการเพาะเห็ด เข้ามาผ่านการฝึกอบรมเพื่อนำไปประกอบอาชีพของตนเองได้ ในปัจจุบัน ได้มีชาวบ้านในชุมชนประมาณ 10 - 15 ครัวเรือนที่เข้ากลุ่มเพาะเห็ด ส่วนใหญ่เห็ดที่เพาะเป็นเห็ดนางฟ้า และเห็ดนางรม

กลุ่มแม่บ้าน

กลุ่มแม่บ้านเป็นกลุ่มที่รวมตัวในหมู่บ้านเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน ในอดีตรัฐมีการสนับสนุนโครงการทำหน่อไม้อัดبيب โดยกลุ่มแม่บ้านซื้อหน่อไม้จากคนหมู่บ้านอื่น ซึ่งไปเก็บหน่อไม้จากพื้นที่ป่าของบ้านตลาดจี้เหล็กและพื้นที่ป่าในหมู่บ้านขึ้นมาขายให้ แต่โครงการนี้ดำเนินการไปได้เพียง 2 ปี ก็ล้มเลิกไป เนื่องจาก ระยะเวลาหลังชาวบ้านต้องซื้อبيبมาใช้ในการผลิตเอง จึงทำให้เกิดต้นทุนที่สูง จากที่เคยได้รับบริจาคبيبจากเกษตรอำเภอ ปัจจุบันกลุ่มแม่บ้านมีการรวมกลุ่มกันเป็นครั้งเป็นคราว เช่น กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา การจัดงานเลี้ยงชุมชน กิจกรรมของหมู่บ้าน เป็นต้น

โดยกลุ่มองค์กรภายในชุมชนดังกล่าว จะมีหน้าที่เฉพาะกิจในการจัดกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เช่น งานและกิจกรรมของวัดพระธาตุดอยจอมแจ้ง จะมีการรวมกันในการทำงานดำเนินงานต่างๆ รวมถึงการจัดพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำของชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก กลุ่มองค์กรภายในชุมชนก็จะมีส่วนในการช่วยเหลืองานของชุมชนเป็นอย่างมาก

กลุ่มหรือองค์กรภายนอกชุมชน

กรมป่าไม้

ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 อำเภอดอยสะเก็ด ภายใต้ความรับผิดชอบของกรมป่าไม้ ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2538 ตั้งอยู่ห่างจากหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กประมาณ 5 กิโลเมตร เป็นหน่วยงาน

ระดับพื้นที่ที่ดำเนินการศึกษารูปแบบที่เหมาะสมเพื่อใช้ในการส่งเสริมและสาธิตงานด้านวนเกษตรและป่าชุมชน เพื่อนำผลที่ได้ไปขยายผลและเผยแพร่สู่หน่วยงาน ชุมชนท้องถิ่นและองค์กรอื่นๆ ซึ่งทำหน้าที่ในการอบรมให้ความรู้กับชุมชน ทั้งในด้านของวนศาสตร์ ที่มีความเกี่ยวข้องกับพืชพรรณต่างๆ โดยมีการสนับสนุนการปลูกพืชเพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ ลดการเบียดเบียนป่าไม้ รวมไปถึงการให้ความรู้และสนับสนุนชุมชนในการร่วมกันป้องกัน ดูแลรักษาป่า เช่น การสร้างแนวกันไฟ การรวมกลุ่มองค์กรเพื่อการจัดการป่าภายในชุมชน เป็นต้น

ในปัจจุบันศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 ได้มีการจัดทำโครงการต่างๆ ร่วมกับชุมชนในการพัฒนา และจัดการป่าชุมชน รวมไปถึงโครงการสร้างสิ่งปลูกสร้างเพื่อการใช้สอยภายในหมู่บ้าน เช่น ศูนย์สาธิตพุทธศาสนากับป่าไม้ที่ 1 ซึ่งมีการศึกษาดูงานจากชุมชนอื่นทั้งภายในจังหวัดเชียงใหม่ และต่างจังหวัด การจัดตั้งศูนย์ประสานงานเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นศูนย์ประสานงานจากการร่วมมือของชุมชน และกรมป่าไม้ ในการจัดการทรัพยากร รวมไปถึงการสร้างสวนสาธารณะของหมู่บ้าน เพื่อเป็นทั้งแหล่งศึกษาทางวนศาสตร์ และเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของคนในหมู่บ้าน โดยได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลแม่โป่ง

ภาพ 3 ศูนย์สาธิตพุทธศาสนากับป่าไม้ที่ 1 ตั้งอยู่บริเวณอ่างห้วยก้า

ภาพ 4 ศูนย์ประสานงานเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นศูนย์ประสานงานจากการร่วมมือของชุมชน และกรมป่าไม้

ภาพ 5 สวนสาธารณะของหมู่บ้านตลาดจี่เหล็ก ตั้งอยู่บริเวณริมอ่างห้วยก้า

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริมีขอบเขตพื้นที่โครงการประมาณ 8,500 ไร่ อยู่ห่างจากหมู่บ้านตลาดจี่เหล็กไปทางทิศตะวันออกประมาณ 3 กิโลเมตร ก่อตั้งขึ้นตามพระราชดำริของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้พระราชทานเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม ปี พ.ศ.

2525 โดยมีพระราชประสงค์ให้เป็นศูนย์กลางในการศึกษา ทดลอง วิจัย เพื่อหารูปแบบการพัฒนาต่างๆ ในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำที่เหมาะสมและเผยแพร่ให้ราษฎรนำไปปฏิบัติต่อไป จะทำการศึกษการพัฒนาป่าไม้ในพื้นที่ต้นน้ำลำธาร ต้นทางหลักเป็นการศึกษาด้านป่าไม้ และปลายทางเป็นการศึกษาการประมงตามอ่างเก็บน้ำต่างๆ ผสมกับการศึกษาด้านเกษตรกรรม ด้านปศุสัตว์และโคนม ด้านเกษตรอุตสาหกรรม ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อราษฎรที่เข้ามาศึกษาส่วนสาธิตและกิจกรรมต่างๆ

ระบบสาธารณูปโภค

หมู่บ้านตลาดจี้เหล็กได้ใช้ระบบสาธารณูปโภคพื้นฐาน โดยใช้น้ำส่วนใหญ่จากประปาหมู่บ้านในการอุปโภค บริโภคภายในครัวเรือน และใช้น้ำจากอ่างห้วยก้า กับน้ำจากศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ น้ำที่ใช้ในการทำการเกษตรมาจาก 3 แหล่งหลักคือ น้ำจากอ่างห้วยก้า น้ำจากอ่างห้วยฮ่องไคร้ และ น้ำจากลำห้วยที่ไหลผ่านบริเวณหมู่บ้าน คือ ห้วยป่าไร่ ห้วยหาด โดยหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กนั้น ไม่มีการใช้น้ำบาดาล เนื่องจากไม่สามารถขุดเจาะพบน้ำบาดาลได้

ในส่วนของระบบไฟฟ้าส่วนใหญ่ใช้จากการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค มีเพียงบางครัวเรือนที่ใช้ระบบปั่นไฟฟ้า

4.1.4 สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน

สภาพทางสังคม

หมู่บ้านตลาดจี้เหล็กตั้งอยู่ในตำบลแม่โป่ง จากรายงานสรุปข้อมูลสำคัญ ปี พ.ศ. 2552 ของ หมู่ 1 บ้านตลาดจี้เหล็ก ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ มีประชากรทั้งหมด 78 ครัวเรือน จำนวนประชากรทั้งหมดหมู่บ้าน 293 คน เป็นชาย 142 คน และหญิง 151 คน ส่วนใหญ่เป็นคนไทยพื้นเมืองทางภาคเหนือ และเป็นคนที่มิถุมิถุมาอยู่ในพื้นที่นี้ โดยแบ่งออกเป็น คนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กซึ่งมีจำนวนมากที่สุด ประมาณร้อยละ 70 ของคนในหมู่บ้านทั้งหมด นอกจากนั้นจะเป็นประชากรที่ย้ายมาจากที่อื่น กล่าวคือ มาจากอำเภอดอยสะเก็ด ตำบลแม่โป่ง อำเภอเมืองเชียงใหม่ อำเภออื่นๆ ในเชียงใหม่ และประชากรที่ย้ายมาจากต่างจังหวัดซึ่งมีอัตราส่วนที่น้อยที่สุด คือประมาณร้อยละ 2

การนับถือศาสนา ประชากรส่วนใหญ่ของหมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก นับถือศาสนาพุทธ ประมาณร้อยละ 95 นอกจากนั้นจะนับถือ ศาสนาคริสต์ และอิสลาม ตามลำดับ

ด้านการศึกษาจากรายงานสรุปข้อมูลสำคัญ ปี พ.ศ. 2552 ของหมู่ 1 บ้านตลาดชัยเหล็ก ตำบลแม่โป่ง อำเภอคอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับ ประถมศึกษาปีที่ 4 – 6 และมีมัธยมศึกษาปีที่ 1 – 3 ตามลำดับ

ในส่วนของเรื่องความเชื่อในชุมชน ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องความเชื่อเกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำ เนื่องจากพื้นที่บ้านตลาดชัยเหล็ก เป็นพื้นที่ที่เคยเป็นพื้นที่ทางการเกษตรมาก่อน และเคยประสบปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำในทางการเกษตร ชุมชนจึงได้มีพิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการใช้น้ำ เช่น พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่กระทำมาตั้งแต่สมัยโบราณ รวมไปถึงพิธีกรรมสวดมนต์ขอฝน ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่เกิดขึ้นมาในระยะเวลาไม่นานมานี้ ที่ได้รับอิทธิพลมาจากวัดพระธาตุคอกยอแจ่มแจ้ง ซึ่งเป็นสถานที่ที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนบ้านตลาดชัยเหล็ก โดยที่ชุมชนหมู่บ้านตลาดชัยเหล็กเป็นชุมชนหนึ่งที่มีประวัติในการใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน มักมีการประกอบพิธีกรรมและความเชื่อเพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ช่วยในการสร้างความอุดมสมบูรณ์แก่พื้นที่ของตน ในอดีตชุมชนได้มีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น เลี้ยงผีน้ำซั้ว เลี้ยงผีอ่าง เลี้ยงผีปง เลี้ยงผีขุนน้ำ ผีน้ำซั้ว เลี้ยงสองสบ เข่าก้า เป็นต้น ส่วนใหญ่พิธีกรรมดังกล่าวได้ล้มเลิกไปแล้ว เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงที่เข้ามาในหมู่บ้าน เช่น การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ทำพิธีกรรม เช่น พื้นที่ที่เคยจัดพิธีกรรมถูกเปลี่ยนแปลงเป็นไร้ผลไม้หรือการสร้างฝายคอนกรีต ทำให้พิธีกรรมส่วนใหญ่ได้สูญหายไป

ปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2552) พิธีกรรมที่ชุมชนหมู่บ้านตลาดชัยเหล็กได้มีการจัดขึ้นได้แก่ พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ ซึ่งยึดถือปฏิบัติกันทุกปี โดยใช้สถานที่ริมอ่างห้วยก้า เป็นที่จัดพิธีกรรม

สภาพทางเศรษฐกิจ

ในจำนวนผู้หารายได้เลี้ยงชีพของประชากรหมู่บ้านตลาดชัยเหล็ก ในอดีตส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร แรงงานรับจ้างทั้งในภาคเกษตร และนอกภาคเกษตร เนื่องจากหมู่บ้านตลาดชัยเหล็กเป็นแหล่งในการเกษตร แต่ในปัจจุบันจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเศรษฐกิจ รวมถึงการเข้ามาขององค์กรเอกชน รวมถึงศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ตามพระราชดำริ ทำให้การหารายได้เลี้ยงชีพของคนในหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไป

จากการสัมภาษณ์ นายสมบุญ ไทยยันโต ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านตลาดชัยเหล็ก ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการหารายได้ของคนในหมู่บ้านตลาดชัยเหล็ก ดังนี้

1. ทำงานที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ประมาณร้อยละ

50

2. ทำงานที่โรงโม่หินห้วยนศิลา โรงงานแปรรูปกระเทียม ประมาณร้อยละ 30

3. ทำการเกษตร แรงงานทั้งในและนอกภาคการเกษตร ประมาณร้อยละ 10
4. ทำงานนอกหมู่บ้านในต่างอำเภอ และต่างจังหวัด ประมาณร้อยละ 10

จากข้อมูลดังกล่าว ส่วนใหญ่คนในหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กจะทำงานในท้องถิ่น มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน เนื่องจากในชุมชนได้มีแหล่งการทำงานที่สามารถจ้างงานคนภายในชุมชนมาทำงานได้ เช่น โรงโม่หินของบริษัทห้วยหินลาดซึ่งตั้งอยู่ใกล้หมู่บ้าน โรงงานแปรรูปกระเทียม ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ในส่วนของผู้ที่ไปทำงานนอกบ้านส่วนใหญ่จะออกไปทำงานในอำเภอใกล้เคียง ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอสันทราย อำเภอสันกำแพง

หน่วยงานพัฒนาชุมชนอำเภอคอยสะเก็ด ได้ทำการสำรวจข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ประจำปี พ.ศ. 2552 โดยได้ทำการสำรวจจากจำนวนทั้งหมด 78 ครัวเรือน มีรายละเอียดที่น่าสนใจ ดังนี้

1. รายได้เฉลี่ย / คน / ปี คือ 34,847.38 บาทต่อคนต่อปี
2. จำนวนคนที่มีรายได้ต่ำกว่า 23,000 บาทต่อคนต่อปี มี 3 ครัวเรือน
3. ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ รับจ้างทั่วไป
4. รายรับจากบัญชีครัวเรือน คือ 453.29 บาทต่อคนต่อปี
5. รายจ่ายจากบัญชีครัวเรือน คือ 68,307.73 บาทต่อคนต่อปี
6. หนี้สินจากบัญชีครัวเรือน คือ 170.65 บาทต่อคนต่อปี
7. เงินออมจากบัญชีครัวเรือน 209.90 บาทต่อคนต่อปี

4.2 พัฒนาการการใช้ป่าชุมชน ของชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก

ในการศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้มีวัตถุประสงค์ประการหนึ่งในการศึกษาพัฒนาการการใช้ป่าชุมชนของหมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก โดยมีวิธีการศึกษา โดยการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย และเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้ข้อมูลพัฒนาการในการใช้ป่าชุมชนของหมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก รวมถึงเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวกับการใช้ป่าชุมชนตลาดจี้เหล็ก ซึ่งได้ผลการศึกษา ดังนี้

บริบทพื้นที่ป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก

พื้นที่ป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กมีพื้นที่ประมาณ 3,600 ไร่ รวมพื้นที่อ่างเก็บน้ำห้วยก้า ตั้งอยู่ที่ระดับความสูงประมาณ 500 – 600 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล มีสภาพป่า 2 ประเภท ได้แก่ ป่าเต็งรัง ไม้เด่นพบตั้ง รัง เหียง พลวง ประดู่ และป่าเบญจพรรณ ไม้เด่นพบสัก และไม้ไผ่

ป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กนอกจากจะมีบริเวณติดต่อกับหมู่บ้านอื่นแล้ว ป่าชุมชนของหมู่บ้านยังมีเขตติดต่อกับศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ (พื้นที่ 8,500

ไร่) และ เขตป่าสงวนแห่งชาติขุนแม่กวง (พื้นที่ 335,493.75 ไร่) ด้วยความที่ป่าชุมชนมีขนาดใหญ่ เมื่อเทียบกับจำนวนประชากร ปัญหาหนึ่งที่บ้านตลาดขี้เหล็กกำลังประสบอยู่คือเรื่องของแนวเขตป่าชุมชนที่ไม่ชัดเจน ในขณะที่การจัดการป่าร่วมกับพื้นที่ใกล้เคียงก็ยังไม่มีความเป็นหนึ่งเดียวกัน

ป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็กได้จำแนกพื้นที่ป่าชุมชนออกเป็น 2 ส่วน คือ เขตป่าอนุรักษ์ และ เขตป่าใช้สอย โดยมีการกำหนดเขตป่าใช้สอย 3 จุด โดยสังเขป คือ ทิศตะวันออกอ่างห้วยก้าติดเขต ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ หลังวัดคอยจอมแจ้ง ให้ใช้ประโยชน์เฉพาะงานของวัด และ ด้านขวาตามเส้นทางจดจำเหมืองที่ติดกับที่ทำกินของชาวบ้าน ส่วนที่เหลือทั้งหมดเป็นเขตป่าอนุรักษ์

ภาพ 6 แผนที่จำลองบ้านตลาดขี้เหล็กประกอบด้วยแนวป่าใช้สอย และป่าอนุรักษ์

ที่มา: ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1

พัฒนาการการใช้ป่าชุมชน

การใช้ป่าชุมชนของหมู่บ้านตลาดขี้เหล็กนั้นมีช่วงระยะเวลาที่ยาวนาน โดยการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจะแสดงข้อมูลพัฒนาการการใช้ป่าชุมชน โดยแบ่งออกเป็น 3 ช่วง โดยแบ่งจากสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่เกิดขึ้นภายในชุมชน โดยศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ป่าของชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็กกับพิธีกรรม ความเชื่อในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งแบ่งออกได้เป็นดังนี้

ช่วงที่ 1 การใช้ป่าช่วงพิธีกรรมและความเชื่อในยุคดั้งเดิม (อดีต – ปี พ.ศ. 2532)

ช่วงที่ 2 การใช้ป่าช่วงการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าของวัดพระธาตุคอยจอมแจ้ง และองค์กรภายนอก (ปี พ.ศ. 2533 – ปี พ.ศ. 2546)

ช่วงที่ 3 การใช้ป่าช่วงการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน (ปี พ.ศ. 2547 – ปี พ.ศ. 2552)

ช่วงที่ 1 การใช้ป่าช่วงพิธีกรรมและความเชื่อในยุคดั้งเดิม (อดีต – ปี พ.ศ. 2532)

หมู่บ้านตลาดจี่เหล็กได้มีการใช้ประโยชน์จากป่าในหมู่บ้านเป็นระยะเวลานาน ในอดีตชาวบ้านตลาดจี่เหล็กได้เรียกป่าในหมู่บ้านว่า ป่าใกล้วัด เนื่องจากพื้นที่ป่าในการใช้ประโยชน์ของหมู่บ้านตลาดจี่เหล็กนั้น อยู่ใกล้เคียงกับวัดพระธาตุคอกยจอมแจ้ง จากการสัมภาษณ์ นายบุญมี เทศนา ได้กล่าวถึง การใช้ป่าในอดีตว่า “เมื่อก่อนยังไม่ได้เรียกว่าป่าชุมชน ชาวบ้านก็เรียกป่าที่อยู่ในหมู่บ้านว่า ป่าใกล้วัด เพราะวัดตั้งอยู่บนคอกย รอบๆ วัดก็จะเป็นป่าเต็มไปหมด เมื่อก่อนไม่มีกฎเกณฑ์อะไรมา ชาวบ้านก็ดูแลกันเอง” จากการจัดการป่าโดยชุมชนเอง ทำให้ชาวบ้านตลาดจี่เหล็กมีความเชื่อในเรื่องผีसाง เทวดาที่ปกปักรักษาพื้นที่ป่า และน้ำ เช่น ในเขตพื้นที่ป่าเบญจพรรณ ซึ่งอยู่ทางด้านทิศเหนือของหมู่บ้าน เป็นป่าต้นน้ำของลำน้ำห้วยก้ำ โดยชุมชนบ้านตลาดจี่เหล็กได้มีเรื่องเล่าสืบต่อกันมา เกี่ยวกับการเข้าไปรุกกล้าป่าบริเวณดังกล่าว แล้วเกิดเหตุการณ์อันเป็นผลให้เป็นอันตรายต่อชีวิต เช่น การเข้าไปถางป่าในพื้นที่ดังกล่าว แล้วพอกลับมาบ้านก็ล้มป่วย เป็นไข้ จนถึงแก่ความตาย หรือชาวบ้านที่เข้าไปตัดไม้โคนมิดของตนเองฟันใส่ขา จนถึงแก่ความตาย จึงทำให้ชาวบ้านหมู่บ้านตลาดจี่เหล็กเกิดความหวาดกลัว และไม่มีใครกล้ารุกกล้าเข้าไปถางป่าในเขตป่าเบญจพรรณ ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ ในช่วงนี้จึงไม่มีองค์กรชาวบ้านที่รับผิดชอบดูแลรักษาป่าโดยตรง หรืออย่างเป็นทางการ การใช้พื้นที่ป่าจะเป็นที่รู้จักกันในชุมชนว่าพื้นที่ไหนเข้าไปใช้ได้ พื้นที่ไหนเป็นเขตต้องห้าม เช่น ป่าที่ขึ้นบริเวณรอบๆ น้ำซับก็เป็นเขตหวงห้ามเด็ดขาด ได้แก่ น้ำซับที่ห้วยก้ำ ปางเรียบเรือ และ ป่าขุนน้ำของห้วยแม่ฮ่องไคร้ เป็นต้น

ชาวบ้านหมู่บ้านตลาดจี่เหล็ก ส่วนใหญ่จึงใช้ประโยชน์จากป่า โดยการเก็บของป่า ในพื้นที่ป่าบริเวณใกล้ที่ตั้งของชุมชน หรือบริเวณพื้นที่ป่าใช้สอยในปัจจุบันเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งไม้ที่ตัดมาเป็นไม้ใผ่ใช้ในการสร้างบ้านเรือน ทำอุปกรณ์ในการเก็บของป่า ต่าสัตว์ การหาเศษไม้แห้งเพื่อนำมาเป็นไม้ฟืนที่ใช้เป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้ม และให้ความอบอุ่น

เหตุการณ์สำคัญต่อมาที่เกิดขึ้นในยุคนี้ ที่มีผลต่อการใช้พื้นที่ป่าชุมชน คือช่วงปี พ.ศ. 2516 มีบริษัทสัมปทานไม้ซุงและไม้ฟืนเข้ามาตัดไม้ในพื้นที่อีกทั้ง ยังมีชาวบ้านบางรายลักลอบตัดไม้เถื่อน เมื่อผู้นำชุมชนสังเกตว่าป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณที่เคยมีไม้หนาแน่นบางตาลงไป ไม่มีค่าทางเศรษฐกิจลดน้อยลงเนื่องจากสัมปทานไม้รอบแรก ปริมาณน้ำในลำห้วยซึ่งเคยมีมากก็แห้งขอลดจากสถานการณ์ดังกล่าว ทำให้ความเชื่อในเรื่องของผีसाง เทวดาที่รักษาป่าของชาวบ้านลดน้อยลง เนื่องจากกระยะหลังเมื่อทำพิธีต่างๆ เช่น พิธีขอฝน ไม่สามารถที่จะทำให้พื้นที่การเกษตรมีน้ำใช้ ยังคงแห้งแล้งตามเดิม การบุกรุกป่าของชาวบ้านจึงมีมากขึ้น ขอบเขตการใช้พื้นที่ป่าจึงขยาย

วงกว้างเข้าไปถึงป่าเบญจพรรณทางตอนเหนือของหมู่บ้านตลาดขี้เหล็ก ซึ่งแต่เดิมนั้นเป็นป่าหวงห้าม เนื่องจากเป็นป่าต้นน้ำที่มีความสำคัญต่อระบบนิเวศของชุมชน การใช้พื้นที่ป่าของชาวบ้านจึงมักมีการบุกรุกตัดไม้ เพื่อนำไปขายให้แก่ขายทุน

จากปัญหาดังกล่าว ได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้านตลาดขี้เหล็กเป็นอย่างมาก จึงได้มีการร้องเรียนให้มีการหยุดสัมปทาน และประสบความสำเร็จเมื่อมีมติคณะรัฐมนตรียกเลิกสัมปทานไม้ฟันเพื่อการอุตสาหกรรม ในป่าสงวนแห่งชาติแม่กวง เมื่อวันที่ 14 มกราคม ปี พ.ศ. 2518 และ 9 มกราคม ปี พ.ศ. 2522 ด้วยเหตุผลว่าป่าเสื่อมสภาพและราษฎรร้องเรียนขอให้ระงับสัมปทาน นอกจากนี้ หมู่บ้านตลาดขี้เหล็กยังต้องเผชิญปัญหาการตัดไม้โดยคนต่างหมู่บ้าน เนื่องจากชุมชนในละแวกใกล้เคียงต่างพยายามเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากป่า

เหตุการณ์ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ที่มีผลทำให้การใช้พื้นที่ป่านั้นถูกบุกรุกจากชาวบ้านเป็นวงกว้างมากขึ้น เนื่องมาจากในปี พ.ศ. 2522 ได้มีหน่วยงานเร่งรัดพัฒนาชนบทเข้ามาอุดหนุนเก็บน้ำห้วยก้ำ และทำการ โคนป่ายางและป่าเบญจพรรณต้นน้ำบางส่วนออกไป ซึ่งเดิมป่าต้นน้ำเคยเป็นที่เกรงกลัวของชาวบ้านมากเพราะมีผีสาวเทวดาปกปักษ์รักษาอยู่ ใครล่วงละเมิดจะต้องเป็นอันตราย เมื่อหน่วยงานเร่งรัดพัฒนาชนบท โคนป่าต้นน้ำไปก็ไม่ปรากฏว่ามีเจ้าหน้าที่คนใดประสบเหตุเภทภัย ชาวบ้านจึงเลิกกลัวผีสาวเทวดา และหันมาตัดต้นไม้ในป่าต้นน้ำขุนห้วยก้ำกันมาก นอกจากนั้น อ่างเก็บน้ำที่ได้มาใหม่ได้เก็บน้ำไว้ใช้เพื่อการเกษตรของชุมชนตลอดทั้งปี ทำให้ชาวบ้านลดการให้ความสำคัญแก่ป่าต้นน้ำไปบ้าง

แต่อย่างไรก็ตาม การตัดไม้ในป่าต้นน้ำก็ค่อยๆ ลดลง เนื่องจากในปี พ.ศ. 2524 อ่างเก็บน้ำห้วยก้ำได้สร้างเสร็จ การตัดไม้ในป่าต้นน้ำก็ค่อยๆ ลดลง เพราะน้ำในอ่างเก็บน้ำท่วมเส้นทางซีกลากไม้ออกจากป่าขุนห้วยก้ำ

การใช้ป่าช่วงพิธีกรรมในยุคดั้งเดิม (อดีต - ปี พ.ศ. 2532) ในช่วงนี้จะมีการใช้พื้นที่ป่าในเชิงพาณิชย์ โดยการบุกรุกจากชาวบ้านหมู่บ้านตลาดขี้เหล็กเอง รวมถึงการสัมปทานจากองค์กรภายนอก และการบุกรุกพื้นที่ป่า เพื่อการตัดไม้ไปขายของชุมชนใกล้เคียง ซึ่งส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของพื้นที่ป่า สาเหตุประการสำคัญของปัญหาดังกล่าวคือ เป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงทางพิธีกรรมและความเชื่อ ของหมู่บ้านตลาดขี้เหล็ก ซึ่งส่งผลต่อการใช้ป่าชุมชน กล่าวคือ การเสื่อมคลายของความเชื่อในเรื่องผีที่รักษาป่าของชาวบ้าน ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่า ดังเช่น กรณีการขุดสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยก้ำ ที่ทำลายพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บางส่วนที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน แต่ไม่เกิดผลร้ายดังความเชื่อที่กล่าวไว้ จึงทำให้ชาวบ้านขาดความกลัวในเรื่องการทำลายป่า เมื่อความเชื่อเรื่องผีไม่สามารถใช้ได้ปัญหาการใช้พื้นที่ป่าอย่างไม่มีขอบเขตจึงเกิดขึ้นในชุมชน

ช่วงที่ 2 การใช้ป่าช่วงการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าของวัดพระธาตุคอกยจอมแจ้ง และองค์กรภายนอก (ปี พ.ศ. 2533 – ปี พ.ศ. 2546)

การใช้ป่าช่วงการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าของวัดพระธาตุคอกยจอมแจ้ง และองค์กรภายนอก เป็นช่วงที่ต่อจากยุคดั้งเดิม ซึ่งพื้นที่ป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กกำลังประสบปัญหาในการจัดการพื้นที่ป่า เนื่องจากการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านในชุมชน และบุคคลภายนอก จากปัญหาดังกล่าว รัฐจึงได้มีการสนับสนุนให้วัดพระธาตุคอกยจอมแจ้งเป็นแหล่งช่วยงานด้านป่าไม้ โดยในปี พ.ศ. 2533 กรมป่าไม้มีโครงการทดลองเพื่อส่งเสริมให้วัดและสำนักสงฆ์เป็นแหล่งช่วยงานด้านป่าไม้ โดยมีโครงการเพื่อให้การดำเนินการตั้งอยู่บนหลักการการจัดการพื้นที่ให้เกิดประโยชน์หลายๆ ด้าน แต่ต้องไม่เป็นอันตรายต่อทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า และ ไม่กระทบกระเทือนรบกวนวัด หรือ สำนักสงฆ์ที่ตั้งอยู่ด้วย พื้นที่จัดกิจกรรมด้านป่าไม้ในช่วงเวลานั้น คือ พื้นที่บริเวณเขตวัดและพื้นที่ติดต่อกันโดยรอบวัดที่เป็นป่า มีเนื้อที่ประมาณ 850 ไร่ สภาพส่วนใหญ่เป็นป่าแพะที่แห้งแล้ง ดินเป็นดินลูกรังปนหิน จึงเป็นการยากลำบากต่อการพัฒนาพื้นที่พระบวรนิเวศวิทยาป่าไม้ โดยที่การดำเนินโครงการทั้งหมดไม่ใช้งบประมาณของทางราชการ วัดคอกยจอมแจ้งจะเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องค่าใช้จ่ายทั้งหมด นอกจากนั้นทางกรมป่าไม้ได้กำหนดเงื่อนไขที่ต้องปฏิบัติ ดังนี้

1. ต้องช่วยอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าบริเวณโครงการ
2. ต้องปลูกบำรุงรักษาป่าภายใต้การควบคุมและแนะนำของพนักงานเจ้าหน้าที่อย่างใกล้ชิด การใช้พื้นที่และดำเนินการใดๆ จะต้องไม่เป็นอันตรายต่อทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า และต้องได้รับความเห็นชอบจากนายอำเภอคอกยสะเท็ดก่อนเสมอ
3. ต้องช่วยงานด้านป่าไม้อื่นๆ เช่น การเผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ ตามโอกาสอันสมควร เมื่อสิ้นสุดระยะเวลาในการทดลอง หากปรากฏว่าวัดคอกยจอมแจ้งปฏิบัติตามเงื่อนไขได้ครบถ้วน เป็นประโยชน์ต่องานด้านป่าไม้ หากวัดยังยินดีที่จะร่วมโครงการต่อไปอีก กรมป่าไม้ก็จะพิจารณาขยายระยะเวลาดำเนินโครงการต่อไปอีกได้ แต่ถ้าปรากฏว่าวัดคอกยจอมแจ้งไม่ปฏิบัติตามเงื่อนไข กรมป่าไม้จะพิจารณายกเลิกโครงการทันที

ช่วงเวลานี้ ชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กได้มีพัฒนาการในการจัดการป่าชุมชนขึ้น โดยพระสงฆ์และชาวบ้านได้ร่วมกันจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนหรือป่าประชาอาสาบ้านตลาดจี้เหล็กขึ้น โครงสร้างของคณะกรรมการดังกล่าวประกอบด้วยกรรมการหมู่บ้าน และ ชาวบ้านอีกจำนวนหนึ่ง โดยมีเจ้าอาวาสวัดพระธาตุคอกยจอมแจ้งและครูใหญ่เป็นที่ปรึกษา และเริ่มมีการเปลี่ยนชื่อป่าของ

ชุมชนจากป่าไผ่ที่ชาวบ้านเรียกอยู่เดิม เปลี่ยนมาเป็น ป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก ในช่วงปี พ.ศ. 2545

คณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งมีเจ้าอาวาสเป็นกรรมการที่ปรึกษา ได้เสนอข้อบัญญัติของ คณะกรรมการ โครงการป่าชุมชน หรือ ป่าอาสา โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1. ห้ามตัดไม้ทุกชนิดไม่ว่าขนาดใดก็ตาม ในพื้นที่ทดลองให้วัดเป็นแหล่งช่วยงานป่าไม้ และพื้นที่ใกล้เคียง หากฝ่าฝืนจะถูกปรับตามความกว้างของหน้าตัดไม้แต่ละชนิด คือ สัก ปรับในอัตรา นีวละ 200 บาท ไม้ชนิดอื่นปรับในอัตรานีวละ 100 บาท หากไม่ยอมเสียค่าปรับจะต้องถูกส่งตัวไป ดำเนินคดีตามกฎหมาย
2. ห้ามยิงสัตว์ป่าทุกชนิดในพื้นที่โครงการทดลองให้วัดช่วยงานป่าไม้หรือในพื้นที่ ใกล้เคียง ถ้าฝ่าฝืนจะถูกปรับดังนี้ คือ นกทุกชนิดตัวละ 100 บาท สัตว์สี่เท้าทุกชนิดตัวละ 200 บาท ถ้าไม่ยอมเสียค่าปรับจะต้องถูกส่งตัวไปดำเนินคดีตามกฎหมาย คณะกรรมการหมู่บ้านจะริบไม้ของ กลางทั้งหมด
3. คณะกรรมการจะเก็บเงินค่าปรับไว้เพื่อพัฒนาวัดและดำเนินกิจกรรมส่วนรวมของ หมู่บ้าน

หากผู้ใดต้องการนำไม้ในพื้นที่มาใช้สอยเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของหมู่บ้าน ต้องได้รับการพิจารณาเห็นชอบจากคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยมีหนังสือยินยอมเป็นลายลักษณ์อักษร จะเห็น ได้ว่าเจตนารมณ์ในการวางกฎเกณฑ์ในลักษณะนี้แตกต่างจากเจตนารมณ์ของกรมป่าไม้โดยสิ้นเชิง เพราะกรมป่าไม้เน้นการมอบให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้เป็นผู้นำในการดำเนินการตามโครงการทดลองให้ วัดช่วยงานด้านป่าไม้โดยมีชาวบ้านเป็นผู้ปฏิบัติตามภายใต้กรอบของกฎหมาย

การตั้งข้อบัญญัติดังกล่าว ส่งผลให้เกิดการใช้พื้นที่ป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กเป็นขอบเขต ที่ชัดเจนขึ้น จากปัญหาที่เกิดขึ้นก่อนหน้าการออกข้อบัญญัติ เช่น ชาวบ้านตัดไม้มาทำบ้านเรือน และทำฟืนเผาถ่าน บุกรุกป่าบริเวณเชิงเขา ปลุกบ้านเรือน ทำไร่ทำสวน ในฤดูแล้งชาวบ้านเข้าบุกรุก ทำไร่ มีการเผาป่าเพื่อล่าสัตว์ป่า ก็ลดลงไป

นอกจากการตั้งข้อบัญญัติในการใช้พื้นที่ป่าชุมชนแล้ว ชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กยังมีการจัด กิจกรรมในการฟื้นฟูสภาพป่า โดยในปี พ.ศ. 2534 กรมป่าไม้ได้เริ่มโครงการปลูกต้นไม้ เกิดพระเกียรติสมเด็จพระราชินีนาถ โดยทรงดำริให้ชาวบ้านปลูกต้นไม้สองข้างถนนที่ขึ้นสู่วัด ได้แก่ สน และ ไม้ชนิดอื่นๆ รวมจำนวน 500 ต้น ทั้งนี้ชาวบ้านแต่ละครอบครัวจะต้องช่วยกันขุด หลุมสำหรับปลูกต้นไม้ ครอบครัวละ 6 หลุม และมีการดำเนินการปรับปรุงพื้นที่บริเวณป่าเสื่อมโทรมเนื้อที่ประมาณ 12 ไร่ เพื่อจัดทำโครงการป่าไม้ – เกษตร โดยจะดำเนินการปลูกไม้ไผ่แดงเป็น

หลัก จำนวน 300 กอ และจะร่วมกันดำเนินการปลูกลงในพื้นที่ป่าไม้บริเวณริมอ่างเก็บน้ำอีกจำนวน 1,000 กอ ซึ่งโครงการดังกล่าวได้รับการจัดการ และสนับสนุนโดยวัดพระธาตุคอกย้อมแจ้

การใช้ป่าช่วงการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าของวัดพระธาตุคอกย้อมแจ้ และองค์กรภายนอก (ปี พ.ศ. 2533 – ปี พ.ศ. 2546) จะเห็นได้ว่าช่วงนี้รัฐพยายามที่จะแก้ไขปัญหาการใช้ทรัพยากรป่า จากสภาพที่ทรุดโทรม และมีผู้บุกรุกเข้าไปตัดไม้จำนวนมาก มาเปลี่ยนให้ป่าเกิดการฟื้นฟู และการจัดการที่ดีในชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก โดยความร่วมมือของวัดพระธาตุคอกย้อมแจ้ที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก ผลที่ได้คือการจัดกิจกรรมต่างๆ ที่มีส่วนช่วยในการจัดการป่า รวมถึงการออกข้อบัญญัติ เพื่อใช้ในชุมชนในการเป็นแบบแผนการใช้ป่า จากสถานการณ์ดังกล่าว จึงส่งผลให้การใช้พื้นที่ป่าของชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก อยู่ภายใต้ขอบเขตที่กำหนดมากขึ้น มีการลดลงของการบุกรุก เผาถางที่ทำกิน และเกิดการรวมตัวของคนในชุมชนในการช่วยกันดูแลรักษาป่ามากขึ้น ชุมชนเริ่มมีการจัดตั้งองค์กรในการจัดการป่าอย่างเป็นทางการ เช่น การจัดตั้งกรรมการป่าชุมชน เป็นต้น และเริ่มมีการเปลี่ยนชื่อป่าของชุมชนจากป่าไผ่ลาด ที่ชาวบ้านเรียกอยู่เดิม เปลี่ยนมาเป็น ป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก ในช่วงปี พ.ศ. 2545 การใช้ประโยชน์จากป่าในยุคนี้ชุมชนส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์จากการเก็บของป่าในขอบเขตที่กำหนด และเน้นการใช้ประโยชน์จากป่าทางอ้อม กล่าวคือ การใช้แหล่งน้ำที่มาจากสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์มากขึ้น จากสภาพป่าผ่านโครงการต่างๆ จะเห็นได้ว่าวัดพระธาตุคอกย้อมแจ้มีผลต่อการใช้พื้นที่ป่าของชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก และเป็นปัจจัยสำคัญในการแก้ปัญหาของชุมชนที่เกิดขึ้นในอดีต

ช่วงที่ 3 การใช้ป่าช่วงการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน (ปี พ.ศ. 2547 – ปี พ.ศ. 2552)

ในช่วงของการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ ในปี พ.ศ. 2547 – ปี พ.ศ. 2552 หมู่บ้านตลาดขี้เหล็กได้มีการจัดการพื้นที่ป่าชุมชน โดยความร่วมมือของหน่วยงานต่างๆ กล่าวคือ ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 และศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นหน่วยงานที่มีส่วนสำคัญในการให้ความรู้ และสนับสนุนให้เกิดการจัดการป่าชุมชนอย่างจริงจัง การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนจึงมีขอบเขตแน่นอน และมีการตั้งกฎเกณฑ์ รวมถึงการตั้งกรรมการในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งมีหน้าที่ ดูแล และจัดการป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก ในส่วนของการใช้ป่าชุมชนมีการจำแนกพื้นที่ป่าชุมชนออกเป็น 2 ส่วน คือ เขตป่าอนุรักษ์ และเขตป่าใช้สอย โดยมีการกำหนดเขตเป็นป่าใช้สอย 3 จุด โดยสังเขป คือ ทิศตะวันออกอ่างห้วยก้าตาดเขตศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ หลังวัดคอกย้อมแจ้ โดยส่วนนี้ให้ใช้ประโยชน์เฉพาะงานของวัดเท่านั้น และด้านขวาตามเส้นทางจดลำเหมืองที่ติดกับที่ทำกินของชาวบ้าน ส่วนที่

เหลือทั้งหมดเป็นเขตป่าอนุรักษ์ การกำหนดขอบเขตดังกล่าวนั้น ชุมชนหมู่บ้านตลาดซี้เหล็กเห็นว่าพื้นที่ของป่าใช้สอยทั้ง 3 จุดนั้นเป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้ชุมชน จึงให้คนในชุมชนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ส่วนในพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์ เป็นพื้นที่ป่าที่ควรรักษาไว้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำซึ่งมีความสำคัญต่อระบบนิเวศโดยรวม

ภาพ 7 แผนที่จำลองบ้านตลาดซี้เหล็กประกอบด้วยแนวป่าใช้สอยทั้ง 2 จุด
(แนวเส้นสีม่วง)

ที่มา: ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1

ในปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2552) ป่าชุมชนบ้านตลาดซี้เหล็กได้มีการกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับในการใช้พื้นที่ป่าชุมชน ไว้ดังนี้

1. ในเขตอนุรักษ์ ห้ามตัดไม้ ปรับตามหน้าตัด นิ้วละ 1,000 บาท การขอใช้ประโยชน์ทำได้ในเขตป่าใช้สอยเท่านั้น โดยผ่านการพิจารณาจากคณะกรรมการก่อน
2. ห้ามเผาป่า ทำให้เกิดไฟไหม้ ไร่ละ 10,000 บาท
3. ห้ามล่าสัตว์ป่าทุกชนิดฝ่าฝืนปรับ 5,000 บาทต่อราย

4. อนุญาตให้เก็บหาของป่าไม้โดยหลักการอนุรักษ์ กล่าวคือ หน่อไม้ทุกชนิด ห้ามบุคคลที่ไม่ใช่ชุมชนหมู่บ้านที่ 1 เก็บเพื่อการค้า เก็บได้คนละไม่เกิน 20 กิโลกรัมต่อวัน ฝ่าฝืนปรับทางละ 50 บาท การหาไขจ๊กจั่น ไข่มดแดง ต่อ ห้ามหาโดยวิธีการตัดต้นไม้ เฝ่าฝืนปรับตามกฎระเบียบข้อ 1 และ ข้อ 2 ส่วนผักหวานอนุญาตให้เก็บหาได้ตามความเหมาะสม
5. อนุญาตให้เก็บตองตึง ตองเหียง ที่ร่วงจากต้นแล้ว ห้ามตัด หัก หากฝ่าฝืนปรับตามกฎระเบียบข้อที่ 1
6. ห้ามเก็บกล้วยไม้ทุกชนิด ฝ่าฝืนปรับกอละ 500 บาท
7. ห้ามนำสัตว์เลี้ยงทุกชนิดเข้าไปในป่า ฝ่าฝืนปรับตัวละ 500 บาท
8. ฟืน ไม้แห้ง สวงวนไว้ให้ใช้เฉพาะชุมชนหมู่บ้านที่ 1
9. สมุนไพรในพื้นที่ป่าชุมชน อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ในกลุ่มสมุนไพรของหมู่บ้านเท่านั้น โดยผ่านความเห็นชอบจากคณะกรรมการป่าชุมชนก่อน
10. ห้ามนำขยะทุกชนิดมาทิ้งในเขตป่าชุมชน ฝ่าฝืนปรับรายละ 2,000 บาท
11. เส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นทรัพย์สินของชุมชน ห้ามมิให้ผู้ใดทำลาย ทำให้เกิดความเสียหายต่อเส้นทาง หรือสิ่งปลูกสร้าง และธรรมชาติโดยรอบ ผู้ใดฝ่าฝืนมีโทษปรับ 2,000 บาทขึ้นไป แล้วแต่ดุลยพินิจของคณะกรรมการ
12. ผู้ใดชี้เบาะแสการกระทำความผิด และคณะกรรมการจับ และเปรียบเทียบปรับได้ มีรางวัลครึ่งหนึ่งของค่าปรับ

การควบคุมดูแลรักษาป่าชุมชน ให้มีการจัดเวรยามดูแลพื้นที่ป่าชุมชน ของกลางที่ยึดได้ ให้ตกเป็นของส่วนกลาง เพื่อใช้ในการงานสาธารณะประโยชน์ และหากผู้กระทำความผิดไม่ยอมรับ และไม่ปฏิบัติตามกฎของชุมชนจะถูกส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

ในช่วงนี้การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นการเก็บหาของป่า ซึ่งเป็นผลมาจากการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านตลาดขี้เหล็ก กล่าวคือ เมื่อมีการจัดการป่าชุมชนที่ดีขึ้น ระบบนิเวศของป่าชุมชนก็ดีขึ้นตามไปด้วย เช่น การป้องกันไฟป่าซึ่งถือได้ว่าเป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นเป็นระยะด้วยความร่วมมือของชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก รวมถึงเยาวชนที่ได้เรียนรู้วิธีการทำแนวกันไฟซึ่งเป็นหลักสูตรที่เรียนจากโรงเรียนตลาดขี้เหล็ก ทำให้ไม่เกิดไฟป่าในพื้นที่ป่าต้นน้ำจึงนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณต่างๆ ดังที่สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านสมบูรณ์ ไทยยันโต และกรรมการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านตลาดขี้เหล็กที่กล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของอาหารป่าหลากหลายชนิด ที่ทำให้ชุมชนมีแหล่งอาหารในการบริโภค และมีส่วนเกินที่สามารถนำไปขายเพื่อเพิ่มรายได้

จากความสำคัญดังกล่าวชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็กจึงได้จัดทำปฏิทินเก็บหาของป่าขึ้น เพื่อศึกษาช่วงเวลาของการเกิดของป่าในแต่ละช่วงเดือน แสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของ

แหล่งอาหารที่สามารถบริโภคหมุนเวียนกันได้ตลอดทั้งปี โดยมีตารางใช้ประโยชน์ในการเก็บของป่า ดังนี้

ส่วนที่หนึ่ง ของป่าที่สามารถเก็บใช้ได้ตลอดทั้งปี ได้แก่ สมุนไพร เศษไม้เพื่อทำเชื้อเพลิง ไม้เพื่องานก่อสร้างในครัวเรือน กูด บอน ผักหนาม ผักไคร์

ส่วนที่สอง ของป่าที่มีตามแต่ละช่วงเดือน ได้แก่ เห็ด หน่อไม้ต่างๆ ผักหวานป่า ผักเห็ด ไข่จ๊กจั่น ไข่มดแดง มะมื่น ดอกกระเจียว ไข่แมงมัน ไข่มดแดง ตั๊กแตน เป็นต้น ซึ่งของป่าดังกล่าว บางอย่างจะมีเฉพาะบางฤดูกาล

การเก็บของป่าของชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก จะเก็บของป่าใช้ในการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ถ้ามีเป็นจำนวนมากถึงจะเก็บขาย เป็นรายได้เสริมจากชุมชน จากการศึกษาพบว่า ในช่วงปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2552) ของป่าที่มีอยู่ในป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากชุมชนได้มีการป้องกันระวังไฟป่า มีกิจกรรมการสร้างแนวกันไฟ จึงทำให้เกิดไฟป่าน้อยลง ความอุดมสมบูรณ์ และความชุ่มชื้นของป่าจึงมีมาก ทำให้ของป่าจากป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กมีจำนวนมากขึ้น และเพียงพอต่อการบริโภคตลอดทั้งปี

ภาพ 8 ปฏิทินการเก็บของป่าของป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก

การใช้ป่าช่วงการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ (ปี พ.ศ. 2546 – ปี พ.ศ. 2552) ชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กได้มีการจัดพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำขึ้นมาใหม่ โดยเริ่มต้นในปี พ.ศ. 2547 โดยพิธีกรรมดังกล่าวเป็นพิธีกรรมที่มีการสอดแทรกความรู้ในการจัดการป่าชุมชนไปด้วย เช่น การจัดนิทรรศการเกี่ยวกับป่าชุมชน ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 ซึ่งเป็นหน่วยงานที่สนับสนุนงานด้านป่าชุมชนมาเสมอ ได้เป็นผู้ให้ความรู้ จากกิจกรรมดังกล่าว ชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กจึงได้มีการใช้ป่าชุมชน โดยนำภูมิปัญญาท้องถิ่น เข้ามาผสมผสานกับแนวคิดในการจัดการป่าชุมชน เช่น แนวคิดการนำป่ามาไว้ใกล้บ้าน ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงรอบบ้านของตนเองให้เป็นสภาพป่าไว้ใช้ประโยชน์ เช่น การนำพันธุ์ไม้จากป่ามาปลูกไว้ที่บ้าน เพื่อลดการพึ่งพิงป่า ให้ป่าเกิดการฟื้นตัว และสร้างพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น

ในปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2552) ได้มีคนในชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก ได้ใช้แนวทางในการจัดการป่าชุมชนมาใช้ให้สอดคล้องกับแนวคิดที่ได้เรียนรู้ เช่น แนวคิดการนำป่ามาไว้ใกล้บ้านมาใช้ประโยชน์จากป่า ที่เป็นตัวอย่างของการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นการนำความเป็นภูมิปัญญาที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาเป็นแนวทางในการจัดการป่าชุมชนที่ดี โดยมีข้อมูลคนในชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กที่เป็นตัวอย่าง ดังนี้

ก) นางแสงคำ ตาคำสุข หรือที่ชาวบ้านหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กเรียก ยายคำ เป็นตัวอย่างหนึ่งของการใช้ป่าชุมชนเพื่อการยังชีพ โดยใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนจากการเก็บสมุนไพรต่างๆ มาทำเป็นยาสมุนไพร และใช้บ้านที่อาศัยอยู่เปิดเป็นร้านขายยาสมุนไพร ซึ่งมีทั้งการอบสมุนไพร ประคบด้วยลูกประคบ ยาต้มสมุนไพรบำรุงกำลัง แก่นิ้ว บรรเทาโรคริดสีดวงทวาร รักษาอาการเบาหวาน ซึ่งสมุนไพรที่ยายคำใช้มี ประมาณ 20 กว่าชนิด เช่น เปล้า หนาด ลมแล้ง ตะไคร้ ปลูก มะเขือแจ้ เครือ กำลั้งเสื่อโคร่ง เกิดเกล้า ช่องก่อง ฮ้อสะพายควาย เฒ่าลิ้มเต้า ก้องแกบ โดไม้รู้ลุ่ม ต้นกำ เป็นต้น โดยสมุนไพรต่างๆ มีแหล่งอยู่บริเวณน้ำซับของอ่างเก็บน้ำห้วยกำ

การเก็บสมุนไพรของยายคำ ได้สอดคล้องกับหลักการนำป่าไว้ใกล้บ้าน ซึ่งเป็นการให้ความรู้ และสนับสนุนจากศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 โดยการเก็บสมุนไพรบางส่วนจากป่าชุมชน และนำมาเพาะในแปลงปลูกที่บ้าน ซึ่งสามารถทำให้สมุนไพรมีใช้ตลอดปี เนื่องจากสมุนไพรในป่าชุมชนจะได้มีการฟื้นตัว การเก็บสมุนไพรของยายคำจึงไม่ได้เก็บทั้งหมด แต่เก็บมาบางส่วน และนำมาเพาะขยายพันธุ์เองที่บ้านทำให้มีสมุนไพรใช้ได้อย่างยั่งยืน

ภาพ 9 แปลงเพาะสมุนไพรบริเวณบ้านยายคำ

ภาพ 10 ผลิตภัณฑ์สมุนไพรจากป่าชุมชนของยายคำ

ข) นายสว่าง เอกสุวรรณ หรือลุงสว่างที่ชาวบ้านตลาดจี่เหล็กเรียกกัน เป็นคนในชุมชนบ้านตลาดจี่เหล็กที่ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนมาเป็นระยะเวลายาวนาน โดยลุงสว่างใช้ประโยชน์

จากป่าชุมชนในการเก็บรังต่อหัวเสื่อมาเลี้ยงที่บ้านซึ่งเป็นแหล่งอาหารสำหรับบริโภค และสร้างรายได้เสริมแก่ครอบครัวได้เป็นอย่างดี

วิธีการในการเก็บรังต่อหัวเสื่อจะเก็บรังต่อตอนที่ยังเล็กๆ โดยเข้าไปในป่าถ้าเจอรังต่อขนาดพอสมควร กล่าวคือ ขนาดประมาณหัวเด็ก ก็จะตัดกิ่งรังต่อนั้นกลับมาเลี้ยงที่บ้าน ส่วนของการใช้ประโยชน์จากรังต่อหัวเสื่อคือ การบริโภคตัวอ่อนของต่อหัวเสื่อ รังของต่อหัวเสื่อสามารถเป็นเครื่องประดับบ้านเรือนได้

ลุงสว่างได้ให้ข้อมูลว่าการเลี้ยงต่อหัวเสื่อ เป็นการใช้ความรู้เกี่ยวกับวงจรชีวิตต่อหัวเสื่อตามธรรมชาติในการเจริญเติบโตในแต่ละช่วงฤดูกาล เรียนรู้ถึงขนาดของกิ่งไม้ที่ต่อใช้สร้างรังว่าต่อหัวเสื่อมีพฤติกรรมการสร้างรังที่เหมาะสมกับขนาดของกิ่งไม้ ที่สำคัญคือ ผู้เลี้ยงต่อได้เข้าใจถึงการจัดการระบบของต่อหัวเสื่อ ที่จะให้มีรังต่อหัวเสื่อในปีถัดไป โดยประยุกต์การตัดแทนที่จะใช้ไฟเผา แต่ลงทุนจัดทำชุดตัดต่อ เพื่อที่จะให้ต่อสามารถดำเนินชีวิตขยายพันธุ์ได้ตามวิถีธรรมชาติ ไม่โลก ที่ต้องการรังต่ออ่อนทั้งหมดไปขาย ตัวอ่อนต่อที่นำไปขายจะขายได้กิโลกรัมละ 300-400 บาท ตัวต่อ 1 รัง จะได้ต่ออ่อนประมาณ 2-3 กิโลกรัม เท่ากับมีรายได้ขั้นต่ำรังละ 600 บาท โดยที่ไม่ต้องมีการดูแลให้อาหาร เหมือนกับว่าได้เงินมาเปล่าๆ อาศัยแค่ภูมิปัญญา เข้าใจธรรมชาติของต่อหัวเสื่อแล้วปล่อยทุกอย่างให้เลียนแบบธรรมชาติ

ภาพ 11 รังต่อหัวเสื่อที่ตัดกิ่งจากต้นไม้

ดังตัวอย่างจะเห็นได้ว่าการใช้ป่าช่วงการปรับใช้พิธีกรรมความเชื่อ (ปี พ.ศ. 2546 – ปี พ.ศ. 2552) มีรูปแบบการใช้ที่มีกฎเกณฑ์ และมีแนวทางในการใช้ที่เป็นการจัดการป่าชุมชน โดยการเรียนรู้ของคนในชุมชน นำไปสู่การพัฒนาการใช้ประโยชน์ที่มองเห็นความสำคัญของป่าชุมชนมากขึ้นมีการพึ่งพิงป่าที่น้อยลง เน้นในการฟื้นฟู และดูแลรักษาป่า โดยมีการนำแนวคิดต่างๆ มาใช้ในการใช้ประโยชน์จากป่า เช่น แนวคิดการนำป่ามาไว้ใกล้บ้าน ถือได้ว่าช่วงนี้เป็นช่วงที่ชุมชนมีการใช้ป่าชุมชนอย่างยั่งยืน โดยเน้นหลักการ “พอเพียง” คือการใช้ในครัวเรือน “พึ่งพิง” คือการใช้ประโยชน์ทางอ้อม และ “พึ่งพา” คือการหารายได้

การใช้ป่าชุมชนในช่วงนี้ ได้มีการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบการจัดการป่าชุมชน โดยมีข้อกำหนดในการใช้ที่ชัดเจน รวมถึงการเรียนรู้ในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนที่มีมากขึ้น และการมีองค์กรที่ดูแลรักษาป่าชุมชนอย่างชัดเจน เช่น การมีคณะกรรมการป่าชุมชน จึงทำให้ส่งผลต่อการใช้ป่าชุมชนที่มีหลักเกณฑ์ในการใช้ อย่างยั่งยืน ดังเช่น กรณีของยายคำ และลุงสว่างที่มีรูปแบบในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน

จากการสอบถามคนในหมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก พบว่า สภาพป่าในช่วงนี้มีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น สามารถที่จะเก็บของป่าได้ตลอดทั้งปี เนื่องจากความชุ่มชื้นของป่ามีมาก คนในหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กจึงสามารถมีของป่าใช้ในการบริโภคอย่างไม่ขาดแคลน รวมถึงแหล่งน้ำบริเวณอ่างห้วยก้ำก้ำที่เคยมีปัญหาในเรื่องความแห้งแล้ง ก็หมดไป ไม่ว่าจะฤดูกาลใดอ่างห้วยก้ำก้ำก็ยังมีปริมาณน้ำที่ระดับปกติตลอดทั้งปี

4.3 พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน

ในส่วนนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาการใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน โดยศึกษาข้อมูลจากทั้งเอกสารที่เกี่ยวข้องที่มีการจดบันทึกไว้ในชุมชน รวมถึงการสังเกต การสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย ซึ่งได้ผลในการศึกษาดังนี้

พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก มีระยะเวลาทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน โดยในแต่ละช่วงเวลาได้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องพิธีกรรมและความเชื่อที่แตกต่างกัน สามารถแบ่งออกเป็นช่วงเวลา ได้ดังนี้

ช่วงที่ 1 การใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าใกล้วัดในยุคดั้งเดิม (อดีต – ปี พ.ศ. 2532)

ช่วงที่ 2 การใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนช่วงการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าของวัดพระธาตุคอกยอแจ่มแจ้ง และองค์กรภายนอก (ปี พ.ศ. 2533 – ปี พ.ศ. 2546)

ช่วงที่ 3 การใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนช่วงการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน (ปี พ.ศ. 2547 – ปี พ.ศ. 2552)

ช่วงที่ 1 การใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าใกล้วัดในยุคดั้งเดิม (อดีต – ปี พ.ศ. 2532)

จากความเชื่อดั้งเดิมของบ้านตลาดขี้เหล็กการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้เป็นไปอย่างอิสระ โดยมีวัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อของชุมชน คอยกำกับควบคุมอยู่ จากหลักฐานซากโบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบในพื้นที่บ้านตลาดขี้เหล็กและคำบอกเล่า บ้านตลาดขี้เหล็กน่าจะเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีประวัติการจัดตั้งชุมชนไม่น้อยกว่า 400 ปี โดยชาติพันธุ์ดั้งเดิมได้แก่กลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ ซึ่งเป็นชนเผ่าดั้งเดิมท้องถิ่นภาคเหนือเนื่องจากการขุดพบใบหอก กลองยาสูบที่แกะสลักจากหินทรายบริเวณที่ทำกินและพื้นที่ป่าบางแห่งหมู่บ้านกลุ่มลัวะเป็นสังคมที่สืบตระกูลทางฝ่ายชาย มีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และผี มีวัฒนธรรมประเพณีที่มีความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมทางการเกษตร และกิจกรรมทางด้านสังคมความเชื่อ เช่น ก่อนฟันไร่ต้องเลี้ยงผีไร่ มีการเลี้ยงผีไร่เพื่อปลูกข้าว แต่พิธีกรรมที่น่าสนใจ คือ พิธีเลี้ยงผีตะกั่ว เพื่อบอกกล่าวผีเจ้า ที่ไร่ให้ออกจากพื้นที่ที่ทำข้าวเมื่อทำไร่ข้าวเสร็จแล้วจึงเชิญมาอยู่ใหม่เพื่อดูแลข้าวไร่และพืชผักให้เจริญงอกงาม ซึ่งการเลี้ยงผีดังกล่าวทุกหลังคาเรือนจะมาทำพิธีเลี้ยงผีพร้อมเพรียงกัน และทุกครัวเรือนก็มีส่วนในการออกค่าใช้จ่ายในการประกอบพิธีนั้นๆ อันอาจกล่าวได้ว่าสังคมลัวะดั้งเดิมนั้นมีความผูกพันกันอย่างแนบแน่นระหว่างการทำกรเกษตรกับการเคารพธรรมชาติที่อยู่ในรูปของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะบันดาลให้ความอุดมสมบูรณ์เกิดขึ้นแก่พื้นที่การเกษตรของตน หลักการอยู่ร่วมของสังคมอยู่ได้ด้วยหลักการของการมีส่วนร่วมทุกคนตระหนักในความรับผิดชอบต่องานที่ต้องกระทำร่วมกัน

จากช่วงรุ่งเรืองของชาติพันธุ์ลัวะมีการเปลี่ยนแปลงชุมชนเนื่องจากการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ติดต่อสื่อสารจากการค้าขายและการผสมกลมกลืนระหว่างวัฒนธรรม ความสำคัญของชนเผ่าจึงถูกลดบทบาทกลายเป็นชุมชนที่ผสมทางชาติพันธุ์ กลายเป็นวัฒนธรรมคนเมือง บ้านตลาดขี้เหล็กจึงกลายมาเป็นชุมชนการค้าขาย โดยมีการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นฐานขยายเป็นชุมชนย่อยอันเนื่องมาจากการค้าขายสินค้า เพราะบ้านตลาดขี้เหล็กในอดีตนั้นเป็นเส้นทางผ่านการค้าขายสินค้าและวาระหว่างจังหวัดเชียงใหม่กับจังหวัดลำปาง และระหว่างจังหวัดเชียงใหม่กับจังหวัดพะเยา แต่อย่างไรก็ตาม ความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติยังคงมีมาอย่างต่อเนื่อง จากการสัมภาษณ์ กลุ่มพ่ออุ๊ยบุญมี เทศนา พ่ออุ๊ยตะ ทิศลังกา พ่ออุ๊ยประเสริฐ คำคำสุข และลุงบุญเย็น สิทธิยากร ได้ให้ข้อมูลว่าชาวบ้านตลาดขี้เหล็กมีวิถีชีวิตเกษตรกรรมที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ

ดังแสดงออกในรูปแบบของประเพณีความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่รักษาขุนน้ำ โดยมีประเพณีการเลี้ยง ผิขุนน้ำ มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ถ้าปีไหนน้ำแห้งฝนแล้ง ไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวบ้านจะนัดกันมา ทำการเช่นไหว้เทวดาหรือผิขุนน้ำตามทางน้ำต่างๆ ที่ชาวบ้านนับถือสืบต่อกันมา ในอดีตรวบรวม เงินโดยเรียกรจากเจ้าของที่นาที่สวน จำนวนไร่ละ 1 บาท พิธีกรรมที่เลือกมาประกอบพิธีมี ดังต่อไปนี้

1. พิธีเลี้ยงผิน้ำซบ เลี้ยงผิอ่าง เป็นการบูชาเทวดาที่ชื่อว่าเจ้าอารักษ์คำแดงหรือที่ชาวบ้าน เรียกเจ้ารักษาคำแดง ผู้ซึ่งดูแลอ่างของหมู่บ้านร่วมกับเจ้าข้อมือเหล็กและเจ้าตาเขียวซึ่งเป็นเทวดาซึ่ง ดูแลแหล่งน้ำทั่วไป พิธีจัดขึ้นบริเวณป่าต้นยางหัวอ่างห้วยก้าที่มีศาลเจ้าอยู่ ได้เลิกไปตั้งแต่มีการสร้างอ่าง เก็บน้ำห้วยก้า (ประมาณปี พ.ศ.2522)

2. พิธีเลี้ยงผิปง ชาวบ้านที่อาศัยบริเวณบ้าน (ปอก) สะดุด เชื่อว่าเป็นผีลัวะเนื่องจากมีการ ขุดพบซากเครื่องมือเครื่องใช้โบราณของชาวลัวะ (คันไถเก่า กล้องยาสูบ) พิธีจะจัดกันในเดือนแปด ถึงเดือนสิบ ไม่มีกำหนดเวลาแน่นอน มักจัดในเวลาเที่ยงวันตรงบริเวณที่ชาวบ้านเรียกว่าปง ซึ่งเชื่อ ว่าเป็นต้นน้ำของอ่างปงแม่เฮือ (ปงเรียบเรือ) ซึ่งในอดีตพบว่ามีอยู่ถึง 3 จุด เครื่องเช่นได้แก่ เป็ด ไก่ ในอดีตใช้หมาดำซึ่งชาวบ้านเรียกว่ากวางดำ พิธีนี้ได้เลิกไปเมื่อประมาณปี พ.ศ.2536 เนื่องจากมี นายทุนจากในเมืองมากว้านซื้อที่บริเวณนั้นและทำการไถกลบเพื่อสร้างบ้านเรือนและสวนผลไม้ ปัจจุบันไม่ทราบว่ายังคงเหลืออยู่กี่จุด

3. พิธีเลี้ยงผิขุนน้ำ ผิน้ำซบ ในอดีตบ้านตลาดจี้เหล็กจะจัดพิธีตามทางน้ำจากระบบฝายแบบ ดั้งเดิม (ฝายไม้) มี 3 แห่ง ได้แก่ ฝายแม่โป่ง ซึ่งจัดสรรน้ำให้แก่ชาวบ้านแม่ฮ่องไคร้ ฝายแม่ฮ่องไคร้ ซึ่งจ่ายน้ำให้แก่ชาวบ้านตลาดจี้เหล็ก ฝายพญาพรหม ซึ่งจ่ายน้ำให้แก่บ้านป่าไผ่และบ้านตลาด จี้เหล็กบางส่วน นอกจากนั้นยังกระจายไปยังจัดพิธีตามห้วยต่างๆ ของหมู่บ้าน ได้แก่ ห้วยยาง ห้วย แม่โป่ง ห้วยหาด ห้วยฮ่องไคร้ ห้วยป่าไร่ ห้วยก้า (ปัจจุบันเหลือห้วยก้า ห้วยฮ่องไคร้ ห้วยป่าไร่ ห้วย หาด เป็นสายน้ำหลักของหมู่บ้าน) พิธีมักจะจัดก่อนฤดูทำนา ผู้ที่ใช้น้ำในลำห้วยนั้นๆ จะรวมเงินกัน จัดพิธี ของที่ใช้เช่น ไหว้มักเป็นไก่คู่ ปัจจุบันพบบางจุดยังจัดทำพิธีนี้อยู่

4. พิธีเลี้ยงสองสบเข้าก้า บริเวณที่ชาวบ้านเรียกว่า สองสบ หมายถึงจุดที่ลำน้ำ 2 สายไหล มาบรรจบกัน คือ ห้วยแม่โป่งซึ่งมีต้นกำเนิดจากห้วยฮ่อม ตำบลสหกรณ์ในปัจจุบัน และห้วยฮ่อง ไคร้ซึ่งมีต้นกำเนิดจากห้วยจุมปูหรือปัจจุบันคืออ่างเก็บน้ำที่ 1 ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อัน เนื่องมาจากพระราชดำริ ประเพณีนี้จัดขึ้นบริเวณป่าไม้สักทึบ ชาวเหนือเรียก ดงก้า ชาวบ้านบางคน จึงเรียกพิธีเข้าก้า จัดภายในเดือนเก้าหรือเดือนสิบไม่มีกำหนดวันเวลาแน่นอน เมื่อจะจัดพิธีใช้วิธี ให้แก่ฝ่ายบอกต่อกันไป ในพิธีจะมีการฆ่าวัวหรือควายเพื่อบูชาเจ้าพ่อข้อมือเหล็ก เจ้าอารักษ์คำแดง และเจ้าพ่อตาเขียว เครื่องเช่นจะถูกจัดในกระจาดใบตองที่เรียกว่า เต้าทั้งสี่ แบ่งเป็น ข้าว ขนมหหรือ

ของหวาน ดอกไม้ เป็ดไก่ มีขบวนแห่ฟ้อนรำ มีคนแบกชะ (อุปกรณ์จับปลาลักษณะคล้ายสวิง) ข้อง แห่จากบ้านท่าบะกัมไปจนถึงบริเวณฝายน้ำล้นบ้านป่าไผ่ (ฝายพญาพรหม) ตอนเช้าจะทำบุญ ตักบาตร ตอนบ่ายจึงทำการเลี้ยงผีด้วยวัวหรือควาย ผู้ที่มาร่วมงานคือผู้ที่ใช้น้ำจากฝายน้ำล้นทั้งหมด (ตำบลแม่โป่ง ตำบลแม่ฮ้อยเงิน บ้างว่ามีชาวบ้านจากตำบลแม่กะ อำเภอสันทราย มาร่วมด้วย) หลังเสร็จพิธีมักจะเกิดลมและมีฝนตกลงมา ชาวบ้านก็ได้ทำนากันทั่วหน้า ถ้าหากทำแล้วฝนยังไม่ตก เกษตรกรในตำบลแม่โป่งและแม่ฮ้อยเงินก็จะไปนิมนต์ท่านครูบาสิงห์คำซึ่งเป็นเกจิอาจารย์ที่ ชาวบ้านนับถือมาทำพิธีพระฝนแสนห้าและเทศนาธรรมฝนแสนห้าที่บริเวณสองสบ หลังพิธีมักจะมีฝนตกลงมาทันทีจนชาวบ้านกลับบ้านไม่ทัน ถ้าหากน้ำฝนยังไม่พอทำอะไรทำนาทางครูบาสิงห์คำ ท่านจะจัดให้พระภิกษุสามเณร คนเฒ่าคนแก่ในตำบลแม่โป่งและตำบลแม่ฮ้อยเงิน หรือ ตำบลห้วยทราย อำเภอสันกำแพงบางส่วน มาทำพิธีกินสลากขอฝน มักจัดในวันขึ้น 8 ค่ำเดือน 10 ของทุกปีที่ วัดพระธาตุคอกยอจอมแจ้ง พระสงฆ์จากหลายวัดจะมาร่วมงานและร่วมกันเทศน์ชาวบ้านเรียก เทศธรรมปลาช่อน (ที่สบห้วยห้อม ตำบลสหกรณ์มีเทศธรรมพญาคางคก บ้างก็เรียกเทศน์พญาคงโก๊ะ) ศรัทธาญาติโยมจะเอาไม้มะพร้าว (เนื้อไม้คล้ายต้นผักเหือด) ซึ่งปัจจุบันขาดแคลนมาสานเป็นรูปนก ปู ปลา เรือ นำไปแห่รอบวิหารแล้วปล่อยลงน้ำ เชื่อว่าจะทำให้น้ำทำอุดมสมบูรณ์ดี ปัจจุบันไม่มีการปล่อยปลาจากสานแล้ว เหลือแต่การเทศน์และเพิ่มการจุดบั้งไฟ งานนี้จัดพร้อมกับงานถวายสลากจึงเรียกงานสลากขอฝน

จากความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวทำให้ในอดีตชาวบ้านมีความหวาดกลัว ไม่กล้าตัดไม้ในป่าหรือใช้ทรัพยากรในป่าที่เป็นต้นน้ำห้วยก้า โดยมีเรื่องเล่าว่า เคยมีผู้ ล่วงล้ำเข้าไปจับปลาบริเวณนั้น เมื่อกลับถึงบ้านก็ล้มป่วย และเสียชีวิตไป ชาวบ้านอีกรายหนึ่งไป ถางไร่ในบริเวณขุนน้ำเช่นกัน เกิดอุบัติเหตุจนถึงแก่ความตาย นอกจากป่าขุนน้ำแล้ว ป่าที่ขึ้นบริเวณ รอบๆ น้ำซบก็เป็นเขตหวงห้ามเช่นกัน ได้แก่ น้ำซบที่ห้วยก้า ปางเรียบเรือและป่าขุนน้ำของห้วยแม่ ฮ่องไคร้ ส่วนพื้นที่ป่าเต็งรังชาวบ้านเชื่อว่าอำนาจผีค่อนข้างเบาบางกว่าป่าเบญจพรรณซึ่งเป็นต้นน้ำ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าโดยแท้จริงแล้วชุมชนได้มีการตระหนักและเรียนรู้ถึงความสัมพันธ์ของธรรมชาติ ระหว่างป่าไม้กับแหล่งน้ำที่เอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน โดยแปลงผ่านความเข้าใจไปเป็นความเชื่อ เรื่องผีเพราะโดยข้อเท็จจริงพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์หาของป่าในการดำรงชีวิตส่วน ใหญ่ ได้แก่ ป่าเต็งรัง ดังนั้นจึงมีความเชื่อว่าผีมีอำนาจไม่รุนแรงต่างจากผีขุนน้ำซึ่งเป็นพื้นที่ป่าซึ่ง เป็นต้นกำเนิดน้ำ เพราะเมื่อต้นไม้ถูกตัดย่อมส่งผลกระทบต่อทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพของน้ำ โดยตรง จนความเชื่อเหล่านั้นกลายเป็นบรรทัดฐานในการกำหนดเขตพื้นที่การใช้ประโยชน์จากป่า โดยปริยาย จากข้อมูลหมู่บ้านที่มีการเริ่มตั้งอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. 2420 จะพบว่าบ้านตลาด จี้เหล็กเป็นชุมชนที่ดำรงอยู่มานาน จึงน่าจะส่งผลให้มีการถ่ายทอด สะสมภูมิปัญญาที่เป็น

กระบวนการมาเป็นระยะเวลาาน การปรับตัวภายใต้สภาวะแวดล้อมและธรรมชาติที่มีอยู่นั้นควรทำอย่างไรจึงจะมีชีวิตรอดอยู่ได้ภายใต้ความสอดคล้องกับธรรมชาติ ซึ่งแต่ละท้องถิ่นก็จะมีการสะสมภูมิปัญญาแตกต่างกัน

แต่อย่างไรก็ตามในช่วงระยะเวลาประมาณปี พ.ศ. 2497 ถึงปี พ.ศ. 2516 ก็ยังคงมีการลักลอบตัดไม้ทั้งจากคนในหมู่บ้านที่จำเป็นเพื่อนำไม้มาสร้างบ้านเรือนและจากคนต่างหมู่บ้านที่ต้องการนำไม้ไปใช้ประโยชน์ การลักลอบตัดไม้นั้นเกิดขึ้นกระจายทั่วทั้งพื้นที่ป่าเพราะแม้จะมีการแบ่งเขตพื้นที่ตามขอบเขตของการปกครอง แต่โดยข้อเท็จจริงแล้วไม่มีพรมแดนขอบเขตการใช้ประโยชน์ของป่า ตามความคิดของชาวบ้านป่าคือป่า ไม่มีคนใดคนหนึ่งเป็นเจ้าของนอกจากของรัฐ ใครมีแรงได้เท่าไรก็เอา สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือชาวบ้านตลาดจี้เหล็กบางกลุ่มไปตัดไม้หรือซื้อไม้จากหมู่บ้านอื่น ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียงก็เข้ามาตัดไม้ในเขตป่าตั้งรังของหมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าถึงแม้จะมีการลักลอบตัดไม้ในป่าแต่ก็ยังคงจำกัดขอบเขตในเขตป่าตั้งรังเท่านั้น ไม่ได้ล่วงล้ำบุกรุกตัดไม้ในเขตต้นน้ำของบ้านตลาดจี้เหล็กที่มีความเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกป้องคุ้มครองอยู่

ต่อมาในปี พ.ศ. 2516 ได้มีบริษัททำไม้ได้เข้ามาสัมปทาน ไม้ซุงและ ไม้พืนในพื้นที่ป่าของหมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก ประกอบกับชาวบ้านบางกลุ่มก็ยังคงลักลอบตัดไม้ ทำให้สภาพป่าตั้งรังและป่าเบญจพรรณที่มีต้นไม้หนาแน่นได้ลดลง ไม่มีค่าทางเศรษฐกิจและเหมาะกับการใช้สอยร่อยหรอลง ที่น่าสนใจคือมีการเข้าไปตัดไม้สัมปทานในเขตพื้นที่ต้นน้ำ แต่ไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดได้รับอันตรายจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาบริเวณขุนน้ำ แต่ขณะเดียวกันจากการสังเกตของกลุ่มผู้นำ โดยเฉพาะกลุ่มทำน้าที่มีองค์กรชุมชน คือ กลุ่มเหมืองฝาย ซึ่งเป็นผู้จัดแบ่งดูแลการบริหารจัดการน้ำให้แก่กลุ่มเกษตรกรอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม พบว่า ปริมาณน้ำในลำห้วยเริ่มแห้งขอดลง แต่เดิมบริเวณฝายน้ำล้นมีปริมาณน้ำมาก เป็นวังน้ำลึกประมาณ 3-4 เมตร ก็เริ่มตื้นเขิน หน้าแล้งเกิดไฟป่าขึ้นบ่อยครั้ง ครูใหญ่โรงเรียนบ้านตลาดจี้เหล็กในช่วงนั้นและกลุ่มผู้นำชุมชนจึงได้ร่วมมือกันทำแนวกันไฟรอบป่าบริเวณโรงเรียน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันไฟป่ากันพื้นที่ป่าบริเวณโรงเรียนซึ่งมีไม้สักขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นไม่ให้ใครมาลักลอบตัดและเพื่อให้เป็นร่มเงาแก่โรงเรียน ต่อมาเมื่อสัมปทานช่วงแรกหมดลง ก็ได้มีบริษัททำไม้เข้ามาขออนุญาตสัมปทานทำไม้ครั้งที่ 2 ในป่าบริเวณเดิมอีก เนื่องจากยังคงมีแหล่งไม้ที่สมบูรณ์ แต่เป็นพื้นที่บริเวณขุนน้ำห้วยก้ำและพื้นที่วัดพระธาตุคุดยอจอมแจ้ง ผู้นำชุมชนจึงได้ประชุมหารือกับชาวบ้านและดำเนินการร้องเรียนไปยังหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ สำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่ กรมป่าไม้ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง ขอให้ยกเลิกสัมปทานการทำไม้ในเขตพื้นที่ขุนน้ำห้วยก้ำและวัดพระธาตุคุดยอจอมแจ้ง การร้องเรียนประสบความสำเร็จโดยคณะรัฐมนตรีได้มีมติให้ยกเลิกการทำสัมปทานไม้ซุงในวันที่ 14 มกราคม ปี พ.ศ. 2518 และยกเลิก

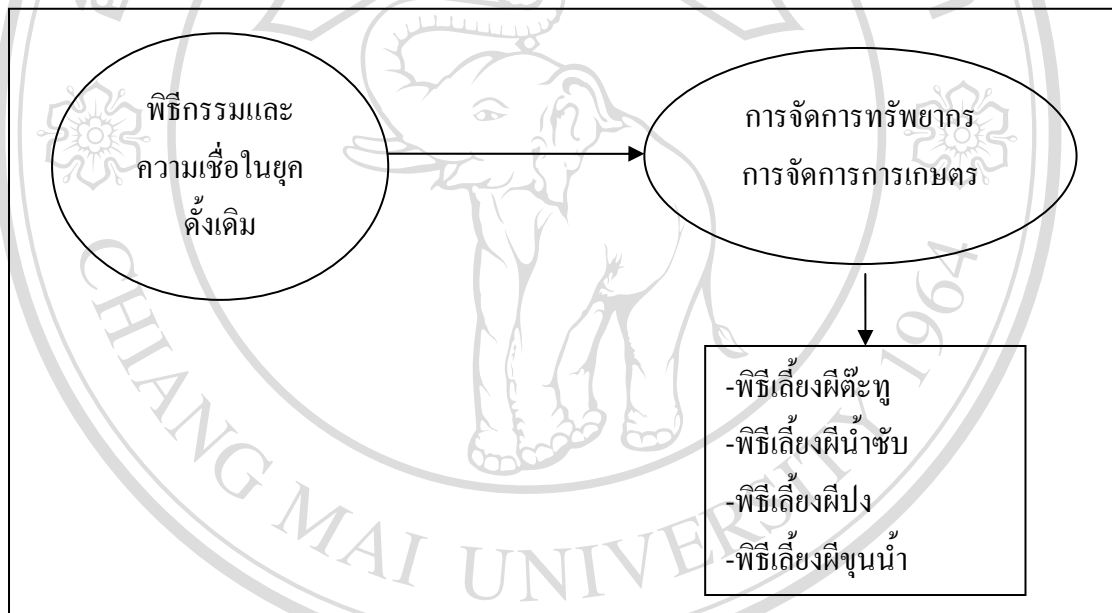
การสัมปทานไม้ฟันเพื่อการอุตสาหกรรมในวันที่ 9 มกราคม ปี พ.ศ. 2522 ด้วยเหตุผลว่าป่าเสื่อมสภาพและราษฎรร้องเรียนขอให้ระงับสัมปทาน จากการสัมภาษณ์พ่ออู๊ยประเสริฐ ตาคำสุข และพ่ออู๊ยบุญมี เทศนา ได้ให้ความเห็นว่า การสัมปทานไม้ฟันเพื่อการอุตสาหกรรมซึ่งนำไม้ฟันไปใช้ในโรงบ่มไบนั้นเป็นการทำลายป่าบ้านตลาดจี้เหล็กครั้งสำคัญ เพราะเป็นการตัดไม้รุ่นและไม้ขนาดเล็กออกจากป่า ทำให้ป่ามีการเจริญเติบโตลดลง ความสามารถในการทดแทนของไม้เล็กไปเป็นไม้ใหญ่ขาดช่วง แต่ในช่วงนี้ก็ยังคงมีการลักลอบตัดไม้ชนิดอื่นที่ยังหลงเหลืออยู่ในป่าและเผาถ่านจากชาวบ้านทั้งบางกลุ่มของบ้านตลาดจี้เหล็กและหมู่บ้านใกล้เคียง โดยที่ผู้นำชุมชนก็ไม่สามารถขัดขวางหรือห้ามปรามได้อย่างเด็ดขาดเพราะเกรงอันตราย ได้แต่ว่ากล่าวตักเตือนและระบุนำถึงความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ยังคงปกป้องรักษาป่าผืนนี้ว่าจะทำอันตรายแก่ผู้ที่ละเมิดฝ่าฝืนบุกรุก ซึ่งก็ทำให้เกิดการใช้ประโยชน์ส่วนใหญ่แก่เฉพาะในพื้นที่ป่าเต็งรังและบางส่วนในป่าเบญจพรรณเท่านั้น

ต่อมาในปี พ.ศ. 2522 สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท ได้ดำเนินการสร้างอ่างเก็บน้ำบริเวณห้วยก้า ในการดำเนินการขุดอ่างน้ำนี้ สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทได้โค่นป่ายางและป่าเบญจพรรณบริเวณต้นน้ำบางส่วนออกไป ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านกลัวมากเพราะมีผีดู ใครล่วงละเมิดจะต้องเป็นอันตราย เมื่อมีการตัดโค่นป่าต้นน้ำดังกล่าวก็ไม่ปรากฏว่ามีเจ้าหน้าที่คนใดประสบเหตุเภทภัย ชาวบ้านจึงเลิกกลัวผีและเข้าไปตัดต้นไม้ในป่าต้นน้ำห้วยก้ากันมาก จนการสร้างอ่างแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2524 การตัดไม้ในป่าต้นน้ำก็ค่อยๆ ลดลงเพราะน้ำในอ่างเก็บน้ำท่วมเส้นทางซักลากไม้ออกจากป่าห้วยก้า การสร้างอ่างครั้งนี้นอกจากจะเป็นตัวเร่งให้มีการบุกรุกทำลายป่าต้นน้ำแล้ว ยังทำให้ศรัทธาและความเชื่อที่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวในการรักษาผืนป่าต้นน้ำและวัฒนธรรมความเชื่อทางสังคมที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้เกิดความสามัคคีผ่านกิจกรรมและการตระหนักรับรู้ในคุณค่าทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านตลาดจี้เหล็กถูกทำลายลดน้อยถอยลง

ขณะเดียวกัน ในปี พ.ศ. 2525 ได้ก่อตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก พื้นที่ของศูนย์ฯ ส่วนหนึ่งได้ครอบคลุมพื้นที่ป่าที่อยู่ในขอบเขตของหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กจากเดิมซึ่งครอบคลุมพื้นที่ลุ่มน้ำของห้วยก้า ห้วยป่าไร่ ห้วยแม่ฮ่องไคร้ และส่วนหนึ่งของห้วยแม่โป่ง เหลือเพียงพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยก้า และพื้นที่ป่าด้านทิศใต้ของหมู่บ้าน แต่ในปี พ.ศ. 2529 บ้านตลาดจี้เหล็กได้มีการแยกพื้นที่ปกครองไปเป็นบ้านแม่ฮ่องไคร้อีกหมู่บ้านหนึ่ง พร้อมทั้งพื้นที่ป่าบริเวณทิศใต้ของหมู่บ้านออกไปดูแลจัดการเอง เป็นส่วนผนวกหนึ่งของบ้านแม่ฮ่องไคร้ จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมีทั้งข้อดีและข้อเสีย ข้อดีได้แก่ ทำให้พื้นที่ป่าของชาวบ้านตลาดจี้เหล็กมีจำกัด ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงการใช้ประโยชน์ป่าไม้ที่ต้องเข้มงวดภายใต้ข้อจำกัดของพื้นที่ป่าที่ยังคงเหลือ และศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อัน

เนื่องมาจากพระราชดำริที่ยังเป็นจุดการเรียนรู้ในการพัฒนาอาชีพและเสริมการจัดการป่าที่เหมาะสมในอนาคต ส่วนข้อเสีย ได้แก่ จากความต้องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนมากขึ้นขณะที่พื้นที่ป่ามีจำกัด การใช้ประโยชน์จึงเกินศักยภาพที่ป่าจะคงความอุดมสมบูรณ์และเกิดการทดแทนตามธรรมชาติได้

ในส่วนของการใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าใกล้วัดในยุคเดิม (อดีต - ปี พ.ศ. 2532) จะเห็นได้ว่า ชุมชนหมู่บ้านตลาดจันทเหล็กได้มีการใช้พิธีกรรมและความเชื่อที่มีความหลากหลาย แต่ส่วนใหญ่จะเป็นความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลรักษาทรัพยากร เช่น การเลี้ยงผีน้ำซับ การเลี้ยงผีอ่าง ซึ่งเป็นการบูชาเทวดาที่รักษาแหล่งน้ำ หรือการเลี้ยงผีปง ที่เป็นผู้ดูแลรักษาอ่างเก็บน้ำ เป็นต้น ซึ่งสามารถสรุปเป็นแบบจำลองได้ดังภาพ 12

ภาพ 12 แบบจำลองการใช้พิธีกรรมและความเชื่อในยุคดั้งเดิม

แต่อย่างไรก็ดีการใช้พิธีกรรมและความเชื่อของช่วงนี้ เกิดปัญหาเช่นกัน เช่นกรณีที่เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ซึ่งส่งผลต่อความเชื่อของคนในชุมชน ทำให้ความเชื่อในเรื่องผีที่ปกป้องผืนป่าดังกล่าวจึงเกิดการเลือนหายไป เนื่องจากสาเหตุดังต่อไปนี้

ประการแรก ผู้ที่บุกรุกตัดไม้บริเวณป่าห้วยก้าไม่ประสบเหตุอันตราย

ประการที่สอง ความรู้สึกรักของชาวบ้านที่ต้องพึ่งพิงป่าไม้ให้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารสำหรับการเกษตรลดลงเพราะอ่างเก็บน้ำเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมากก็เก็บน้ำทดแทน

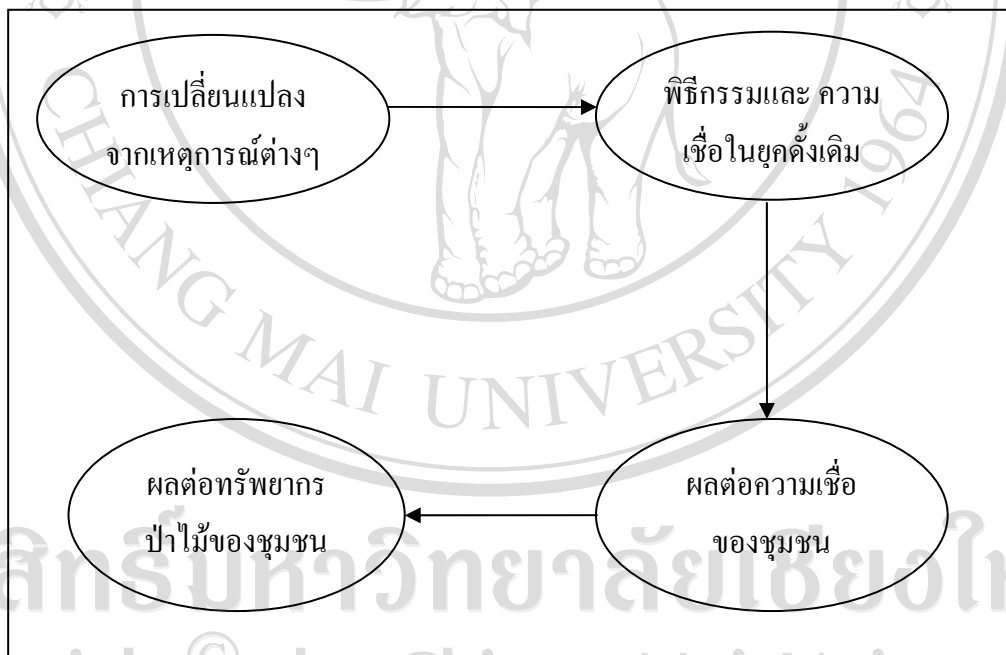
ประการที่สาม ประเพณีเลี้ยงผีน้ำซับและผีเจ้าอารักษ์กำแพงถูกลดบทบาทและความสำคัญจนเลือนหายไปมากที่สุด

ประการที่สี่ กระแสความสำนึกและตระหนักรู้ในคุณค่าทรัพยากรป่าไม้ที่ได้จากประสบการณ์การเรียกร้องยกเลิกการทำสัมปทานป่าไม้หายไป นำไปสู่การใช้ประโยชน์จากป่าอย่างอิสระที่แท้จริง

ประการที่ห้า พื้นที่ป่าหน้าหมู่บ้านหรือป่าส่วนรวมของชาวบ้านหรือป่าสาธารณะลดลง ส่งผลถึงการเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้สำหรับการใช้ประโยชน์ลดลง คนที่มีทุนมีอำนาจจะสามารถใช้ทรัพยากรและเข้าถึงทรัพยากรป่าได้ในรูปแบบต่างๆ ง่ายขึ้น สิทธิการใช้จะถูกจำกัดในกลุ่มบางกลุ่ม ทำให้จิตสำนึกที่ป่าเป็นของสาธารณะ ทุกคนมีสิทธิใช้และดูแลร่วมกันเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมลดลง เป็นเรื่องของการใช้ตัวใครตัวมันมากขึ้น

จากสาเหตุดังกล่าว ได้ส่งผลต่อความเชื่อในการใช้ป่าใกล้วัดของชุมชน จากการเปลี่ยนแปลงในเรื่องความเชื่อดังกล่าว ยังส่งผลต่อพื้นที่ป่าใกล้วัดของชุมชน กล่าวคือ มีการบุกรุกป่าใกล้วัดจากทั้งคนภายในชุมชนและภายนอกชุมชน การสัมปทานไม้ การลักลอบตัดไม้ไปขาย เป็นต้น ซึ่งสามารถสรุปเป็นแบบจำลองได้ ดังภาพ 13

ภาพ 13 แบบจำลองผลของการเปลี่ยนแปลงความเชื่อของชุมชน

ดังนั้นการใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าใกล้วัดในยุคดั้งเดิม (อดีต – ปี พ.ศ. 2532) จึงสรุปได้ว่าเป็นช่วงแห่งการเสื่อมถอยของทรัพยากรป่าไม้และองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาที่สะท้อนถึงการจัดการป่าภายใต้ความเชื่อ ประเพณีดั้งเดิม โดยปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ดังกล่าวส่วนใหญ่มาจากสาเหตุของการพัฒนาที่ชุมชนขาดการเตรียมการและคาดการณ์

ถึงผลกระทบที่จะเกิดแก่ชุมชนในอนาคต ทำให้เกิดประสบการณ์การเรียนรู้ถึงภัยที่เกิดจากการบุกรุกต้นน้ำลำธารแล้วทำให้ลำน้ำแห้ง เกิดไฟป่าบ่อยครั้ง เกิดความต้องการที่จะเริ่มดูแล แต่ยังขาดองค์ความรู้ด้านการจัดการองค์กรและการมีส่วนร่วมทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้นเฉพาะกลุ่มไม่สามารถขยายให้เป็นจิตสำนึกสาธารณะได้

ช่วงที่ 2 การใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนช่วงการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าของวัดพระธาตุคอกยอแจ่มแจ้ง และองค์กรภายนอก (ปี พ.ศ. 2533 – ปี พ.ศ. 2546)

จากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และสภาพพื้นที่ทำให้เกิดเดือนหายของพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนหมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก กล่าวคือ การสร้างฝายคอนกรีตบริเวณลำน้ำที่เคยมีการปฏิบัติพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนจึงส่งผลให้ชุมชนขาดความเชื่อที่มีอยู่ดั้งเดิม รวมถึงการเกิดปัญหาในการใช้ทรัพยากรของชุมชน จึงทำให้ชุมชนตระหนักในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวมากกว่าการไปปฏิบัติพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชน

ในช่วงนี้การใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนจึงได้หายไป แต่อย่างไรก็ตามในช่วงนี้ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญที่มีผลต่อการเรียนรู้ของชุมชน และนำไปสู่การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนขึ้นมาใหม่ กล่าวคือ

ในช่วงนี้เป็นช่วงที่ชุมชนหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กได้มีความตระหนักในปัญหาการใช้ทรัพยากรป่าไม้ที่เกิดขึ้นของชุมชน ที่มีผลทำให้เกิดความเสื่อมโทรม ภาครัฐจึงได้ตระหนักกับปัญหาที่เกิดขึ้น จึงได้มีการร่วมมือกันระหว่างรัฐ และวัดพระธาตุคอกยอแจ่มแจ้ง ในการเป็นศูนย์รวมชุมชนในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยจัดตั้งกฎระเบียบในการใช้ป่าชุมชน และข้อปฏิบัติในชุมชนเพื่อการฟื้นฟูสภาพป่าชุมชนที่ดีขึ้น เช่น มีการแต่งตั้งคณะกรรมการดูแล เป็นองค์กรที่มีการจัดการเกี่ยวกับป่าชุมชน เพื่อนำไปสู่การหาแนวทางในการจัดการที่ถูกต้อง

ภายหลังจากที่มีการตั้งศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 13 (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1) ทำให้รัฐได้มีส่วนร่วมในการจัดการมากขึ้น พิธีกรรมและความเชื่อในเรื่องผีต้นน้ำก็ค่อยๆ ถูกแทนที่ด้วยความเชื่อทางวิทยาศาสตร์ผ่านการรณรงค์ให้รักษาป่าต้นน้ำโดยที่อาศัยความรู้ในการจัดการจากการอบรมดูงานในช่วงปี พ.ศ. 2545 มีการศึกษาวิเคราะห์และวางแผนการพัฒนาองค์กรจัดการป่าชุมชนและเรียนรู้ผ่านการฝึกอบรมตามลำดับขั้นตอน โดยการคิด ปฏิบัติ วิเคราะห์ แก้ไขแล้วเริ่มต้นใหม่ โดยเรียนรู้จากประสบการณ์ในอดีตที่ผ่านมาอย่างเป็นกระบวนการ

ในปี พ.ศ. 2545 ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 ได้จัดให้มีการฝึกอบรมชุมชน หลักสูตรป่าชุมชน โดยพิจารณาเจาะกลุ่มเป้าหมาย คัดเลือกคนในชุมชนเฉพาะในพื้นที่หมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก

จำนวนทั้งสิ้น 30 คน จากรายงานการฝึกอบรมชุมชน หลักสูตร ป่าชุมชน ประจำปีงบประมาณปี พ.ศ. 2545 ได้สรุปผลการฝึกอบรม มีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. เพื่อให้ตัวแทนชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ เห็นความสำคัญของการวางแผนและสามารถเขียนแผนงานพัฒนาป่าชุมชน ตลอดจนแผนงานอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ
2. เพื่อให้ตัวแทนชุมชนนำความรู้ ประสบการณ์จากการสัมมนาถ่ายทอดให้กับสมาชิกในชุมชน เพื่อกำหนดแผนงานพัฒนาป่าชุมชนของตนเองแบบมีส่วนร่วม ซึ่งจะช่วยให้ลดความขัดแย้งในการบริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของตนเองได้
3. เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของตัวแทนชุมชน ตลอดจนสภาพปัญหา อุปสรรค ความต้องการ และแนวทางในการส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชน เพื่อไปปรับปรุงแก้ไขให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยมีวิธีการดำเนินการ 3 ส่วนด้วยกัน คือ
  - ส่วนแรกภาคทฤษฎี เป็นการเรียนรู้ร่วมกัน โดยการบรรยายและแลกเปลี่ยนประสบการณ์เกี่ยวกับความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แนวความคิดป่าชุมชน และหลักการจัดการวนเกษตร เกษตรทฤษฎีใหม่ และการจัดทำป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน การจัดทำแผนงานและการแปลงแผนงานสู่ภาคปฏิบัติ

ส่วนที่สองภาคศึกษาดูงาน ดูงานบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านห้วยขุม ตำบลสันทราย อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่

ส่วนที่สามการระดมความคิด โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมและเรียนรู้ร่วมกันเพื่อระดมความคิดจากผู้เข้าร่วมการฝึกอบรม สำหรับการเขียนแผนงาน โครงการจัดทำป่าชุมชนตามแนวทางที่กรมป่าไม้กำหนด

ต่อมาหมู่บ้านตลาดจี่เหล็กจึงได้พิจารณาจัดให้มีพิธีบวชป่า โดยเกิดขึ้นจากการคิดวิเคราะห์ของชุมชน ซึ่งริเริ่มจากกรรมการป่าชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์และชี้แจงถึงเขตแดนป่าชุมชนบ้านตลาดจี่เหล็กให้พื้นที่หมู่บ้านใกล้เคียงทราบ
  2. ใช้พิธีกรรม ความเชื่อในการบวชป่ามาเป็นศรัทธาช่วยปกป้องรักษาต้นไม้ไม่ให้ถูกลักลอบตัดไม้ และเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
  3. เสริมสร้างการมีส่วนร่วมและความสามัคคีให้แก่ชุมชนบ้านตลาดจี่เหล็กและชุมชนใกล้เคียง
  4. หารายได้เพื่อเป็นกองทุนในการจัดการป่าชุมชน
- รวมถึงการกำหนดวัตถุประสงค์ของป่าชุมชน ซึ่งมีเนื้อหา ดังนี้

1. อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เพื่อรักษาภาวะแวดล้อมและความหลากหลายทางชีวภาพ
2. เพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์ในป่าของหมู่บ้านให้เป็นไปอย่างยั่งยืนและสมดุล
3. เป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณีที่หลากหลายของชุมชนทั้งในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น และในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนา การควบคุมดูแล จัดการใช้ทรัพยากรจากป่า
4. การเสริมสร้างความร่วมมือของหน่วยงานรัฐ และ ชุมชนในการจัดการป่าไม้และพัฒนาชุมชน

กระบวนการที่จะส่งเสริมพัฒนาการจัดการป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก จึงได้แก่ การพัฒนาองค์กรชาวบ้านที่จะดำเนินการจัดการป่าชุมชน โดยศูนย์ศึกษาและพัฒนาวิทยาศาสตร์ชุมชนที่ 13 (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1) ได้จัดให้กลุ่มผู้นำ ได้แก่ ชาวบ้าน และ คณะกรรมการป่าชุมชนไปศึกษาดูงานการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ณ ศูนย์สาธิตพฤกษศาสตร์กับป่าไม้ที่ 9 ตั้งอยู่ที่วัดพระธาตุแม่เจดีย์ ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย และอ่างเก็บน้ำแม่นางข้าว อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย จากการประชุมกลุ่มย่อย ได้ผลจากการศึกษาดูงาน ดังนี้

1. การจัดการป่าชุมชนที่จะให้ป่าฟื้นฟูสู่ความอุดมสมบูรณ์ที่สำคัญที่สุด คือ การป้องกันไฟป่า เพื่อให้โอกาสป่าได้มีการทดแทนการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติ
2. การตรวจตรารักษาป่าเป็นสิ่งจำเป็น แต่ผู้ที่จะปฏิบัติน่าจะเป็นชาวบ้านที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเป็นคนตรวจลาดตระเวนไปในตัว
3. ป่าชุมชนนอกจากจะให้ประโยชน์ในเรื่องปัจจัยสี่และเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารแล้ว ยังสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งศึกษาความรู้ แหล่งท่องเที่ยวและสถานที่แสดงวัฒนธรรม ความเชื่อ
4. ป่าชุมชนจะประสบความสำเร็จได้ ต้องให้ชาวบ้านทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมทั้งในรูปแบบตัวแทนและตนเอง ทั้งกลุ่มที่เป็นผู้ใช้ประโยชน์จากป่าทางตรงและทางอ้อม และกลุ่มที่ไม่ใช้ประโยชน์
5. การที่จะให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงประโยชน์ของป่านอกเหนือจากให้น้ำไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำแม่ก้ำแล้ว ควรที่จะพัฒนาอ่างเก็บน้ำแม่ก้ำให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว เพื่อให้ชาวบ้านมีรายได้จากการท่องเที่ยว ที่จะเป็นตัวกระตุ้นชาวบ้านทุกคนให้ความสำคัญแก่ป่าชุมชนในฐานะที่เป็นป่าให้น้ำ และให้เงินพัฒนาหมู่บ้าน
6. ป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็กต้องมีประเด็นและทิศทางการพัฒนาที่ชัดเจน เพื่อให้เป็นฐานของการพัฒนาชุมชนในเรื่องกลุ่มกิจกรรมต่างๆ และสร้างชื่อเสียงแก่หมู่บ้าน นอกเหนือจากมุ่งถึงการวางแผนดูแลรักษาเพื่อจะใช้ประโยชน์จากป่าเพียงอย่างเดียว

7. หากศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 13 มีการจัดฝึกอบรม อยากให้มีประเด็นให้ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาองค์กรและกำหนดเป้าหมาย ทิศทางของป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กรวมอยู่ด้วย

ในปี พ.ศ. 2546 ได้มีการสนับสนุนจากศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 ในการนำชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กไปศึกษาดูงานที่ ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เกี่ยวกับการพัฒนาองค์กรการจัดการป่าชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นป่าชุมชนต้นแบบที่ประสบความสำเร็จ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการส่งเสริมในเรื่องการใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน โดยชุมชน หมู่บ้านทุ่งยาวมีการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีในวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 7 เหนือของทุกปี โดยเป็นการแสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์บริเวณป่าน้ำจ้ำ ซึ่งเชื่อว่าเป็นสิ่งสถิตของเจ้าพ่ออุบคำ และมีการจัดตั้งศาลขึ้นภายในบริเวณป่าน้ำจ้ำอีกด้วย การประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความผูกพันของชาวบ้านกับธรรมชาติในด้านจิตใจ เป็นสื่อความสัมพันธ์ที่ได้รับจาก ป่าไม้แห่งนี้ การได้รับประโยชน์ที่เอื้ออำนวยในการยังชีพจากป่าไม้จึงตอบสนองการรู้คุณค่าของป่าไม้โดยการเลี้ยงผีดังกล่าว ซึ่งเป็นแบบแผนในการใช้พิธีกรรมและความเชื่อในการจัดการป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก

ต่อมาชุมชนได้แนวทางที่จะดำเนินการสร้างเสริมพลังของชุมชนด้วยการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ในเรื่องการรื้อฟื้นวัฒนธรรม เรื่อง จิตสำนึกระลึกความสำคัญของป่า โดยศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 ได้ประยุกต์ใช้กระบวนการวางแผนและวิเคราะห์แบบ SWOT ซึ่งการวิเคราะห์จุดแข็งจุดอ่อน โอกาสและอุปสรรค เพื่อหาปัจจัยและศักยภาพที่สนับสนุนต่อการพัฒนาพื้นที่ป่าชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยได้ดำเนินการประชุมกลุ่มผู้นำและคณะกรรมการเพื่อวิเคราะห์ ผลที่ได้ มีดังนี้

1. ภายในพื้นที่ตำบลแม่โป่ง บ้านตลาดจี้เหล็กเป็นหมู่บ้านเดียวที่มีอ่างเก็บน้ำในหมู่บ้าน
2. ป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก มีพื้นที่ป่าชุมชนเป็นผืนใหญ่มากที่สุด พื้นที่มีศักยภาพในการพัฒนาในด้านต่างๆ มากมาย เนื่องจากมีแหล่งน้ำและอยู่ใกล้ศูนย์ราชการหลายแห่ง นอกจากนั้นยังอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองอีกด้วย
3. ของป่ามีมากกว่าหมู่บ้านอื่น มีตลอดปี และมีจำนวนมาก คนในท้องถิ่น ร้อยละ 95 เก็บไว้กินในครัวเรือนไม่ใช้เพื่อขาย ความหลากหลายของพันธุ์ไม้โดยเฉพาะ ไม้สัก ไม้แวง ไม้ติง ไม้เป่า ส่วนสมุนไพรที่น่าสนใจ ได้แก่ มะเขือแจ้เครือ ฮ่อสะพายควาย ต้นกำซึ่งเป็นที่มาของชื่ออ่างเก็บน้ำ

4. วัดคอยจอมแจ้ง เป็นวัดหนึ่งเดียวของหมู่บ้านที่ศรัทธาชาวบ้านใช้ประกอบกิจกรรมทางศาสนาและพิธีกรรมต่างๆ มีประวัติคู่กับหมู่บ้านมาหลายร้อยปี

5. ค่ายลูกเสือคอยสะเกิด แต่ละปีรองรับเหล่าลูกเสือเนตรนารีจากจังหวัดเชียงใหม่หลายร้อยคน บริเวณรอบอ่างห้วยก้ำใช้สำหรับการเดินทางไกลและมีความสะดวกสบายและความปลอดภัยพอสมควร

6. สิ่งที่ชาวบ้านตลาดขี้เหล็ก และหมู่บ้านใกล้เคียงได้จากป่าชุมชน ได้แก่ พืชอาหารต่างๆ เห็ด แมลง ดักแด้ ไม้พิน นอกจากนั้นป่าชุมชนยังใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรซึ่งมีผู้ใช้เพียงเล็กน้อยเช่นเดียวกับการใช้ไม้ในการก่อสร้างซึ่งในอดีตชาวบ้านที่ต้องการใช้ไม้ก็จะไปนำมาจากป่ารอบๆ หมู่บ้าน ผู้ใช้หลักในปัจจุบันคือกลุ่มคนที่มีอายุมาก

7. การใช้ประโยชน์ที่ลดลงมีความสัมพันธ์กับกฎระเบียบที่ตั้งขึ้นในปัจจุบัน ซึ่งมีแนวโน้มทำให้ขนาดของต้นไม้และความหลากหลายของพันธุ์ไม้ในป่าชุมชนมีมากขึ้น นอกจากนั้น ไม้ป่ากินได้ สมุนไพร ฯลฯ มีส่วนเกี่ยวข้องในการช่วยรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่น

8. ป่าที่อยู่รอบหมู่บ้านมีความสำคัญอย่างยิ่ง ด้านเป็นแหล่งน้ำใช้ ชาวบ้านได้ใช้สอยทั้งภายในบ้านและเพื่อเกษตรกรรม ประโยชน์ที่ชาวบ้านได้รับโดยตรงนี้เองทำให้ชาวบ้านยอมรับว่าน้ำและป่ามีความสำคัญต่อชุมชนอย่างไร นอกจากนั้นอ่างเก็บน้ำห้วยก้ำยังเอื้อต่อการเป็นแหล่งประมงเพราะไม่มีวัชพืชน้ำ เช่น แหน ซึ่งปิดขวางทางเดินน้ำและลดระดับออกซิเจนในน้ำ

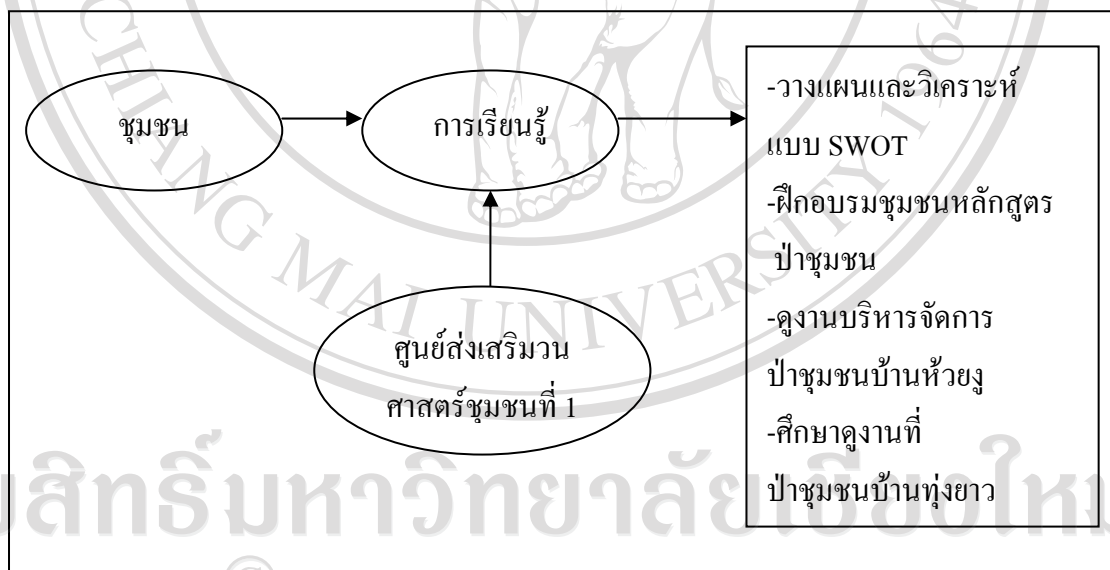
9. ส่วนใหญ่ชาวบ้านใช้ทั้งแก๊สหุงต้มและไม้พิน ไม้ที่นำมาใช้ก็จะเก็บมาจากสวนของตนเอง กิ่งไม้บริเวณบ้าน (กิ่งลำไย มะม่วง กระจิน) ซื่อมาเก็บเศษไม้จากโรงโม่ เก็บจากป่าหลังบ้าน (ไม้พลวง ไม้เต็ง ไม้รัง)

10. ชาวบ้านมีความเชื่อว่าจะไม่นำไม้จากบ้านเก่ามาสร้างปนกับไม้ที่ได้มาใหม่ ส่วนมากบ้านที่ปลูกมากกว่า 25 ปีไม้ที่นำมาสร้างบ้านจะเป็นไม้ที่เก็บมาจากป่าของหมู่บ้าน (ไม้พลวง ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ยาง) ส่วนบ้านที่มีอายุน้อยกว่า 25 ปี ส่วนใหญ่ซื้อมาจากโรงเลื่อยและขอซื้อจากโรงโม่ (ไม้สัก ไม้แดง ไม้ประดู่) ดังนี้เมื่อวิเคราะห์จากความต้องการนำไม้จากป่าชุมชนมาสร้างบ้านจึงเป็นโอกาสของป่าที่จะฟื้นทดแทนได้

อุปสรรคที่พบ คือ กิจกรรมรูปแบบใดที่จะทำให้ชุมชนอื่นได้รู้จักและตระหนักถึงความสำคัญของป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก แต่จากการประชุมดังกล่าวได้เห็นถึงประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิมของบ้านตลาดขี้เหล็กที่สื่อถึงการรำลึกบุญคุณของป่าในฐานะผู้ให้น้ำ คือ ประเพณีเลี้ยงศิขุนน้ำ ซึ่งไม่ได้ปฏิบัติมาเป็นระยะเวลาานาน จึงได้เขียนโครงการรื้อฟื้นวัฒนธรรมสู่สภาวัดนธรรมขององค์การบริหารส่วนตำบลแม่โป่ง และได้รับการอนุมัติเงินสนับสนุน โดยได้ประสานงานจัดงานพิธีบูชาเทวดารักษาขุนน้ำ บริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยก้ำ พร้อมทั้งกำหนดให้เป็นประเพณีของตำบลแม่โป่ง

ที่จัดขึ้นทุกปีในวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 เพื่อให้เป็นประเพณีในการสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและรำลึกถึงบุญคุณป่าที่ให้น้ำ โดยการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในตำบลแม่โป่ง ตำบลแม่ฮ้อยเงิน องค์การบริหารส่วนตำบลแม่โป่ง และคณะกรรมการหมู่บ้านทั้งสิบหมู่บ้านในตำบลแม่โป่ง

ในช่วงนี้การใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนได้หายไป สาเหตุเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของชุมชน เช่น การสร้างฝายคอนกรีต บริเวณฝายน้ำล้นเดิมที่เป็นพื้นที่ในการประกอบพิธีกรรม รวมถึงปัญหาของการเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ในช่วงก่อน ชุมชนจึงหาวิธีการในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งได้มีการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าของวัดพระธาตุคอยจอมแจ้ง ซึ่งเป็นศูนย์รวมของชุมชน และองค์กรภายนอกอื่นๆ เช่น ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 ที่ได้สนับสนุนชุมชนให้เกิดการเรียนรู้ผ่านการดูงานป่าชุมชนในพื้นที่ต่างๆ การฝึกอบรมชุมชนหลักสูตรป่าชุมชน เป็นต้น การเรียนรู้ดังกล่าวจึงส่งผลให้ชุมชนเริ่มมีรูปแบบในการจัดการป่าชุมชนมากขึ้น โดยเป็นการเรียนรู้โดยชุมชนเอง โดยมีองค์กรภายนอกเข้ามามีหน้าที่ในการสนับสนุนการเรียนรู้ดังกล่าว ซึ่งสามารถสรุปเป็นแบบจำลอง ได้ดังภาพ 14

ภาพ 14 แบบจำลองการเรียนรู้ของชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก

ช่วงที่ 3 การใช้พิธีกรรมและความเชื่อ ของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนช่วงการปรับใช้พิธีกรรม ความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน (ปี พ.ศ. 2547 – ปี พ.ศ. 2552)

ในช่วงปี พ.ศ.2547- ปี พ.ศ. 2552 เป็นช่วงของการใช้ความรู้ท้องถิ่นและความรู้จากกรอบมรดกงานในช่วงที่ผ่านมา นำมาผสมผสานเพื่อใช้ในการจัดการทรัพยากรป่าโดยอาศัยพิธีกรรมและความเชื่อที่เป็นทุนเดิม เพื่อฟื้นฟูความเชื่อ ประเพณี ที่เริ่มจางหายไป จากการสำรวจข้อมูลพบว่า ในช่วงปี พ.ศ.2546 มีการหยุดทำพิธีกรรมเลี้ยงผีต้นน้ำ เนื่องจากชาวบ้านให้ความสำคัญกับความรู้ชุดที่เป็นวิทยาศาสตร์มากกว่า แต่พิธีกรรมที่ยังคงดำรงอยู่คือ พิธีสวดขอฝนที่ปรับเปลี่ยนรูปแบบมาจาก การกินสลากขอฝน ตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยมีพระครูชลธรูปพิทักษ์ (อินจันท์ ธิตาปุโร) เจ้าอาวาสวัดแม่ฮ่องไคร้ เป็นผู้นำสวดขอฝนที่วัดคอยจอมแจ้ง ประมาณเดือนก่ำล้านนา (ประมาณเดือนมิถุนายน) ของทุกปี ในพิธีสวดขอฝนนี้ชาวบ้านบ้านตลาดจี้เหล็กในฐานะที่เป็นหมู่บ้านเจ้าของวัดจะเป็นกำลังหลักในการจัดงาน และร่วมสวดขอฝนเพื่อให้ตกต้องตามฤดูกาลและเตรียมที่จะทำการเกษตรต่อไป จึงถือว่าพิธีกรรมนี้ส่งผลต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจเหนือธรรมชาติของชาวบ้าน สามารถที่จะเป็นที่พึ่งทางจิตใจให้แก่ชาวบ้านที่ต้องดิ้นรนเพื่อหาเลี้ยงชีพของตนได้

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา พิธีกรรมต่างๆ ของชาวบ้าน ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร มักจะได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐอยู่เสมอๆ เป็นประจำทุกปี เช่นในพิธีเลี้ยงผีต้นน้ำ จะได้รับการสนับสนุนจากศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 และเปลี่ยนชื่องานเป็น “ประเพณีปู่จ้าวเตวดาอักษายุนน้ำแม่โป่ง” การรื้อฟื้นวัฒนธรรมเรื่องการเลี้ยงผีต้นน้ำ ทำให้ป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป ผลที่ได้้นอกจากการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับป่าชุมชน การตระหนักถึงประโยชน์และบุญคุณของป่า ความสามัคคี และการมีส่วนร่วมของคนในตำบลแล้ว ยังทำให้แนวทางการพัฒนาอ่างเก็บน้ำแม่กำเป็นแหล่งท่องเที่ยวมีแนวโน้มที่จะประสบความสำเร็จ นับว่าเป็นความชาญฉลาดของการนำวัฒนธรรมความเชื่อของหมู่บ้านมาผูกพันกับการจัดการป่าชุมชน ทำให้เป็นส่วนหนึ่งในชีวิต ประเพณีของสังคม เกิดการส่งถ่ายองค์ความรู้จากรุ่นเก่าไปสู่รุ่นใหม่ ทำให้การจัดการป่าชุมชนสามารถปรับสภาพให้สอดคล้องกับกระแสสังคมที่เปลี่ยนไป

ส่วนหนึ่งที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดแรงเสริมต่อการจัดการป่าชุมชนที่ส่งผลต่อพัฒนาการของป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก คือ การศึกษาคุณงานด้านป่าชุมชนจากบุคคลภายนอก ในช่วงที่ผ่านมาได้มีการเสนอตำบลแม่โป่งเข้าคัดเลือกกิจกรรมพัฒนาองค์กรเครือข่ายดีเด่นประจำปี พ.ศ. 2547 ของจังหวัดเชียงใหม่ บ้านตลาดจี้เหล็กได้รับรางวัลชนะเลิศในด้านการพัฒนาองค์กรเครือข่ายดีเด่น ในส่วนของรางวัลตำบลเขียวจี้ได้รางวัลรองชนะเลิศ ประกอบกับการจัดการป่าชุมชนบ้านตลาด

ชี้ให้เห็นประสบความสำเร็จจึงได้มีบุคคลภายนอกเข้ามาศึกษาคุณงานด้านป่าชุมชนหลายคณะ เช่น ผู้เข้ารับการอบรมโครงการพัฒนาป่าชุมชน ผู้นำชุมชนและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลของอำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น ทำให้ผู้นำชุมชน คณะกรรมการและชาวบ้านตลาดจี้เหล็กได้มีโอกาสนำเสนอความคิดและกระบวนการจัดการป่าชุมชน พร้อมทั้งได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์จากชุมชนอื่น ทำให้เกิดทักษะในการสื่อความหมาย ได้ทบทวนบทเรียนของตน และข้อคิดเห็นในการดำเนินงานอันเกิดประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับการจัดการป่าชุมชน ชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กได้ใช้การศึกษาคูงานเป็นปัจจัยให้เกิดการกระตุ้นและป้อนกระบวนการย้าคิดและความคิดย้อนกลับถึงบทเรียนในอดีต แต่ที่สำคัญที่สุดคือ เกิดความภูมิใจและเชื่อมั่นในสิ่งที่กำลังดำเนินการ ทั้งยังเปรียบเสมือนการสร้างพันธสัญญากับตัวเองและกลุ่มที่มาคูงาน ในหน้าที่ที่จะต้องดำเนินการจนทำให้เป็นป่าชุมชนต้นแบบของการพัฒนาอย่างยั่งยืนและเป็นฐานการพัฒนาคุณภาพชีวิตต่อไป

ภายในงานมีการเชิญนายอำเภอคอยสะเกิด และข้าราชการในอำเภอคอยสะเกิดมาเป็นสักขีพยาน มีการนำเอาการแสดงดนตรี การขับซอ เพื่อให้บรรยากาศในงานครึกครื้นมากขึ้น และชาวบ้านในตำบลแม่โป่งที่ใช้น้ำร่วมกันก็จะมาร่วมพิธี ซึ่งแตกต่างจากแต่เดิมที่แยกกันเลี้ยงผีคนละที่ จากการเก็บข้อมูลในหมู่บ้านพบว่า รูปแบบพิธีกรรมได้เปลี่ยนไปจากเดิม กล่าวคือ

ประการแรก การปรับเปลี่ยนรูปแบบพิธีกรรม จากเดิมเคยเป็นพิธีกรรมที่เต็มไปด้วยความเชื่อเรื่องผี และอำนาจเหนือธรรมชาติ เปลี่ยนแปลงมาเป็นการใช้ศาสนาพุทธ มีการนิมนต์พระสงฆ์ และการสวดมนต์ตามหลักพุทธศาสนา

ประการที่สอง มีการผสมผสานรูปแบบงานใหม่ๆ เช่นการฟ้อนรำเพื่อเปิดงาน การกล่าวเปิดงาน ขั้นตอนเหล่านี้ไม่เคยมีมาก่อน ทำให้การจัดงานเป็นไปตามรูปแบบที่นิยมตามยุคสมัย

ประการที่สาม การจัดงานพิธีดังกล่าวสะท้อนให้เห็นการผสมผสานความคิดระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้สมัยใหม่ ทำให้เกิดความรู้ชุดใหม่ๆ รวมถึงวิธีการและผลพลอยได้ ที่จะสร้างจิตสำนึกเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากร ในรูปแบบที่เข้ากับยุคสมัย

ประการสุดท้าย ผู้วิจัยพบว่าจิตสำนึกเหล่านี้ได้เกิดขึ้นกับเยาวชนคนรุ่นใหม่ ทำให้มีวิธีการจัดการแบบใหม่ๆ เพิ่มมากขึ้นด้วย

ตาราง 1 แสดงกำหนดการ พิธีเลี้ยงผี ในปี พ.ศ. 2552

กำหนดการจัดงานประเพณีบูชาเทวดาอักษาน้ำแม่โป่ง ประจำปี พ.ศ. 2552
วันอาทิตย์ที่ 28 มิถุนายน ปี พ.ศ. 2552

08.30 – 09.00 น.	ลงทะเบียน / มวลชนศรัทธา – เครือข่าย ทุกพื้นที่พร้อมกัน ณ ศาลามุงคา
09.49 น.	- พิธีบูชาท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่ - พิธีบวงสรวงเทพเทวดา - การพ้อนรำถวายเทพเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์
10.19 น.	พิธีสงฆ์ - ประธานพิธี นายอำเภอคอยสะเกิด จุดธูปเทียน - พระสงฆ์ 12 รูป เจริญพระพุทธมนต์เพื่อความเป็นสิริมงคล - ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลแม่โป่ง กล่าวรายงาน - ประธานกล่าวเปิดงาน - ถวายไทยทาน - ถวายภัตตาหารเพล - ผู้ร่วมงาน ร่วมกันบวชป่า และขอรับกล้าไม้มงคล เพื่อนำกลับไปปลูกที่บ้าน
12.00-12.30 น.	ร่วมรับประทานอาหารข้าวห่อ
13.00 – 13.30 น.	- ประกาศผลกิจกรรมการวาดภาพและแต่งกลอนแปด - พิธีมอบของที่ระลึก มอบรางวัลเยาวชนและขอบคุณในการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย - เสร็จพิธี

จากตารางกำหนดการข้างต้นจะเห็นว่า การจัดงานเป็นไปตามรูปแบบสมัยใหม่ ประกอบกับการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมและความรู้แบบใหม่ๆ เข้าไว้ด้วยกัน โดยสังเกตได้จากการมีพิธีบวงสรวงเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์และการสวดมนต์แบบพุทธสะท้อนให้เห็นถึงการสร้างองค์ความรู้และปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยได้เป็นอย่างดี

ภาพ 15 การกล่าวเปิดพิธีการจัดงานเลี้ยงศิษย์รุ่นน้ำ

ภาพ 16 การจัดพิธีตามความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ในส่วนของกิจกรรมจะเห็นได้ว่ามีกิจกรรมเพิ่มเติมมากขึ้นจากการเลี้ยงฝิขุนน้ำแบบเดิม โดยมีการเน้นการปลูกฝังจิตสำนึกในการรักษาป่าให้แก่เด็ก และเยาวชนในหมู่บ้าน ผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ เช่น การวาดภาพป่าชุมชนในจินตนาการ การประกวดการแต่งกลอนเกี่ยวกับการรักษาป่า เป็นต้น รวมไปถึงการจัดนิทรรศการเกี่ยวกับป่าชุมชนที่เป็นแหล่งความรู้ให้แก่คนในหมู่บ้าน และหมู่บ้านใกล้เคียง

ภาพ 17 การประกวดวาดภาพ และแต่งกลอนรักป่าชุมชน

ภาพ 18 การจัดนิทรรศการที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน

ในพิธีกรรมนี้สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจเหนือธรรมชาติ ที่ส่งผลต่อความเชื่อ ประเพณีของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี หลังจากที่ชาวบ้านผ่านการอบรมเรื่อง ป่าชุมชนมาแล้วยังได้นำพิธีบวชป่าที่เรียนรู้มาจากการศึกษาดูงานมาใช้ในการจัดการป่าชุมชน บ้านตลาดจี้เหล็ก ผลจากการจัดพิธีบวชป่าในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก ทำให้ชาวบ้านตลาดจี้เหล็ก ได้กลับมามีความสามัคคีและตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้อีกครั้งหนึ่ง จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้านตลาดจี้เหล็ก นายสมบุรณ์ ไทยยันโต ได้ให้ความเห็นว่า พิธีบวชป่าที่จัดขึ้นประสบความสำเร็จอย่างมาก ในส่วนของชาวบ้านได้ให้ความร่วมมือ กระตือรือร้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดงาน ออกความเห็นและเสนอรูปแบบของงาน ผลที่ได้จากการจัดพิธีครั้งนี้ นอกเหนือจากได้เงินเข้ากองทุนชุมชนและป่าของหมู่บ้าน ได้รับการอนุรักษ์ ปกป้องรักษาตามวิถีความเชื่อแล้ว สิ่งที่เกิดขึ้นคือความสามัคคี ความร่วมมือเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ของชุมชน สิ่งนี้เป็นพลังที่ทำให้ชาวบ้านตลาดจี้เหล็กมั่นใจและเชื่อมั่นที่จะดำเนินการรื้อฟื้นการจัดการป่าชุมชนอีกครั้งหนึ่ง โดยมีคิดเป็นประสบการณ์ ในส่วนของผู้นำชุมชนนั้น ผู้ใหญ่บ้านได้ ให้ความเห็นว่า กิจกรรมนี้นอกจากส่งผลกระทบบต่อชาวบ้านแล้ว ยังมีผลต่อตัวผู้ใหญ่บ้านเองด้วย เพราะเป็นการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับป่าครั้งแรก หลังจากที่ชาวบ้านเห็นถึงข้อผิดพลาดในอดีตที่ผ่านมา หากทำสำเร็จก็รุ่ง หากไม่สำเร็จก็ต้องยุติเพียงแค่นี้เพราะจะเกิดวิกฤติศรัทธา แต่อย่างไรก็ตามยัง เชื่อมั่นถึงความตั้งใจและผลการฝึกอบรมที่ทำให้ชาวบ้านเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของป่า ชุมชนแบบก้าวกระโดด ช่วงนี้ไปไหนก็มีแต่คนถามเรื่องป่าชุมชนตลอด ทำให้มั่นใจว่ากิจกรรม นี้ต้องสำเร็จ และเป็นฐานที่จะก้าวต่อไปในอนาคตได้

4.4 การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน

ในการศึกษาครั้งนี้ ได้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของ ชุมชนในการจัดการป่าชุมชนหมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก ซึ่งผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการประชุมกลุ่มย่อย และนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการปรับ ใช้พิธีกรรมและความเชื่อในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งได้ผลการศึกษาดังนี้

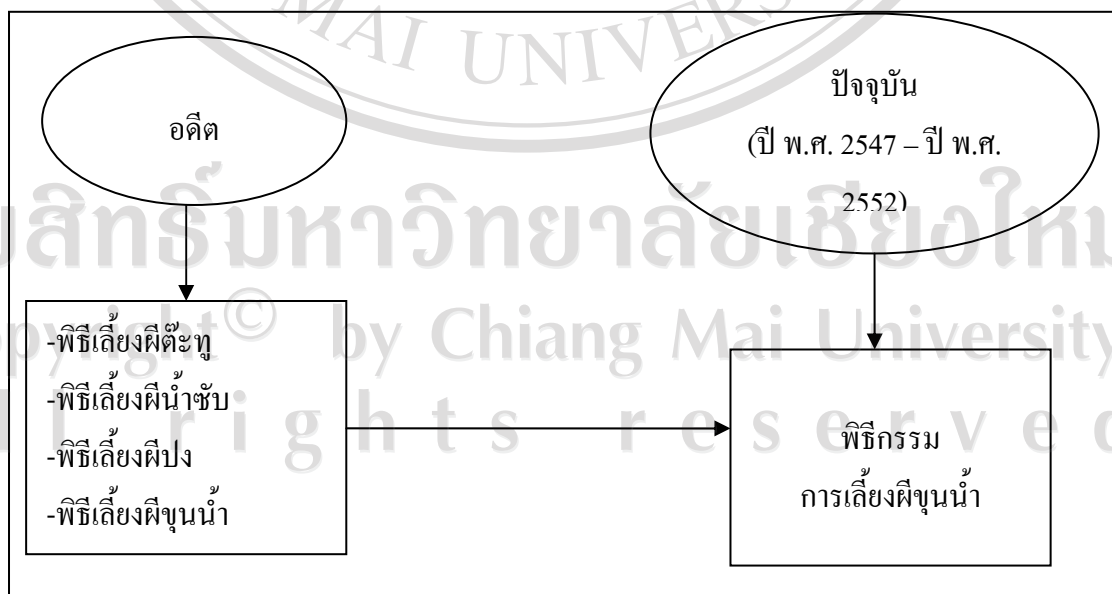
การใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กมีมา ตั้งแต่ในสมัยอดีต โดยส่วนใหญ่จะเป็นพิธีกรรมและความเชื่อในเรื่องของผีसाง เทวดาที่เป็นผู้รักษา ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ โดยมีอิทธิพลสำคัญมาจากเชื้อชาติดั้งเดิม ซึ่งหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กได้มี เชื้อชาติเดิมจากลี้จะเป็นชนเผ่าดั้งเดิมท้องถิ่นภาคเหนือ จึงได้รับการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม ความ เชื่อต่างๆ โดยส่วนใหญ่จะเป็นความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และผี รวมถึงการมีระบบสังคมที่มี ความสัมพันธ์กับการเกษตร ทำให้พิธีกรรมและความเชื่อต่างๆ จึงเกี่ยวข้องกับป่า น้ำ ไร่นา ที่เป็น

องค์ประกอบสำคัญในการดำรงชีวิต โดยสามารถแบ่งพิธีกรรมและความเชื่อออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ซึ่งเป็นอาชีพหลักของชุมชน ในสมัยดั้งเดิม เช่น การเลี้ยงผีไร่เพื่อการปลูกข้าว พิธีเลี้ยงผีตะกวด เป็นต้น โดยพิธีกรรมดังกล่าว เป็นความเชื่อที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตดั้งเดิมที่เป็นสังคมเกษตรกรรมของหมู่บ้านตลาดขี้เหล็ก

2. พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร โดยพิธีกรรมและความเชื่อดังกล่าวจะมีหน้าที่ในการควบคุมการใช้ทรัพยากรของชุมชน เปรียบเสมือนกฎเกณฑ์ข้อห้ามร่วมกันว่าพื้นที่ส่วนใดห้ามเข้าไปใช้ประโยชน์ ส่วนใดสามารถเข้าไปใช้ได้ อันได้แก่ การเลี้ยงผีขุนน้ำ โดยประเพณีนี้มีประวัติในการทำพิธีกรรมที่ยาวนาน

โดยในช่วงปี พ.ศ. 2547 ชุมชนได้เลือกพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำมาฟื้นฟู และปรับใช้ในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งในปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2552) ได้เปลี่ยนชื่อพิธีกรรมนี้เป็น “ประเพณีปู่จาเตวดา อักขาขุนน้ำแม่โป่ง” โดยได้ประกอบพิธีกรรมนี้ที่ศาลาริมอ่างห้วยก้า ซึ่งพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นพิธีกรรมเก่าแก่ของชุมชนที่เคยประกอบพิธีกรรมมาในระยะเวลาที่ยาวนาน และมีความเกี่ยวข้องกับทรัพยากรในชุมชน จากการสัมภาษณ์ นายประเสริฐ ตาคำสุข ได้กล่าวถึงพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำว่า “เมื่อก่อนเขาก็เลี้ยงผีขุนน้ำกัน เลี้ยงกันมานานละ ผีขุนน้ำจะคอยดูแลต้นน้ำเป็นที่สำคัญของความอุดมสมบูรณ์ของป่า” จากเหตุการณ์ดังกล่าว ชุมชนจึงได้มีการปรับใช้พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำมาใช้ในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งสามารถสรุปเป็นแบบจำลองเกี่ยวกับการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนได้ ดังภาพ 19

ภาพ 19 แบบจำลองการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน

การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนหมู่บ้านตลาดขี้เหล็ก นั้น สามารถแบ่งผลการศึกษา ได้ดังนี้

- ก) การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในด้านความรู้ในการจัดการป่าชุมชน
- ข) การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในด้านรูปแบบของพิธีกรรม
- ค) การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนจากองค์ประกอบทั้งองค์กรภายใน และ องค์กรภายนอกของชุมชน
- ง) การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในด้านบทบาท และหน้าที่ของพิธีกรรม ความเชื่อ

ก) การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในด้านความรู้ในการจัดการป่าชุมชน

พิธีกรรม ความเชื่อของหมู่บ้านตลาดขี้เหล็ก ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพทางสังคมของชุมชน กล่าวคือ คนในชุมชนจากเดิมที่ทำอาชีพหลักทางเกษตรกรรม เปลี่ยนแปลงเป็นการทำงานในองค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐ และเอกชน จึงทำให้พิธีกรรมของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรลดน้อยลงไป แต่ไม่ได้หายไปทั้งหมด ในช่วงปี พ.ศ. 2547 ก็มีการฟื้นฟูพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนขึ้นมาอีกครั้งคือพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ โดยจัดที่ริมอ่างห้วยก้า

พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่ฟื้นฟูขึ้นมาใหม่นั้น จึงมีความแตกต่างจากพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำจากต้นทุนเดิม โดยมีการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อบางส่วนมาใช้ในพิธีกรรมใหม่ ประการแรกที่จะกล่าวถึงการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในด้านความรู้ในการจัดการป่าชุมชน กล่าวคือ พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำจากต้นทุนเดิมนั้น พิธีกรรมและความเชื่อส่วนใหญ่จะเน้นในทางไสยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องผีสางเทวดาเป็นหลัก เช่น การเลี้ยงผีน้ำซบ เป็นการบูชาเทวดาที่ชื่อว่าเจ้าอารักษ์คำแดงหรือที่ชาวบ้านเรียกเจ้ารักษคำแดง ผู้ซึ่งดูแลอ่างของหมู่บ้านร่วมกับเจ้าข้อมือเหล็กและเจ้าตาเขียวซึ่งเป็นเทวดาซึ่งดูแลแหล่งน้ำทั่วไป เป็นต้น โดยส่วนใหญ่การดำเนินการพิธีกรรม และความเชื่อ จะมีกิจกรรมหลัก คือการเลี้ยงผีด้วยการเซ่นไหว้ ยกตัวอย่างเช่น การเลี้ยงผีปง ไหว้ด้วยเครื่องเซ่น ได้แก่ เป็ด ไก่ หมาดำซึ่งชาวบ้านเรียกว่ากวางคำ พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ ผีน้ำซบ พิธีมักจะมีจัดก่อนฤดูทำนา ผู้ที่ใช้น้ำในลำห้วยนั้นๆ จะรวมเงินกันจัดพิธี ของที่ใช้เซ่นไหว้มักเป็นไก่คู่ เป็นต้น จะเห็นได้ว่าเนื้อหาพิธีกรรม และความเชื่อของชุมชนจากต้นทุนเดิม เน้นในการเซ่นไหว้เป็นหลัก เป็นความรู้ที่เกี่ยวกับความเชื่อของอำนาจจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ผีสาง เทวดาต่างๆ เป็นต้น จากการสัมภาษณ์นายบุญมี เทศนา ซึ่งเป็นผู้อาวุโสภายในชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก ได้กล่าวถึงการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็กว่า “เมื่อก่อนพิธีกรรมและความเชื่อของหมู่บ้านเรา จะเป็นพิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่บ้านเรา เขายึดถือต่อกันมา ตั้งแต่เกิด

มาลงก็รู้จักแล้ว บางช่วงที่มีปัญหาต่างๆ ชาวบ้านก็จะขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ช่วยเหลือให้พ้นไป” นายบุญมี เทศนา ยังได้กล่าวถึงความสำคัญของพิธีกรรมและความเชื่อในสมัยดั้งเดิมที่มีผลต่อชุมชนว่า “เมื่อสมัยก่อน ชาวบ้านมีอาชีพส่วนใหญ่คือการทำไร่ นา สวน บางช่วงก็จะประสบปัญหาต่างๆ เช่น ความแห้งแล้ง ฝนไม่ตก หรือผลผลิตไม่ดี ชาวบ้านก็จะประกอบพิธีกรรมและความเชื่อต่างๆ เพื่อให้การทำงานมันราบรื่นขึ้น และยังมีความเชื่อเกี่ยวกับผีसाงที่ดูแลรักษาป่าด้วย เมื่อก่อนชาวบ้านก็จะกลัวกันมาก” จากการสัมภาษณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความผูกพันของชุมชนที่มีต่อพิธีกรรมและความเชื่อมาแต่สมัยดั้งเดิม ดังที่ ฐาปณี เรียบเรียง (2549) ได้กล่าวถึงหน้าที่ของพิธีกรรมและความเชื่อว่า ความเชื่อนั้นเป็นส่วนหนึ่งแห่งวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยซึ่งมีความสำคัญอย่างมาก ก่อให้เกิดอิทธิพลต่อจิตใจที่มีผลต่อพฤติกรรมในระดับสังคม กล่าวคือ ความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อสังคม ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับผีป่า ผีบ้าน ผีแดน เทพเทวาอารักษ์ ผู้คุ้มครองสังคม ความเชื่อนี้มีผลทำให้จารีตประเพณีมีความมั่นคง และส่งผลให้การทำลายป่า การทำลายสิ่งแวดล้อม และการประพาศิลาจาริตต่างๆ ลดน้อยลง

ในส่วนของพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่นั้น ได้มีความแตกต่างจากการเลี้ยงผีขุนน้ำจากต้นทุนเดิม โดยที่การเช่นไหว้ผีขุนน้ำยังคงมีอยู่เหมือนเดิม แต่มีการเปลี่ยนแปลงในส่วนเนื้อหาของพิธีกรรม ซึ่งไม่ได้เน้นความรู้ทางไสยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับผีसाง เทวดาเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีการเสริมสร้างกิจกรรมต่างๆ เข้ามาในเนื้อหาของพิธีกรรมด้วย เช่น การจัดกิจกรรมวาดภาพป่าชุมชนของฉันทน์ ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้เยาวชนมีจิตสำนึกในการรักษาป่า และร่วมกันดูแลป่าชุมชนของตนเอง รวมไปถึงการแต่งกลอนแปดที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เยาวชนรุ่นหลังได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมมากขึ้น รวมถึงการดึงเยาวชนให้เข้ามารับรู้ภูมิปัญญาในเรื่องพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชน เพื่อเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาดังกล่าวต่อไป จากการสัมภาษณ์ นายศักดิ์ มณีวงศ์ หัวหน้าศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 ซึ่งเป็นหน่วยงานที่สำคัญในการสนับสนุนการจัดกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก ได้กล่าว “การเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมของชุมชนที่ทำให้เด็กเริ่มมีความห่างไกลจากภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดกิจกรรมจึงควรที่จะต้องมีการผสมผสานระหว่างสิ่งที่เป็นต้นทุนเดิม และความรู้ใหม่จากภายนอก เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ดี และมีความสอดคล้องกับสภาพสังคมในปัจจุบัน” จากการสัมภาษณ์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่า พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่นั้น ได้ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ใหม่แก่ชุมชน โดยมีการผสมผสานความรู้ทั้งที่มีอยู่ดั้งเดิม ให้เข้ากับความรู้ใหม่จากการขัดเกลาทางสังคม ดังที่ ปาโรชาติ วลัยเสถียร (2549) ได้กล่าวถึง ความเป็นนวัตกรรม ในที่นี้หมายถึง สิ่งใหม่หรือสิ่งเก่าที่มีอยู่แล้ว ที่ได้นำมาคิด มาทำขึ้นใหม่ เพื่อประโยชน์ต่อการเรียนรู้ ซึ่งเป็นการใช้ความรู้เดิม ผสมผสานกับความรู้ใหม่ เรียนรู้แล้วนำมาประยุกต์ใช้ได้จริง ดังเช่น การนำความเป็นพุทธศาสนามาใช้ในส่วนของ

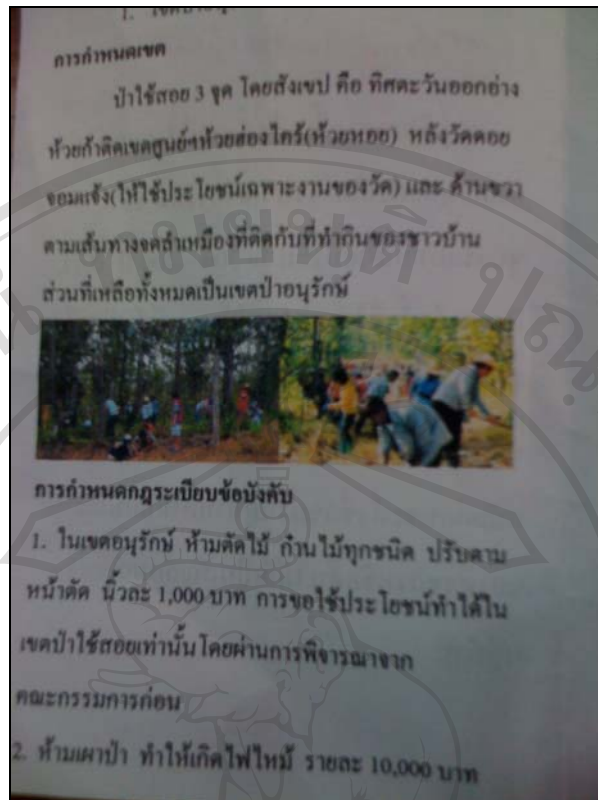

พิธีกรรม ผ่านการสวดมนต์ของพระสงฆ์ การทำบุญเลี้ยงพระที่ปรากฏอยู่ในพิธีกรรมที่จัดขึ้นใหม่ ก็เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่มีมองให้เห็นถึงการผสมผสานของความรู้ทั้งความรู้ที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมคือ ส่วนของพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ รวมเข้ากับความรู้มาจากความเป็นพุทธศาสนาที่เป็นความเชื่อสมัยใหม่

นอกจากนั้นในพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำใหม่ที่จัดขึ้นนั้น ยังมีการนำข้อมูลต่างๆ ที่เป็นความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก รวมถึงกิจกรรมต่างๆ ที่ชุมชนเคยจัดขึ้น มาแสดงเป็นนิทรรศการในพิธีกรรมด้วย ซึ่งประกอบด้วยข้อมูลทั่วไปของป่าชุมชน ขอบเขตพื้นที่ป่าชุมชน และการใช้ประโยชน์ กฎเกณฑ์ข้อห้ามในการใช้ป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก รวมถึงแนวคิดในการจัดการป่าชุมชนต่างๆ ที่มีความสำคัญในการเรียนรู้ของชาวบ้าน เช่น แนวคิดการนำป่าไว้ใกล้บ้าน ที่เป็นแนวคิดในการส่งเสริมให้ชุมชนพัฒนาในเรื่องการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน โดยใช้ตามความจำเป็น และศึกษาสิ่งที่ใช้ประโยชน์เพื่อนำมาปรับใช้ประโยชน์ในพื้นที่รอบบ้านของตนเอง ดังเช่นกรณีของ ขยายคำที่นำสมุนไพรมาใช้เป็นยารักษาโรคต่างๆ ขยายคำใช้หลักการแนวคิดนำป่าไว้ใกล้บ้าน โดยนำสมุนไพรในป่าชุมชนมาเพาะขยายพันธุ์ไว้ที่บ้าน เพื่อเป็นการพึ่งพิงป่าให้น้อยลง รวมไปถึงความสามารถในการฟื้นฟูของต้นสมุนไพร เพื่อจะทำได้สามารถใช้ประโยชน์จากสมุนไพรได้อย่างยั่งยืน

ภาพ 20 แผ่นพับข้อมูลป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก

ภาพ 21 ข้อมูลต่างๆ ของหมู่บ้านที่ใช้ในการจัดนิทรรศการ

ความรู้ในส่วนอื่น ได้แก่ การดูแลรักษาป่าชุมชน โดยจัดนิทรรศการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการไฟป่า มีภาพกิจกรรมของเยาวชน และคนในชุมชนในการทำแนวกันไฟ เพื่อป้องกันไฟป่า ซึ่งพยายามแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของระบบนิเวศ กล่าวคือ เมื่อไฟป่าเกิดขึ้นย่อมทำลายความชุ่มชื้นของป่า เกิดความเสี่ยงต่อทั้งสภาพดิน น้ำ และป่าไม้ ส่งผลต่อแหล่งน้ำในการอุปโภคบริโภค แต่ถ้าช่วยกันดูแลรักษาป่า โดยไม่ให้เกิดไฟป่าโดยชุมชนแล้ว ความชุ่มชื้นของพื้นที่ป่าก็จะมามากขึ้น ระบบนิเวศจะมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งทรัพยากรป่า ดิน และน้ำ รวมถึงเป็นแหล่งอาหารที่หลากหลาย

ตามข้อมูลปฏิทินของป่า ของชุมชน จะเห็นได้ว่ากิจกรรมที่เกิดขึ้นในพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำช่วงปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2547 – ปี พ.ศ. 2552) มีจุดประสงค์หลักๆ 3 ประการ กล่าวคือ

1. ต้องการสร้างความร่วมมือของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน
2. ต้องการรักษาความอุดมสมบูรณ์ และการจัดการของป่าชุมชนที่ดี
3. เน้นให้เยาวชนมีส่วนร่วมในพิธีกรรม เพื่อการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสืบไป

พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำใหม่ที่จัดขึ้น จึงมีชุดความรู้ที่ถ่ายทอดผ่านพิธีกรรมอยู่ 2 ชุด ความรู้ กล่าวคือ

1. ชุดความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาจากทุนเดิม

เป็นความรู้เกี่ยวกับความเชื่อของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผีสง เหวศา ที่เป็นผู้ดูแลรักษาป่าชุมชน และดูแลสายน้ำ คือฝิขุนน้ำ จึงต้องมีพิธีกรรมในการเช่นไหว้ ด้วยของเช่นต่างๆ เช่น ไข่ เหล้า ดอกไม้ รูปเทียน เป็นการแสดงออกถึงความเคารพ และระลึกถึงพระคุณของฝิขุนน้ำที่ให้ความอุดมสมบูรณ์แก่พื้นที่ป่า ซึ่งพิธีกรรมการเลี้ยงฝิขุนน้ำที่จัดขึ้นในปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2552) ยังคงให้ความสำคัญกับเรื่องความเชื่อของฝิขุนน้ำ และยังคงมีกระบวนการในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเช่นไหว้ การจุดรูปเทียนบูชาฝิขุนน้ำ ตามพิธีกรรมจากต้นทุนเดิม ซึ่งก่อนหน้าที่จะมีการเลี้ยงฝิขุนน้ำริมอ่างห้วยก้าชุมชนยังคงยึดความเชื่อเดิมในการเลี้ยงฝิขุนน้ำ โดยการเชิญฝิขุนน้ำจากที่เดิมให้มาปกป้องรักษาดูแลพื้นที่ต้นน้ำใหม่ จากบริเวณฝายน้ำล้น ย้ายมาอยู่บริเวณริมอ่างห้วยก้าที่เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมในปัจจุบันแทน จะเห็นได้ว่าชุมชนยังคงให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เป็นความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์อยู่เป็นส่วนหนึ่ง ไม่ได้ละทิ้งพิธีกรรมจากต้นทุนเดิมที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมา

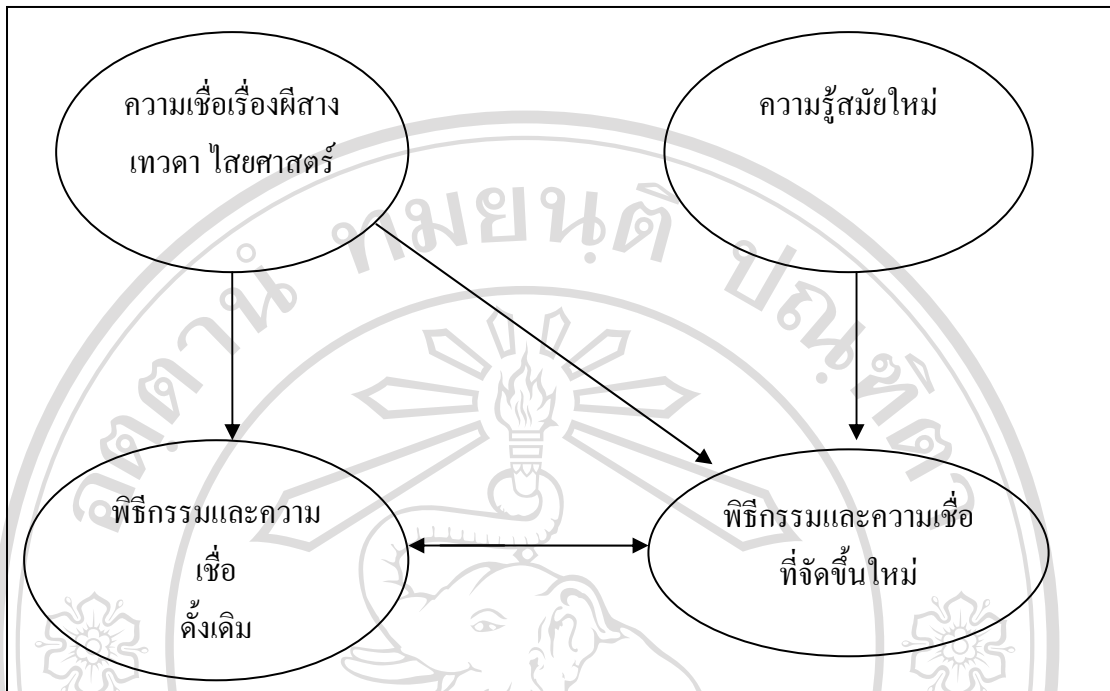
2. ชุดความรู้ที่สอง ได้แก่ ความรู้ที่เป็นการเรียนรู้ใหม่

จากระยะเวลาที่ผ่านมาชุมชนได้มีการเรียนรู้ในเรื่องราวต่างๆ จากภายนอก และภายในชุมชน ความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ที่เพิ่มมากขึ้นจึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางในการเรียนรู้ด้านต่างๆ เช่น ความรู้ในเชิงวิทยาศาสตร์ ที่เข้ามาแทนที่ความเชื่อทางไสยศาสตร์ของชุมชน รวมถึงความรู้ที่มาจากการศึกษาในโรงเรียนของเยาวชนในชุมชน ที่เป็นความรู้สมัยใหม่ เป็นต้น ความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ดังกล่าว จึงถูกนำมาใช้ในพิธีกรรม ผ่านการจัดกิจกรรมต่างๆ เช่น การจัดประกวดวาดภาพป่าชุมชนที่ฉันรัก เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมเยาวชนในการรักษาป่า กิจกรรมการแต่งกลอนแปดเกี่ยวกับการรักษาป่า เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวสามารถทำให้เยาวชนของชุมชน ได้มีส่วนร่วมของพิธีกรรมที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม ที่มีการสอดแทรกการปลูกจิตสำนึกของเยาวชนอีกประการหนึ่ง รวมถึงเยาวชน ได้มีการเรียนรู้ และทำความเข้าใจป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็กผ่านพิธีกรรมการเลี้ยงฝิขุนน้ำได้เช่นกัน กิจกรรมที่สำคัญต่อมาคือ การจัดนิทรรศการเกี่ยวกับป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก ในพิธีกรรมการเลี้ยงฝิขุนน้ำ ซึ่งมีเนื้อหาของการจัดการป่าชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนอย่างยั่งยืน แนวคิดของชุมชนในการจัดการป่า ซึ่งสามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ทั้งคนภายในชุมชน และภายนอกชุมชนได้

จากการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในด้านความรู้ในการจัดการป่าชุมชน จะเห็นได้ว่า ความรู้ที่ปรากฏในพิธีกรรมการเลี้ยงฝิขุนน้ำที่จัดขึ้นมาใหม่นั้น ประกอบด้วยความรู้ 2 ชุด ความรู้ผสมผสานในพิธีกรรม พิธีกรรมการเลี้ยงฝิขุนน้ำที่จัดขึ้นมาใหม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมกิจกรรมต่างๆ ที่สามารถให้ความรู้ และเข้าถึงกับคนในชุมชน ได้ทุกกลุ่ม ทั้งกลุ่มของเยาวชน จนถึงผู้อาวุโสในชุมชน ซึ่งเป็นการมองถึงสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นใน

ชุมชน และนำมาปรับใช้กับพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม ได้อย่างสอดคล้องกัน ดังที่ ปาริชาติ วลัยเสถียร (2549) ได้กล่าวถึงการจัดการความรู้ชุมชนว่า มีส่วนสำคัญในการฟื้นฟู ภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิม กล่าวคือ การฟื้นฟู ภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิม ทำให้รู้ชัดเจน และสื่อสารได้ กว้างขวางมากขึ้นว่า ตนเองและชุมชนมีความรู้อะไรบ้าง ความรู้นั้นมีที่มาจากอย่างไร ใช้ประโยชน์ได้ อย่างไร ควรปรับปรุงแก้ไขให้สอดคล้องกับเงื่อนไขต่างๆ ได้อย่างไร ซึ่งการจัดการความรู้ดังกล่าว ได้มีส่วนสำคัญในการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนบ้านตลาด ชีเหล็ก

จากสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของหมู่บ้านตลาดชีเหล็กจึงทำให้พิธีกรรมและความ เชื่อถูกปรับใช้ในลักษณะของความรู้ที่มีความทันสมัย หรือความรู้ที่ใหม่ เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของ พิธีกรรมและความเชื่อ ดังที่นายสมบุญ ไร่ยันโต ผู้ใหญ่บ้านบ้านตลาดชีเหล็ก ได้กล่าวถึงสภาพ การเปลี่ยนแปลงของบ้านตลาดชีเหล็กว่า “ตอนนี้คนในหมู่บ้านส่วนใหญ่ออกไปทำงานข้างนอก กันเป็นส่วนใหญ่ ไปทำงานที่โรงโม่หินบ้าง ที่หน่วยงานรัฐในอำเภอบ้าง รับจ้างข้างนอกบ้าง ความ เชื่อของคนในหมู่บ้านก็น้อยลงไป เพราะเดี๋ยวนี้คนเค้าไม่ค่อยจะเอาเรื่องผีสางเทวดากันแล้ว” จาก การสัมภาษณ์ดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า หมู่บ้านตลาดชีเหล็กได้มีความเสื่อมคลายในเรื่องความเชื่อ ของชุมชนไป เนื่องจากการได้รับอิทธิพลจากความรู้ที่แต่ละคนได้เรียนรู้เข้ามาใหม่ จาก ประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน ดังที่ วิจารณ์ พานิช (2546) ได้กล่าวถึงความรู้ใหม่ที่เข้ามาแทนที่ ความรู้เดิมว่า ความรู้ (Knowledge) เป็นผลลัพธ์ของการเรียนรู้ โดยการเรียนรู้เป็นกระบวนการ ที่มีความต่อเนื่อง มีการงอกเงยและเปลี่ยนแปลงได้ทั้งด้านบวกและด้านลบ นั่นคือคนที่รู้แล้วอาจ ลดทอน จางลงหรือรู้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนถึงกับสามารถลบล้างความรู้เดิมหรือเปลี่ยนเป็นความรู้ชุด ใหม่ จากปัญหาของชุมชนดังกล่าวทำให้ชุมชนบ้านตลาดชีเหล็กได้มีการปรับใช้พิธีกรรมและ ความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน โดยมีการสอดแทรกความรู้ใหม่ๆ ให้เข้ากับการ เปลี่ยนแปลงในเรื่องของความรู้ในปัจจุบัน เพื่อให้เกิดความน่าสนใจในการเรียนรู้ของคนภายใน ชุมชนมากขึ้น ซึ่งสามารถสรุปได้ เป็นแบบจำลองได้ ดังภาพ 22

ภาพ 22 แบบจำลองการผสมผสานระหว่างความรู้เดิมกับความรู้สมัยใหม่ของพิธีกรรม

2. การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในด้านรูปแบบของพิธีกรรม

พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่นั้น นอกจากจะมีกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นความรู้เพิ่มเติมที่แตกต่างจากพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำจากต้นตุนเดิมแล้วนั้น สิ่งหนึ่งที่แตกต่างกันคือรูปแบบของพิธีกรรม กล่าวคือ พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำจากต้นตุนเดิมนั้น จะมีรูปแบบที่แตกต่างกับพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่ ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่หนึ่ง ผู้เข้าร่วมในพิธีกรรม โดยจะเห็นได้ว่าผู้ที่เข้าร่วมพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำจากต้นตุนเดิมนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน หรือเป็นกลุ่มคนที่อยู่ในชุมชนเป็นหลัก เช่น พิธีเลี้ยงผีตะตุ ซึ่งผู้ที่เข้าร่วมก็จะเป็นผู้ที่ปลูกพืชไร่ หรือใช้น้ำ ไร่ที่ดินร่วมกัน หรือกรรมกรเลี้ยงผีขุนน้ำจากต้นตุนเดิมนั้น จะมีการรวบรวมเงินโดยเรียไรจากเจ้าของที่นาที่สวน จำนวนไร่ละ 1 บาท ซึ่งผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่ทำไร่ เป็นต้น จากการสัมภาษณ์พ่อหนาน ศรีมุด เพชรบุญ ได้กล่าวถึงการจัดพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในอดีตว่า “เมื่อก่อนพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชน จะทำกันในครอบครัว ต่างคนต่างทำข้าวของต่างๆ ที่ใช้ก็จะเตรียมกันมาเอง ทุกบ้านก็จะทำตามรูปแบบของตัวเอง” ซึ่งจากการศึกษาพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่ จะเห็นว่า ผู้เข้าร่วมในพิธีกรรมจะมีหลายกลุ่ม ดังเช่นข้อมูลการเลี้ยงผีขุนน้ำในปี พ.ศ. 2552 ผู้ที่เข้าร่วมในพิธีกรรม ประกอบไปด้วย หน่วยงานของรัฐ เช่น นายอำเภอคอยสะเก็ด ข้าราชการในอำเภอคอยสะเก็ด เจ้าหน้าที่จากศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 และศูนย์ศึกษาการ

พัฒนาช่วยเหลือใคร่ตามพระราชดำริ รวมถึงบุคคลที่เกี่ยวข้องในชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านบ้านตลาดจี้เหล็ก คณะกรรมการหมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก คนในชุมชน คณะสงฆ์ คนในชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก และบุคคลภายนอกเข้ามาศึกษาคุณงานด้านป่าชุมชนหลายคณะ เช่น ผู้เข้ารับ การอบรมโครงการพัฒนาป่าชุมชน ผู้นำชุมชนและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลของอำเภอ พริ้ว จังหวัดเชียงใหม่, เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น จากข้อมูลผู้เข้าร่วมพิธี กรรมการเลี้ยงฝืนน้ำในปี พ.ศ. 2552 จะเห็นได้ว่ามีความหลากหลายของผู้เข้าร่วมพิธีกรรมมากขึ้น ความแตกต่างที่เด่นชัดจากการศึกษาพิธีกรรมการเลี้ยงฝืนน้ำที่จัดขึ้นใหม่ คือการเข้ามา มีบทบาทของภาครัฐมากขึ้น สังเกตได้จาก ผู้ที่เป็นประธานในการเปิดงาน ได้แก่ นายอำเภอคอย สะเก็ด รวมถึงหน่วยงานภาครัฐต่างๆ ที่เข้าร่วมในพิธีกรรม แสดงให้เห็นถึงความร่วมมือกัน ระหว่างรัฐกับชุมชนในการจัดการป่าชุมชนได้เป็นอย่างดี

ภาพ 23 การเข้าร่วมพิธีกรรมของหน่วยงานภาครัฐต่างๆ

นอกจากนั้น พิธีกรรมการเลี้ยงฝืนน้ำที่จัดขึ้นใหม่นี้ ยังสามารถเป็นแหล่งศึกษาคุณงานให้ ความรู้แก่บุคคลภายนอก เพื่อเป็นการเรียนรู้การสร้างแบบแผนการจัดการป่าชุมชนได้อีกด้วย

จากการสัมภาษณ์กรรมการป่าชุมชน ได้กล่าวถึงพิธีกรรมการเลี้ยงฝืนน้ำที่จัดขึ้นใหม่ว่า “พิธีกรรมการเลี้ยงฝืนน้ำที่จัดขึ้นใหม่นั้น ได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆ เป็นอย่างดี ทั้ง หน่วยงานภาครัฐต่างๆ และหน่วยงานบริหารต่างๆ ซึ่งทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อมั่นในการจัดการป่า ชุมชนมากขึ้น รวมถึงความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างชุมชนกับเจ้าหน้าที่” ในส่วนนี้จึงแสดงให้เห็นถึง

การยกระดับพิธีกรรมท้องถิ่นให้มีความเป็นสากลมากขึ้น มีการรับรู้ และยอมรับจากหน่วยงาน ภาครัฐต่างๆ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ดังที่สมร สังฆะสร (2545) ได้กล่าวถึงพิธีกรรมและความเชื่อว่าจะทำหน้าที่เชื่อมโยงใจคนในชุมชน คนใน สังคม ให้มาร่วมมือกันดูแลจัดการทรัพยากรแล้ว อีกด้านหนึ่งพิธีกรรม ยังเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ กับกระแสการพัฒนาใหม่ๆ ที่เข้ามาสู่ชุมชนได้อย่างน่าสนใจ ไม่ว่าจะเป็นกรณีที่บ้านเลี้ยงผีขุน น้ำ เพื่อต่อสู้กับการสัมปทานไม้ การสร้างอ่างเก็บน้ำ เป็นต้น ขณะเดียวกันก็ต่อสู้กับแนวทางการ จัดการป่าตามแนวทางตะวันตกแบบกรมป่าไม้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการจัดการไฟป่า การฟื้นฟู ธรรมชาติโดยไม่ต้องปลูกป่า เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงรูปแบบดังกล่าวจึงเป็นการแสดงศักยภาพ ของชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กในการจัดการป่าชุมชน โดยแสดงให้เห็นบุคคลภายนอกได้รับทราบ

ส่วนที่สอง ส่วนประกอบของพิธีกรรม จากการศึกษาพบว่า ความแตกต่างของพิธีกรรมการ เลี้ยงผีขุนน้ำจากต้นตุนเดิม กับพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่ มีความแตกต่างกันใน ส่วนประกอบที่ใช้ในพิธีกรรม กล่าวคือ วัตถุประสงค์ การจัดสถานที่ ของเช่นไหว้ ส่วนประกอบ เหล่านี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงไป จากการศึกษาพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำจากต้นตุนเดิม พบว่า การจัด พิธีกรรมนั้นจัดบริเวณฝายน้ำล้นของหมู่บ้าน ซึ่งปัจจุบันเป็นฝายคอนกรีต โดยสถานที่จัดงานจะ เป็นศาลเจ้าที่ทำด้วยไม้ ส่วนของเช่นไหว้นั้นจะมี รั้วที่ยังมีชีวิตอยู่นำมาประกอบพิธี รวมถึงเหล่า การจัดงานมีลักษณะที่เรียบง่าย ชาวบ้านก็จะรวมตัวกันทำพิธีโดยมีผู้อาวุโสของชุมชนเป็นผู้จัดการ พิธีกรรม ในพิธีกรรมจะมีการฆ่าวัว เพื่อเป็นการเช่นไหว้ผีขุนน้ำ ซึ่งการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่ นั้น จะมีความแตกต่างกันออกไป พิธีกรรมจัดบริเวณริมอ่างห้วยก้า มีการกางเต็นท์ จัดสถานที่อย่าง เป็นระเบียบ แบ่งเป็นบริเวณจัดนิทรรศการ และจัดกิจกรรม บริเวณจัดพิธีกรรมมีการตั้ง โต๊ะบูชาที่ สวยงาม มีพานดอกไม้ ธูปเทียน สถานที่ทำพิธีมีการจัดเก้าอี้นั่งอย่างเป็นทางการ รวมถึงของเช่น ไหว้ ก็มีการเปลี่ยนแปลงจากการใช้วัวที่มีชีวิต เป็นการใช้วัวหันแทน

ภาพ 24 โต๊ะที่ใช้ในพิธีกรรมถูกจัดแต่งอย่างสวยงาม

ภาพ 25 สถานที่ประกอบพิธีมีการจัดอย่างเป็นทางการ

ภาพ 26 ของเซ่นไหว้ใช้วัวหันแทนวัวที่มีชีวิต

ภาพ 27 รูปแบบพิธีกรรมที่เน้นความสวยงามจรรโลงใจ

รูปแบบในการดำเนินการพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่ มีการจัดรูปแบบที่มีความสวยงาม และจรรโลงใจแก่ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม เช่น การบรรเลงเพลง การแสดงดนตรี การขับขอ เพื่อให้บรรยากาศในงานครึกครื้นมากขึ้น รวมถึงการแสดงการฟ้อนรำ ในบางช่วงของพิธีกรรม

จากการศึกษาพบว่า ส่วนประกอบของพิธีกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว สามารถช่วยให้พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับผีสาว เทวดา ซึ่งมีความลึกลับน่ากลัว เปลี่ยนแปลงเป็นพิธีกรรมที่สอดคล้องกับกิจกรรมต่างๆ รวมถึงการใช้ความเป็นพุทธศาสนาเข้ามาในกระบวนการดำเนินพิธีกรรม เช่น การสวดมนต์ การบวชป่า เป็นต้น รวมถึงบรรยากาศที่เปลี่ยนแปลงให้เกิดความจรรโลงใจแก่ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม วัตถุประสงค์ต่างๆ ก็ถูกเปลี่ยนแปลง เพื่อลดความน่ากลัว และความรุนแรง เช่น การใช้วัวหั้น แทนการใช้วัวที่มีชีวิต เพื่อให้พิธีกรรมดูเป็นสากลที่มีความน่าเชื่อถือ และสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในปัจจุบัน

จากผลการศึกษาจะเห็นได้ว่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบในการจัดพิธีกรรมและความเชื่อ โดยเน้นให้มีความสวยงามของสถานที่ และบรรยากาศที่รื่นรมย์ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการทำให้พิธีกรรมดูไม่น่ากลัว มีความเป็นสากล ทุกคนสามารถเข้าร่วมพิธีกรรมได้ เป็นส่วนที่ดึงดูดให้คนเข้าร่วมพิธีกรรม ความเชื่อที่จัดขึ้น จากการสัมภาษณ์ในเรื่องของสาเหตุของการเข้าร่วมพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่ โดยได้สัมภาษณ์ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่ ซึ่งเป็นคนในชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำนั้นดูน่าสนใจดี มีกิจกรรมหลายอย่าง ตอนแรกเคยคิดว่าพิธีกรรมจะดูน่ากลัว ในช่วงนี้พิธีกรรมนั้นดูน่าสนใจมาก” จะเห็นได้ว่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กมีการปรับเปลี่ยนใหม่ ตามสภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ไม่ได้มีความน่ากลัวเหมือนพิธีกรรมสมัยดั้งเดิม ดังที่ ฐาปณี เรียบเรียง (2549) ได้กล่าวถึงรูปแบบของพิธีกรรมและความเชื่อ ว่า พิธีกรรม หมายถึง พฤติกรรมที่มนุษย์ พึ่งปฏิบัติอันล้วนแต่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันทั่วไป และอ้างถึงความเชื่อเก่าแก่ของชาวบ้านในชนบท ทั้งยังบ่งบอกถึงวัฒนธรรมของบุคคลผู้อยู่ในสังคมนั้นๆ พิธีกรรมนั้นมักมีการพัฒนารูปแบบอยู่เรื่อยๆ เพื่อให้สอดคล้องกับผู้คนในแต่ละท้องถิ่น โดยมักจะผสมผสานระหว่างพิธีที่มีอยู่เดิมกับของใหม่ซึ่งเข้ามามีบทบาท

ค) การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนจากองค์ประกอบทั้งองค์กรภายใน และองค์กรภายนอกของชุมชน

พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่ส่วนหนึ่งที่ประสบความสำเร็จได้นั้น เนื่องจากการร่วมมือกันทั้งปัจจัยภายใน ซึ่งเป็นในส่วนของชุมชนเอง และปัจจัยภายนอกที่เป็นการเข้ามาสนับสนุนขององค์กรภายนอก ซึ่งถือได้ว่าเป็นความแตกต่างอย่างหนึ่งจากที่ชุมชนมีการจัดการดำเนินการพิธีกรรมของตนเอง

ในส่วนของปัจจัยภายในนั้น ชุมชนได้มีการจัดตั้งองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน เช่น กรรมการป่าชุมชน ผู้อาวุโสในชุมชน แกนนำหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งมีหน้าที่ในการดูแลจัดการป่า

ชุมชนในหมู่บ้านตลาดจี่เหล็ก โดยองค์กรภายในชุมชน เป็นองค์ประกอบสำคัญในกระบวนการคิดและการเรียนรู้ จนเกิดการหารูปแบบในการฟื้นฟูพิธีกรรมและความเชื่อในการจัดการป่าชุมชนของตนเองขึ้นมาใหม่ โดยการจัดพิธีกรรมที่เกิดขึ้นมาใหม่นั้น ได้มีความร่วมมือกันระหว่างคนในชุมชนในทุกส่วน ทั้งคณะกรรมการป่าชุมชน ผู้อาวุโสภายในชุมชนที่เป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาความรู้ แก่นนำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน พระสงฆ์ รวมถึงเยาวชนในหมู่บ้านตลาดจี่เหล็ก ที่ช่วยกันระดมปัญญา ในการคิดหาแนวทางในการจัดการป่าชุมชนให้เกิดขึ้น

ส่วนปัจจัยภายนอกที่ถือว่ามีความสำคัญอีกประการหนึ่ง ได้แก่ องค์กรภายนอกที่ได้เข้ามาสนับสนุนในการดำเนินการพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชน ซึ่งมีองค์กรของรัฐที่ทำมาบิณฑบาตมีอยู่ 2 หน่วยงาน ได้แก่

1. ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1
2. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

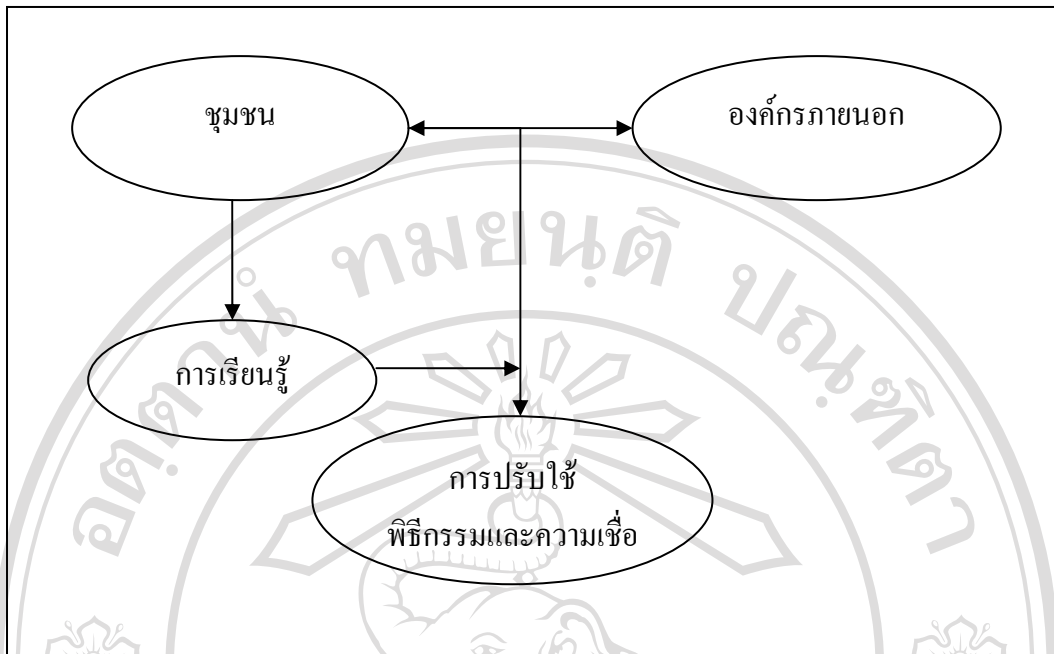
ในส่วนของศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 ได้มีส่วนในการสนับสนุนชุมชนบ้านตลาดจี่เหล็กมาโดยตลอด จากข้อมูลพบว่า ความรู้ หรือแนวคิดในการจัดการป่าชุมชนที่มีการส่งเสริมจากศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 ได้แก่ การศึกษาดูงานป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว การจัดทำปฏิทินของป่าเพื่อเป็นความรู้ในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน รวมถึงการให้ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ผ่านการรณรงค์ให้รักษาป่าต้นน้ำ โดยที่อาศัยความรู้ในการจัดการจากการอบรมดูงานในช่วงปี พ.ศ. 2545 – ปี พ.ศ. 2547 มีการศึกษาวิเคราะห์และวางแผนการพัฒนางค์กรจัดการป่าชุมชนและเรียนรู้ผ่านการฝึกอบรมตามลำดับขั้นตอน โดยการคิด ปฏิบัติ วิเคราะห์ แก้ไขแล้วเริ่มต้นใหม่ โดยเรียนรู้จากประสบการณ์ในอดีตที่ผ่านมาอย่างเป็นกระบวนการ ดังที่ วิจารณ์ พานิช (2546) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ว่าคือ กระบวนการทางความคิดและการกระทำที่ทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ในเนื้อหาสาระของความรู้ และการปฏิบัติที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความคิดและพฤติกรรม ซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากประสบการณ์ที่บุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือจากการฝึกหัด รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงปริมาณความรู้ของบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับการนิเทศ การวิเคราะห์ และการแก้ปัญหา โดยการเรียนรู้ในเรื่องใดๆ คือ ความเข้าใจถึงความสัมพันธ์และการเชื่อมโยงกับสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้นๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การกระทำที่มีกระบวนการทางความคิดความรู้ เข้ามาเกี่ยวข้องพร้อมกับการปฏิบัติเพื่อให้เกิดข้อสรุปและมีเป้าหมายในการเรียนรู้

เมื่อชุมชนได้รับความรู้ที่ได้จึงได้เกิดกระบวนการในการจัดการความรู้ โดยเริ่มมีการนำภูมิปัญญาดั้งเดิม เช่น การเลี้ยงฝิขุนน้ำ มาปรับใช้ให้เข้ากับความรู้ที่เป็นสมัยใหม่ เช่น ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ แนวคิดในการจัดการป่าชุมชนมาผสมผสานออกมาเป็นรูปแบบของพิธีกรรมและความเชื่อขึ้นมาใหม่ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงทางด้านความรู้ชุมชนจึงถึงว่าได้รับการสนับสนุนส่วน

หนึ่งจากศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 ซึ่งเป็นแรงผลักดันที่สำคัญให้เกิดกระบวนการคิดของชุมชนเห็นได้จากการสัมมนาแผนการป่าชุมชนในเรื่องของการดูงานจากป่าชุมชนพื้นที่อื่นที่ได้กล่าวว่า “พอไปดูงานกลับมา หรือการเรียนรู้กันเองในชุมชนตามวิธีการต่างๆ ทำให้ชาวบ้านมีมุมมองในการจัดการป่าชุมชนมากขึ้น มีแนวทางในการจัดการที่ดี รับรู้เรื่องภายนอกมากขึ้นกว่าเดิมหนึ่งก็สามารถที่จะนำมาประยุกต์ใช้ได้” ตรงกับที่ วิจิรัตน์ พานิช (2546) กล่าวถึงการเรียนรู้ว่าการจัดการการเรียนรู้เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล สถาบันสังคม เศรษฐกิจและการเมือง โดยเฉพาะครอบครัวและชุมชน โดยให้ระบบการจัดการการเรียนรู้และความรู้ที่มีอยู่จริงในแต่ละสังคมและที่ได้จากภายนอกผ่านสื่อหลากหลายนั้น เป็นไปตามความต้องการของบุคคล ชุมชน องค์กรชุมชนหรือองค์กรในระดับหน่วยงาน และเมื่อขยายตัวเป็นถึงระดับตำบล อำเภอ จังหวัด ภูมิภาค ระดับชาติและข้ามชาติขึ้น ความรู้ที่เรียนรู้และแลกเปลี่ยนกันก็เพิ่มสถานภาพสู่ความเป็นสากลมาก

ในส่วนของคุณศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริก็เป็นอีกหน่วยงานหนึ่งที่เข้ามามีบทบาทต่อชุมชน ซึ่งหน่วยงานนี้ส่วนใหญ่จะเป็นองค์กรสนับสนุนในระดับอำเภอ แต่อย่างไรก็ดีส่วนหนึ่งก็มีความสัมพันธ์กับชุมชนตลาดจี้เหล็ก เช่น การจัดตั้งกลุ่มลำน้ำแม่กวงซึ่งเป็นกลุ่มในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติกลุ่มหนึ่งก็ได้มีการเข้าร่วมของคนในชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก เพื่อเป็นการเรียนรู้ความสำคัญของการจัดการทรัพยากร และนำมาปรับใช้ในชุมชนของตนเอง จึงถือได้ว่าศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริถือเป็นอีกหน่วยงานหนึ่งที่มีความสำคัญในการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อนำไปดำเนินการจัดการทรัพยากรในรูปแบบต่างๆ ต่อไป

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่าการประสบความสำเร็จในการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กดังกล่าว เป็นผลมาจากการรวมกลุ่มของชุมชนเอง และการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกที่ทำงานร่วมกันจนเกิดพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำขึ้นมาใหม่ซึ่งสามารถสรุปเป็นแบบจำลองได้ ดังภาพ 28

ภาพ 28 แบบจำลององค์ประกอบของความสำเร็จในการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชน

จากการสัมภาษณ์กรรมการป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็กกล่าวถึงประเด็นดังกล่าวว่า “ชาวบ้านตลาดขี้เหล็กได้มีความสนใจในเรื่องการจัดการป่าชุมชนมากขึ้น มีการรวมกลุ่มกันเพื่อหาแนวทางในการจัดการป่าชุมชน โดยส่วนสำคัญส่วนหนึ่งมาจากการสนับสนุนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่างๆ” ดังที่ ปาริชาติ วัลย์เสถียร (2549) ได้กล่าวถึงความเป็นนวัตกรรม ซึ่งหมายถึงพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่ว่ามีลักษณะเป็นรูปแบบการทำงานร่วมกันระหว่างคนใน และคนนอกชุมชน เช่น นักพัฒนา นักวิชาการ หรือหน่วยงานภาครัฐกับชาวบ้าน โดยมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกัน

ง) การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในด้านบทบาท และหน้าที่ของพิธีกรรม ความเชื่อ

ในส่วนนี้จะกล่าวถึง บทบาท และหน้าที่ของพิธีกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือ ในพิธีกรรม ความเชื่อดั้งเดิมของหมู่บ้านตลาดขี้เหล็ก ส่วนใหญ่พิธีกรรมและความเชื่อจะทำหน้าที่ในการเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจให้แก่ผู้ทำพิธีกรรม เช่น การเลี้ยงผีไร่ ที่เป็นพิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับผีเจ้าที่ชาวบ้านเชิญเข้ามาดูแลข้าวในไร่ในช่วงที่ปลูกข้าวในนา เป็นต้น จะเห็นว่าพิธีกรรมและความเชื่อดั้งเดิมนั้นจะผูกติดอยู่กับความเชื่อในเรื่องผีบางเทวดาที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวของชุมชน หรือเป็นกลไกในการใช้ทรัพยากรป่าชุมชนดังเช่น ความเชื่อของชุมชนในเรื่องของเทวดาที่เฝ้าป่าต้นน้ำ อันเป็นความเชื่อที่ไม่ให้มีใครเข้าไปบุกรุกพื้นที่ป่าซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นต้น

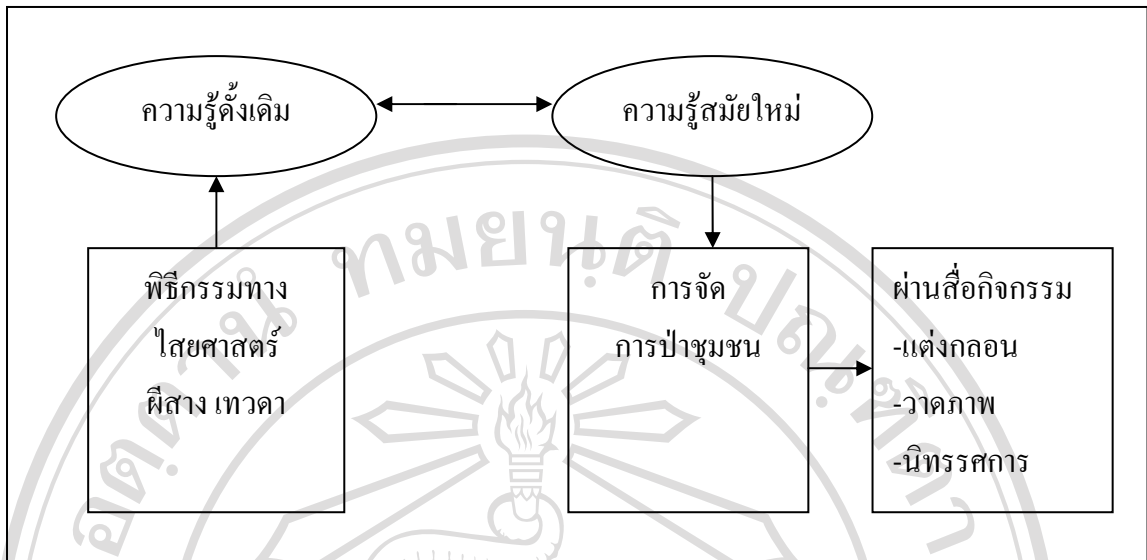
จากการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนหมู่บ้านตลาดจี่เหล็ก (ปี พ.ศ. 2547 – ปี พ.ศ. 2552) ดังที่ได้กล่าวไว้ในข้อมูลข้างต้นจะเห็นว่า มีการปรับเปลี่ยนในด้านต่างๆ จากพิธีกรรมและความเชื่อดั้งเดิม จากการศึกษาคพบว่า พิธีกรรมและความเชื่อไม่ได้ปรับเปลี่ยนเฉพาะในส่วนของการจัดพิธีกรรมและความเชื่อเท่านั้น แต่บทบาท หน้าที่ของพิธีกรรมและความเชื่อดังกล่าวได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพทางสังคมของชุมชน เพื่อทำหน้าที่ในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

จากสภาพทางสังคมของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปในเรื่องของทำให้ความรู้ซึ่งในปัจจุบันเป็นสถาบันการศึกษารูปแบบใหม่ เช่น โรงเรียนบ้านตลาดจี่เหล็ก ก็เป็นสถาบันศึกษายาวชุนอย่างหนึ่งที่แตกต่างไปจากเดิม พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่จึงได้มีการผสมผสานสอดแทรกความรู้ที่มีอยู่ในปัจจุบันเข้าไปในการดำเนินการพิธีกรรมด้วย เช่น การวาดภาพ การแต่งกลอน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่สามารถเรียนรู้ได้ภายในโรงเรียน เพื่อให้เกิดความสนใจของเยาวชนในการเข้าร่วมพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชน รวมถึงการจัดนิทรรศการเกี่ยวกับป่าชุมชน ซึ่งมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการจัดการป่าชุมชนสอดแทรกเข้าไปด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพิธีกรรมและความเชื่อที่จัดขึ้นใหม่ที่ไม่ได้เน้นที่ความเชื่อเรื่องผีสาวยเทวดาเพียงอย่างเดียว แต่ยังเน้นความรู้ที่สามารถเป็นประโยชน์แก่บุคคลทั่วไปได้อีกด้วย จากการสอบถามผู้เข้าร่วมพิธีกรรมได้แสดงให้เห็นถึงประเด็นการวิเคราะห์ดังกล่าว โดยผู้เข้าร่วมพิธีกรรม กล่าวว่า เข้าร่วมพิธีกรรมเพราะพิธีกรรมที่จัดขึ้นมีความน่าสนใจ มีกิจกรรมเพิ่มเติม รวมถึงการสอบถามผู้ใหญ่บ้านสมบูรณ์ ไทยันโต ได้กล่าวถึงการเข้าร่วมพิธีกรรมและความเชื่อของเยาวชนที่ให้ความสนใจมากขึ้น นำไปสู่การจัดกิจกรรมอื่นๆ ตามมา เช่น กิจกรรมการสร้างแนวกันไฟในวันเสาร์ อาทิตย์ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมของเยาวชนในการจัดการป่าชุมชนได้เป็นอย่างดี

ส่วนต่อมาจะเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบของพิธีกรรมและความเชื่อจากเดิมที่มีการใช้สถานที่ อุปกรณ์ต่างๆ ของเช่นไหว้ที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งในพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำในปัจจุบันนั้น ใช้การตกแต่งสถานที่ที่สวยงาม การใช้เครื่องเช่นไหว้ที่ดูไม่น่ากลัว รวมถึงการสร้างบรรยากาศที่สวยงาม เช่น การรำ การเล่นดนตรีพื้นเมือง จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่ มีความสวยงาม น่าดูมากขึ้น สามารถดึงดูดผู้คนให้เข้าร่วมพิธีกรรมได้มากขึ้น ตามข้อมูลจากการสอบถามนายศักดิ์ มณีวงศ์ หัวหน้าศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 ได้ให้ข้อมูลว่าผู้คนที่เข้าร่วมพิธีกรรมซึ่งมีเป็นจำนวนมาก ทั้งจากคนภายในชุมชนและคนที่อยู่ชุมชนใกล้เคียงซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของพิธีกรรมที่ได้จัดขึ้นนั่นเอง

จากข้อมูลดังกล่าวสามารถสรุปบทบาทหน้าที่ของการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อได้ 3 ประเด็นดังนี้

1. การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนในบทบาท และหน้าที่ในด้านของการเรียนรู้ เป็นความรู้สมัยใหม่ ในการปลูกฝังจิตสำนึกของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน กล่าวคือ ดึงข้อมูลข้างต้นได้กล่าวถึงชุมชนหมู่บ้านตลาดจี่เหล็กที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านความรู้ ซึ่งทำให้ชุมชนมีการเลือนหายของความเชื่อดั้งเดิม พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่จึงมีการปรับเปลี่ยนให้มีการผสมผสานองค์ความรู้สมัยใหม่เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมด้วย เช่น กิจกรรม และนิทรรศการต่างๆ จากการสัมภาษณ์เยาวชนในชุมชนที่เข้าร่วมพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่ ได้กล่าวว่า “ปกติไม่เคยรู้เรื่องเกี่ยวกับพิธีกรรมนี้เลย พอเข้าร่วมก็ได้เจอเพื่อนๆ ก็สนุกดี มีกิจกรรมหลายอย่าง ก็อยากให้อัดพิธีกรรมต่อไป” จากข้อมูลการสัมภาษณ์จะเห็นได้ว่าการมีความรู้สมัยใหม่ทำให้เกิดการปลูกฝังเรื่องการจัดการป่าชุมชนแก่เยาวชน จากที่เยาวชนในหมู่บ้านไม่มีความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมและความเชื่อดั้งเดิมเลย ก็สามารถเรียนรู้ได้อย่างเต็มที่ นำไปสู่การปลูกจิตสำนึก และการถ่ายทอดพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนต่อไป ดังที่ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2549) กล่าวถึงการเรียนรู้ในปัจจุบันว่า กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลง ในเรื่องการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ต่อธรรมชาติและชีวิต กล่าวคือ ในยุคสมัยนี้ รัฐได้สร้างกระบวนทัศน์ที่เปลี่ยนทัศนคติในการมองธรรมชาติและชีวิตของบุคคล และสังคมไปจากชุมชนสมัยเดิมอย่างสิ้นเชิง จากอิทธิพลของกระบวนทัศน์ ความรู้ ทัศนคติ ค่านิยม ฯลฯ ที่สืบเนื่องมาจากการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ในยุโรป ซึ่งทำให้ชีวิต สังคม ธรรมชาติ โลก จักรวาล เป็นที่เข้าใจว่าสามารถที่จะเข้าถึง ทำนายการเปลี่ยนแปลง และควบคุมความเป็นไปได้อย่างถูกต้อง และแม่นยำด้วยการคำนวณทางคณิตศาสตร์ ทำให้วิทยาศาสตร์เข้ามามีอิทธิพลแทนที่ศาสนาในการสร้างคำอธิบายชุดใหม่ในเรื่องของชีวิตสังคม ดังนั้นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนให้มีความรู้ใหม่เข้ามาช่วยในการเรียนรู้ และการถ่ายทอดความรู้ ดังเช่น การปรับใช้ความรู้ใหม่มาใช้ในพิธีกรรมและความเชื่อในการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านตลาดจี่เหล็ก ซึ่งสามารถสรุปเป็นแบบจำลองได้ ดังภาพ 29

ภาพ 29 แบบจำลองการปลูกฝังจิตสำนึกในการจัดการป่าชุมชน

2. การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนในด้านบทบาท และหน้าที่ของการสร้างความเป็นชุมชน ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กล่าวคือ พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่นั้นได้มีการปรับใช้พิธีกรรม โดยสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยมีการใช้ทั้งความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีสง เทวดา รวมถึงความรู้ และกิจกรรมสมัยใหม่ ซึ่งพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่นั้น มีบทบาทหน้าที่ในการดึงความสนใจคนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน จากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นทำให้คนในชุมชนส่วนใหญ่ไม่ได้ทำงานในภาคการเกษตร แต่ไปทำงานในโรงโม่หิน หรือศูนย์ราชการต่างๆ แทนจึงทำให้คนในชุมชนนั้นห่างไกลจากการดูแลรักษาป่าชุมชน พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นจึงเป็นการรวมความเป็นชุมชนให้เกิดขึ้นอีกครั้ง โดยมีการปรับพิธีกรรมใหม่ให้มีความน่าสนใจ พร้อมทั้งปลูกฝังการจัดการป่าชุมชนพร้อมกันไปด้วย จากการสัมภาษณ์คนในชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก ได้กล่าวถึงในประเด็นนี้ว่า “หลังจากที่หมู่บ้านมีการจัดพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ ก็เจอคนในหมู่บ้านมากขึ้น บางคนที่ไม่ค่อยเจอกันก็มาเจอกันที่นี่ ความสัมพันธ์ในชุมชนนั้นก็ดีขึ้น จากที่ไม่ค่อยได้ทำกิจกรรมอะไรในชุมชนก็เริ่มได้ทำมากขึ้น อย่างการสร้างแนวกันไฟก็ได้ไปทำกับชุมชนข้าง” ดังที่ สมร สังฆะสร (2545) ได้กล่าวถึง พิธีกรรม กับความเป็นชุมชนว่า พิธีกรรม ความเชื่อเกิดจากการสั่งสมมายาวนาน ทั้งที่ถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ และประยุกต์ขึ้นมาใหม่ในช่วงวิกฤตทรัพยากร ล้วนมีเป้าหมายเพื่อทำให้ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรต่อไปได้อย่างยั่งยืน เป็นเสมือนเครื่องมือจูงใจให้คนในชุมชนมาร่วมมือกันจัดการดูแลรักษาทรัพยากรนั่นเอง

3. การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนในบทบาท และหน้าที่ในด้านของการปรับความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน กับเจ้าหน้าที่รัฐ และบุคคลภายนอก กล่าวคือ พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่ได้มีการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ ของภาครัฐ เช่น ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชน ยังเป็นการปรับความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน กับเจ้าหน้าที่รัฐซึ่งไม่ได้มีความขัดแย้งกันในเรื่องการใช้ทรัพยากรป่าชุมชนแต่อย่างใด นำไปสู่การจัดการป่าชุมชน โดยชุมชนเอง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนของชุมชน ดังที่ สมร สังฆะสร (2545) ได้กล่าวถึงหน้าที่ของพิธีกรรม ความเชื่อว่ามีหน้าที่ในการเชื่อมโยงกลุ่มพลังต่างๆ ในสังคม เพิ่มขึ้นมาด้วย ดังเช่น กรณีของเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ ได้นำหลักพุทธศาสนามาประยุกต์ กับความเชื่อดั้งเดิมของแต่ละชาติพันธุ์ จัดกิจกรรมโครงการบวชป่า 50 ล้านต้น กิจกรรมดังกล่าว สามารถเชื่อมโยงกลุ่มพลังต่างๆ ให้เห็นถึงความสำคัญของการดูแลรักษาป่า ตั้งแต่วุฒิสมาชิก สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร นักศึกษา สื่อมวลชน นักธุรกิจ ข้าราชการ ชนชั้นกลางในเมือง ซึ่งถือเป็นการขยายแนวร่วมอย่างกว้างขวาง และทำให้คนในเมืองได้มาเรียนรู้ และเข้าใจความรู้ที่ท้องถิ่น ต้องการมากขึ้น

โดยในปัจจุบันชุมชนไม่ได้ปรับความสัมพันธ์ในระดับหน่วยงานในชุมชนเท่านั้น แต่ยังมี การปรับความสัมพันธ์ในหน่วยงานระดับอำเภอ ดังข้อมูลการเข้าร่วมของนายอำเภอคอยสะเกิดซึ่งเป็นประธานในการประกอบพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ จนในพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำปีล่าสุด (ปี พ.ศ. 2552) ชุมชนได้ปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อในการจัดการป่าชุมชนให้เป็นรูปแบบในการศึกษาจากพื้นที่ป่าชุมชนอื่นๆ ทั้งในจังหวัดเชียงใหม่ และต่างจังหวัด

ในส่วนนี้จะกล่าวถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่สำคัญของแต่ละช่วงเวลา เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความชัดเจนมากขึ้น และมองเห็นภาพรวมที่เกิดขึ้นของหมู่บ้านตลาดขี้เหล็ก ซึ่งสามารถสรุปข้อมูลเป็นตารางได้ดังนี้

ตาราง 2 สรุปเหตุการณ์ต่างๆ ที่สำคัญของแต่ละช่วงเวลา

ช่วงเวลา	การใช้พิธีกรรมและความเชื่อ	การใช้ป่าชุมชน	ผลในการจัดการป่าชุมชน
ช่วงพิธีกรรมและความเชื่อในยุคดั้งเดิม (อดีต - ปี พ.ศ. 2532)	ใช้พิธีกรรมจากต้นทุนเดิม เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพิธีกรรมและความเชื่อเนื่องจากการเปลี่ยนทางสังคม	ในช่วงนี้จะมีการใช้พื้นที่ป่าในเชิงพาณิชย์ โดยการบุกรุกจากชาวบ้านหมู่บ้านตลาดจี่เหล็กเอง รวมถึงการสัมปทานจากองค์กรภายนอก และพื้นที่ใกล้เคียง	ป่าเสื่อมโทรม เกิดการบุกรุกป่าเป็นจำนวนมาก
ช่วงการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าของวัดพระธาตุดอยจอมแจ้ง และองค์กรภายนอก (ปี พ.ศ. 2533 – ปี พ.ศ. 2546)	ช่วงการขาดหายของพิธีกรรมและความเชื่อ	รัฐพยายามที่จะแก้ไขปัญหาการใช้ทรัพยากรป่า จากสภาพที่ทรุดโทรม มาเปลี่ยนให้ป่าเกิดการฟื้นฟู และการจัดการที่ดีในชุมชน โดยความร่วมมือของวัดพระธาตุดอยจอมแจ้งที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน	การบุกรุกลดน้อยลง เริ่มมีการออกข้อบัญญัติ เพื่อใช้ในชุมชนในการเป็นแบบแผนการใช้ป่า
ช่วงการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน (ปี พ.ศ. 2547 - ปี พ.ศ. 2552)	การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อในการจัดการป่าชุมชน ผ่านพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ	การใช้ป่าอย่างมีรูปแบบที่ยั่งยืน เกิดจากการเรียนรู้ของชุมชน	ป่าไม้อุดมสมบูรณ์ ไม่มีปัญหาไฟป่า ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ได้ตลอดปี

จากตารางจะเห็นได้ว่า หมู่บ้านตลาดจี่เหล็กมีการพึ่งพิงอาศัยป่าในการดำรงชีวิตในระยะเวลาอันยาวนาน จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า พัฒนาการการใช้ป่าชุมชน และการปรับใช้พิธีกรรมและความ

เชื่อในการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านตลาดจี่เหล็กมีช่วงเวลาในการใช้ป่าชุมชนที่สำคัญอยู่ 3 ช่วง กล่าวคือ

1. ช่วงพิธีกรรมและความเชื่อในยุคดั้งเดิม (อดีต - ปี พ.ศ. 2532)
2. ช่วงการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าของวัดพระธาตุคอกยอแจ่มแจ้ง และองค์กรภายนอก (ปี พ.ศ. 2533 – ปี พ.ศ. 2546)
3. ช่วงการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน (ปี พ.ศ. 2547 – ปี พ.ศ. 2552)

จากผลการศึกษาจะเห็นได้ว่าพัฒนาการการใช้ป่าชุมชนของหมู่บ้านตลาดจี่เหล็กนั้น ในช่วงพิธีกรรมและความเชื่อในยุคดั้งเดิม (อดีต – ปี พ.ศ. 2532) นั้นชุมชนไม่ได้มีรูปแบบการใช้อย่างเป็นทางการ โดยคนในชุมชนจะรู้กันภายในชุมชนเองว่า พื้นที่ใดสามารถที่จะใช้ได้ พื้นที่ใดห้ามเข้าไปใช้ประโยชน์ ซึ่งส่วนใหญ่จะสัมพันธ์กับความเชื่อที่มีอยู่ในชุมชน เช่น พื้นที่ป่าต้นน้ำมีผีสาว เทวดารักษาอยู่ก็จะไม่มีใครเข้าไปใช้ในพื้นที่ยุ่านั้น ในช่วงใดที่ความเชื่อของหมู่บ้านเสื่อมถอยลง การใช้ป่าชุมชนของหมู่บ้านก็ถูกใช้จนเกินขอบเขต และเกิดการบุกรุกป่ามากขึ้น เช่น การเข้ามาทำสัมปทานไม้ และการเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนอื่น เป็นต้น พัฒนาการการใช้ป่าชุมชนของหมู่บ้านตลาดจี่เหล็กจึงเป็นส่วนที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของการจัดการป่าที่เชื่อมโยงกับพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชน

ช่วงการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าของวัดพระธาตุคอกยอแจ่มแจ้ง และองค์กรภายนอก (ปี พ.ศ. 2533 – ปี พ.ศ. 2546) ถือได้ว่าเป็นช่วงที่ชุมชนได้ตระหนักในปัญหาการใช้ป่าที่เกิดขึ้น จึงได้มีการหาทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยการเข้ามามีส่วนร่วมของวัดพระธาตุคอกยอแจ่มแจ้ง และองค์กรภายนอก ได้แก่ ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 ชุมชนได้มีการเรียนรู้ เพื่อนำไปสู่การหาแนวทางในการจัดการป่า จากการศึกษาดูงาน การเข้าอบรม ทำให้ชุมชนเริ่มมีการจัดตั้งองค์กรในการจัดการป่าอย่างเป็นทางการขึ้น และจัดตั้งป่าในหมู่บ้านเป็นป่าชุมชนบ้านตลาดจี่เหล็ก ในช่วงนี้ การใช้ป่าชุมชนจึงเริ่มมีข้อบัญญัติในการใช้ที่ชัดเจน ปัญหาในการใช้ป่าชุมชนจึงลดน้อยลง

ช่วงการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน (ปี พ.ศ. 2547 – ปี พ.ศ. 2552) การใช้พื้นที่ป่าชุมชนบ้านตลาดจี่เหล็ก ได้มีพัฒนาการในทางการจัดการป่าชุมชนที่ดีมากขึ้น โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 ชุมชนหมู่บ้านตลาดจี่เหล็กจึงได้มีการเรียนรู้การจัดการป่าชุมชนมากขึ้น รวมถึงการฟื้นฟูพิธีกรรมและความเชื่อต่างๆ เข้ามาจัดการพื้นที่ป่าชุมชนบ้านตลาดจี่เหล็ก ชุมชนหมู่บ้านตลาดจี่เหล็กจึงมีระเบียบในการใช้ป่าชุมชนที่เคร่งครัด และมีการใช้ป่าชุมชนอย่างยั่งยืน เช่น การใช้สมุนไพรของยายคำที่มีการนำสมุนไพรมาเพาะเลี้ยงที่บ้านของตนเอง เพื่อให้ได้มีสมุนไพรในป่าใช้อย่างไม่ขาด

แคลน รวมไปถึงการนำรังต่อเสื่ออ่อนมาเลี้ยงในบ้าน เพื่อเป็นอาชีพเสริมของลูกสาว เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กนั้น หลังจากช่วงที่มีการยกเลิกการสัมปทานไม้ (ปี พ.ศ. 2522) ชุมชนหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กส่วนใหญ่จะใช้ประโยชน์ป่าชุมชนอยู่ 2 ส่วน กล่าวคือ ส่วนแรก ใช้ไม้ไผ่ในการซ่อมแซมสิ่งของ บ้านเรือน หรือการจัดงานของชุมชนต่างๆ ส่วนที่สอง ใช้ประโยชน์ในการบริโภคของป่า เช่น หน่อไม้ เห็ด ผักพื้นเมืองต่างๆ ซึ่งต่อมาชุมชนได้จัดทำปฏิทินของป่า เพื่อแสดงถึงของป่าที่สามารถบริโภคได้ตลอดทั้งปี

พัฒนาการการใช้ป่าชุมชนของหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กจึงมีการผสมผสานกันระหว่างความรู้ของชุมชน ที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม เข้ากับความรูสมัยใหม่ที่เกิดจากการเรียนรู้ภายนอก รวมถึงการสนับสนุนขององค์กรภายนอกต่างๆ ซึ่งทำให้ชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กมีรูปแบบในการใช้ป่าชุมชนที่ดีขึ้น และเป็นแบบแผนของหมู่บ้านป่าชุมชนในพื้นที่อื่นๆ ต่อไป

ในส่วนของการปรับใช้ความเชื่อท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนนั้น ชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กได้มีการใช้พิธีกรรมและความเชื่อในการจัดการป่าชุมชนมาเป็นระยะเวลานาน ซึ่งในช่วงแรกนั้นส่วนใหญ่จะเป็นพิธีกรรมเลี้ยงผีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ และแหล่งน้ำ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญทางการเกษตรที่เป็นอาชีพหลักของคนในชุมชนในสมัยนั้น เช่น เลี้ยงผีน้ำ ช้าง เลี้ยงผีอ่าง เลี้ยงผีปง เลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้น รูปแบบของพิธีกรรมในช่วงนี้จึงมีชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับการทำไร่ นาในพื้นที่เท่านั้นที่เข้าร่วมพิธีกรรม ซึ่งส่วนใหญ่จะนำข้าวของมาเช่น ไห้วกันเองในแต่ละบ้าน ของเช่น ไห้วที่ใช้ในพิธีกรรม เช่น เหล้า วัชที่ใช้เช่น ไห้วซึ่งเป็นวัชที่มีชีวิตและจะมีการนำมาฆ่าในช่วงการประกอบพิธีกรรม

พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กได้มีการสูญหายไปช่วงหนึ่งที่มีการสร้างฝายคอนกรีตที่ลำน้ำในหมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก ซึ่งเป็นบริเวณที่มีการประกอบพิธีกรรมเดิม ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2547 ได้มีการฟื้นฟูพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนขึ้นมาใหม่ โดยในปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2552) เรียกพิธีกรรมนี้ว่า พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่มีความเก่าแก่ และเป็นแบบแผนในการปฏิบัติของหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กมาเป็นระยะเวลานาน โดยพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำดังกล่าวนี้ ได้มีการปรับใช้ หมายถึง การนำพิธีกรรมและความเชื่อที่มีอยู่เดิม มาปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมเพื่อนำมาใช้ใหม่ จากการศึกษาได้พบว่าการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนหมู่บ้านตลาดจี้เหล็ก มีดังนี้คือ

ในการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในด้านความรู้ในการจัดการป่าชุมชนนั้น ชุมชนหมู่บ้านได้มีการผสมผสานความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนคือพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างยาวนาน ผสมผสานกับความรู้จากภายนอก เช่น แนวคิดการจัดการป่าชุมชนจากการศึกษาดูงาน นำมาเป็นแบบแผนในการปฏิบัติ ผ่านการจัดนิทรรศการต่างๆ ในพิธีกรรม รวมถึง

กิจกรรมต่างๆ ที่เป็นการปลูกฝังจิตสำนึกของเยาวชนในการจัดการป่าชุมชน เช่น การประกวดวาดภาพ การแต่งกลอนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน เป็นต้น

ในส่วนของการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในด้านรูปแบบของพิธีกรรม ชุมชนหมู่บ้านตลาดขี้เหล็กได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบในการประกอบพิธีกรรมและความเชื่อในหลายลักษณะ ทั้งในเรื่องของอุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม ที่มีการเปลี่ยนแปลงจากเดิม ซึ่งในอดีตจะมีเพียงเครื่องเช่น ไห้ว และ โต๊ะบูชาเท่านั้น ในการฟื้นฟูพิธีกรรมและความเชื่อขึ้นมาใหม่นั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงให้ดูสวยงามมากขึ้น เช่น การใช้พานดอกไม้ มีการพ่อนรำ และวงสะล้อซอซึงบรรเลงภายในงาน รวมถึงการใช้ของเช่น ไห้ว ซึ่งในอดีตจะใช้วัวที่มีชีวิตมาฆ่าเพื่อเช่น ไห้ว ในพิธีกรรม เปลี่ยนแปลงมาเป็นการใช้วัวหันแทน อีกประการหนึ่งที่สำคัญคือการจัดสถานที่ในพิธีกรรมที่จัดขึ้นใหม่นั้น เป็นทางการมากยิ่งขึ้น และมีการจัดเก้าอี้ เต็นท์ อย่างเป็นทางการเรียบร้อย รวมถึงการเข้าร่วมของบุคคลต่างๆ ที่เป็นทางการมากขึ้น ทั้งนายอำเภอ เจ้าหน้าที่ภาครัฐต่างๆ และคนในชุมชนอื่น

ในส่วนของการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนจากองค์ประกอบจากองค์กรภายใน และภายนอกของชุมชน เป็นส่วนหนึ่งที่แสดงออกถึงความแตกต่างของพิธีกรรมเดิมซึ่งมีผู้ที่เกี่ยวข้องในชุมชนเท่านั้นที่เป็นหลักในการเข้าร่วมพิธีกรรม ในการจัดพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่นั้น ได้มีการเข้ามาเกี่ยวข้อง และสนับสนุนจากองค์กรภายนอก ได้แก่ ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 และศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้เกิดการฟื้นฟูพิธีกรรมและความเชื่อในการจัดการป่าชุมชนขึ้น โดยมีการสนับสนุนทั้งการให้ความรู้ การศึกษาดูงาน รวมถึงการรวมกลุ่มขององค์กรภายในชุมชนเอง เช่น กรรมการป่าชุมชน แกนนำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโส เป็นต้น เพื่อให้ชุมชนหมู่บ้านตลาดขี้เหล็กมีแนวทางในการจัดการป่าชุมชนด้วยตัวของชุมชนเอง จนกลายเป็นพิธีกรรมและความเชื่อที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่นั้นได้มีการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ โดยมีการปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยมีการใช้ทั้งความเชื่อดั้งเดิมและความรู้ กิจกรรมสมัยใหม่ ซึ่งพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่นั้น มีบทบาท หน้าที่ในการเรียนรู้ ที่เป็นความรู้สมัยใหม่ ในการปลูกฝังจิตสำนึกของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน สร้างความเป็นชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน จากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่เกิดขึ้นทำให้คนในชุมชนส่วนใหญ่ไม่ได้ทำงานในภาคการเกษตร จึงส่งผลต่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชน พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นจึงเป็นการรวมความเป็นชุมชนให้เกิดขึ้นอีกครั้ง โดยมีการปรับพิธีกรรมใหม่ให้มีความน่าสนใจ พร้อมทั้งปลูกฝังการจัดการป่าชุมชนพร้อมกันไปด้วย

นอกจากนั้นการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ ของภาครัฐ เช่น ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชน ยังเป็นการปรับความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน กับเจ้าหน้าที่รัฐ และบุคคลภายนอก ซึ่งไม่ได้มีความขัดแย้งกันในเรื่องการใช้ทรัพยากรป่าชุมชนแต่อย่างใด นำไปสู่การจัดการป่าชุมชนโดยชุมชนเอง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนของชุมชน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 Copyright© by Chiang Mai University
 All rights reserved